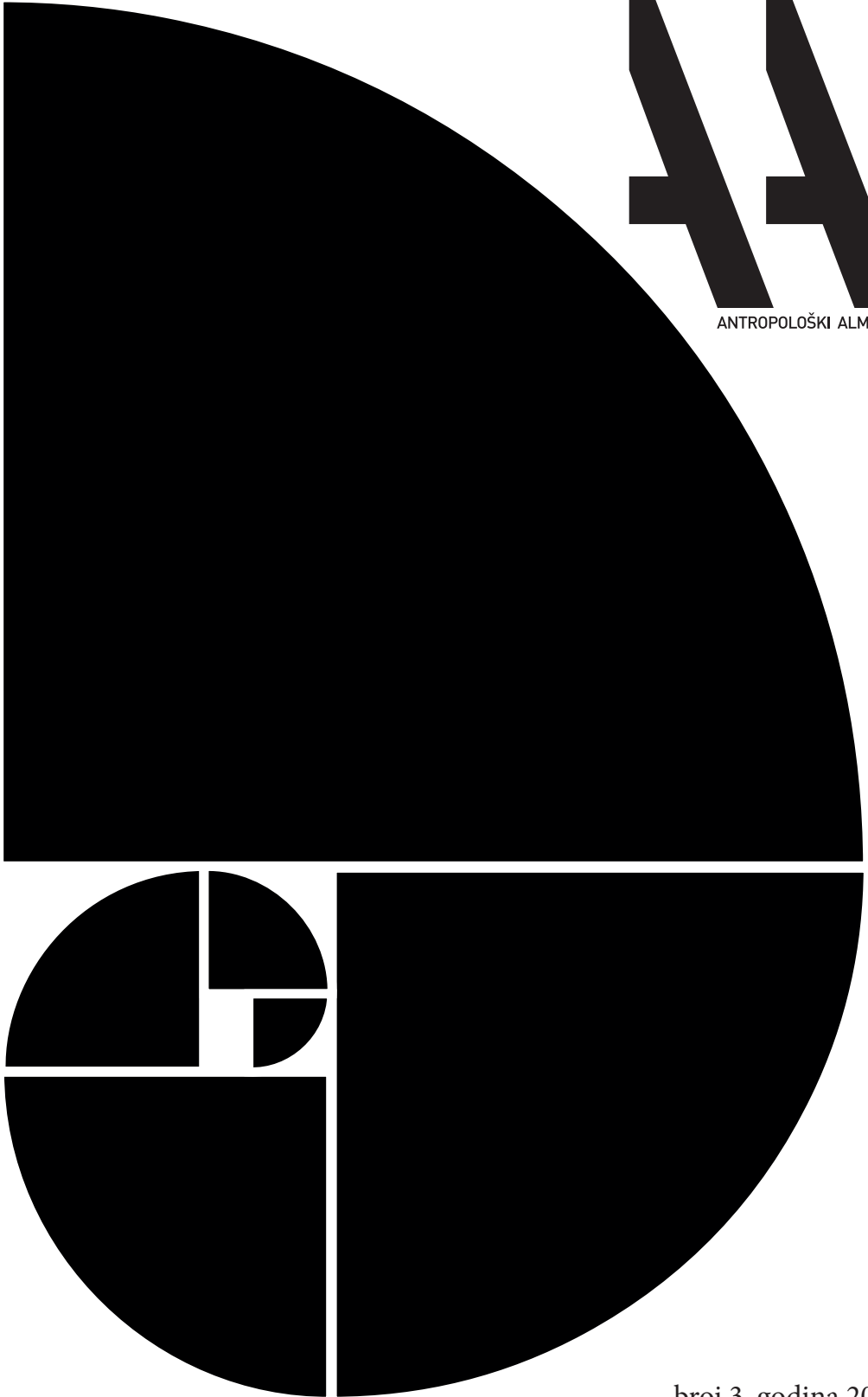

ANTROPOLOŠKI ALMANAH

broj 3, godina 2019.

Antropološki almanah

broj 3_2019

Impressum

Stručni savjetnici

Darko Polšek
Sanja Potkonjak

Izdavač

Klub studenata antropologije Prometheus
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu,
Ivana Lučića 3, 10000 Zagreb

Za izdavača

Vesna Vlahović-Štetić

Glavna urednica

Matea Korda

Uredništvo

Lucija Biličić
Viktorija Čurlin
Matija Krizmanić
Anja Novaković
Lara Rasin

Email

antalmanahffzg@gmail.com

Lektura (hrvatski jezik)

Dorothea Cakić
Mihaela Cik
Sven Kezele

Logo

Adriana Lacko

Dizajn naslovnice

Karla Pavić

Nakladnik

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
FF Press

Tisak

Kolor klinika d.o.o.

Naklada

150 primjeraka

ISSN

1849-5613

Autori pridržavaju sva prava. Svi su tekstovi studentski radovi i odražavaju stavove autora, ne odražavaju stavove uredništva ni Kluba studenata antropologije Prometheus.

Objavljivanje časopisa financijski je potpomognuto sredstvima Studija antropologije na Odsjeku za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

Sadržaj

5 Riječ urednika

Članci

- 9 Anamarija Artić, Dorotea Cakić, Martina Novosel, Ante Petrović, Adi Tufek: Studija slučaja ugroženoga jezika: arbanaški u suvremenom kontekstu
- 21 Lea Biličić, Ema Grgić, Karla Macan, Andrea Reljac, Josipa Vokal: „Susret običnih ljudi“ – etnografija izbjeglištva na primjeru Centra za integraciju izbjeglica SOL
- 33 Doris Dautović: Že(na)ljeznica. Iskustvo jedne žene kao prometnika vlakova
- 47 Karlo Držaić: Kultura u strukturalizmu Claude Lévi-Straussa
- 59 Andrea Horvat: Nacionalna kampanja za prevenciju HIV/AIDS-a u Hrvatskoj
- 71 Sara Morić: Teorija u praksi: ekofeministički principi u radu udruge „Zemlja za nas“
- 83 Nikolina Novaković: Igra života – prilozi antropologiji smrti i žalovanja
- 93 Žana Tkalčić: Derviška zajednica s naglaskom na život i položaj žena

107 **Prikazi**

109 **Kontakti autora**

Riječ urednika

Dragi čitatelji i čitateljice,

pred vama je treći po redu broj Antropološkog almanaha, ali prvi koji izdaje Klub studenata antropologije Prometheus te čije je uredništvo posve studentsko. Imajući u vidu da je ovo izdanje časopisa ipak prvo takvo, kao uredništvo odlučili smo da bude bez strogo zadane teme. Umjesto toga željeli smo u ovome broju prikazati široku lepezu predmeta od interesa za antropologiju, uključujući i neke nekonvencionalne forme.

Među osam originalnih radova u broju tako ćete naći biografsku etnografiju koja problematizira rodne uloge i orođenu kulturu rada; analizu ekofeminističke dimenzije jedne poljoprivredne zajednice na Braču, utemeljenu na dugotrajnom etnografskom istraživanju; kulturnoantropološko istraživanje nacionalne kampanje za borbu protiv zaraze virusom HIV-a; sociolingvističku etnografiju arbanaškog, manjinskog jezika u Zadru; pregled strukturalističkog teorijskog smjera u antropologiji. U ovom smo se broju odlučili usredotočiti na izvorne studentske radove, stoga uz spomenutih osam tekstova Almanah uključuje još dva prikaza knjiga koje vam toplo preporučujemo, osobito ljubiteljima kulturne antropologije.

Također želimo zahvaliti profesorici Sanji Potkonjak te profesoru Darku Polšek u velikoj potpori i srdačnoj suradnji tijekom čitavog procesa koji je prethodio objavljivanju trećeg Antropološkog almanaha. Njihovo nam je znanje i potpora mnogo značilo te je bilo ključno za uspjeh ovog časopisa. Zahvaljujemo i autorima tekstova na odazivu, trudu koji su uložili te dobroj suradnji s uredništvom tijekom procesa uređivanja radova.

Uredništvo Antropološkog almanaha

Članci

Studija slučaja ugroženoga jezika: arbanaški u suvremenom kontekstu

Anamarija Artić
Dorothea Cakić
Martina Novosel
Ante Petrović
Adi Tufek

Rad se bavi jezičnim varijetetom zadarskih Arbanasa iz sociolingvističke perspektive. U provedenom istraživanju proučavani su stavovi prema arbanaškom varijetetu kod samih Arbanasa te ostalih Zadrana, zatim komunikacijske domene u kojima se koristi, te njegova uloga u konstruiranju arbanaškog identiteta. Podatci su prikupljeni polustrukturiranim intervjuima obavljenim s Arbanasima i mrežnom anketom među nearbanaškim zadarskim stanovništvom. Rezultati upućuju na to kako većina Arbanasa arbanaški ne smatra jezikom, već govorom. Određeni ispitanici izražavaju žaljenje što je arbanaški izmiješan s drugim jezicima, a neki pokazuju strah od manjka jezične kompetencije. Većina ispitanika nije optimistična oko opstanka arbanaškoga, gdje je uočena naglašenost njihove afektivne komponente stava. Uporaba arbanaškoga ograničena je na starije govornike i privatnu sferu te on danas ima gotovo isključivo simboličku funkciju, a nije više niti primarni element označavanja arbanaškog identiteta. Međutim, tu bi funkciju mogao preuzeti arbanaški varijetet hrvatskoga jezika. Anketa među Zadranima nearbanasima pokazuje kako velika većina ispitanika deklarira pozitivan stav o višejezičnosti, no da stavovi prema njihovim dvojezičnim sugrađanima nisu toliko jednoglasno afirmativni.

Ključne riječi: arbanaški, sociolingvistika, ugroženi jezik, jezik i identitet, stav

Jezični varijetet kojim tradicionalno govore zadarski Arbanasi potječe od gegijskoga albanskog dijalekta ekonomskih i ratnih migranata katoličke vjeroispovijesti s područja Skadarskog jezera iz 18. stoljeća. Arbanaški je u UNESCO-ovu Atlasu jezika svijeta rangiran kao iznimno ugrožen (Moseley 2010) – s maksimalno 500 govornika koji ga u nekoj mjeri znaju, a između 100 i 200 onih koji njime aktivno vladaju, prema procjenama iz 2002. godine (Kovačec 2002: 68) – što ga čini jednim od najugroženijih u Republici Hrvatskoj.

Polazeći od pretpostavke da je jezik prije svega društvena praksa (usp. Bourdieu 1999), cilj je ovoga rada istražiti stavove prema arbanaškom varijetetu kod Arbanasā i drugih Zadrana, komunikacijske domene u kojima se taj varijetet i dalje rabi te njegovu ulogu u konstrukciji arbanaškog identiteta. Arbanaški se trenutačno nameće kao relevantan predmet proučavanja jer se može očekivati da neće biti dostupan istraživačima još dugo.

Arbanasima se dosad uglavnom pristupalo iz historiografske (usp. Erber 1883) i etnografske (usp. Stipčević 2011) perspektive ili se arbanaški varijetet obrađivao leksikografski (usp. Krstić 1987, Barančić 2013). U posljednjim studijama arbanaški varijetet i njegova povezanost s arbanaškim identitetom istraživani su iz teorijskog okvira sociolingvistike i odgovorne lingvistike. Lucija

Šimičić i Nikola Vuletić (2016), naime, u istraživanju društvene reprezentacije Arbanasā zaključuju da arbanaški identitet opstaje usprkos trendu izumiranja varijeteta te da čak postaje uključiv prema stanovnicima naselja Arbanasi nearbanaškog podrijetla. Klara Bilić Meštrić i Lucija Šimičić (2017) istražuju raširenost predodžaba o jeziku kao problemu, kao resursu, kao pravu i kao odgovornosti u percepciji arbanaškoga kod Arbanasa. Proučavanje tema vezanih uz Arbanase i arbanaški tih autorica kulminira objavom monografije *Arbanaški na raskrižju: vitalitet i održivost jednog manjinskog jezika* (Šimičić i Bilić Meštrić 2018), u kojoj obrađuju teme etnojezičnog vitaliteta, očuvanja i održivosti arbanaškog te jezične ideologije i stavova u kontekstu tog varijeteta. U sličnom je kontekstu nastao i ovaj rad, pri čemu je njegova posebnost u odnosu na navedenu monografiju istraživanje stavova nearbanasa, odnosno propitivanje utjecaja interakcije arbanaškoga stanovništva i ostalih stanovnika Zadra na arbanaški varijetet.

Ovaj bi rad trebao doprinijeti boljemu razumijevanju društvene dinamike ugroženih manjinskih jezika, a k tome bi rezultati mogli biti korisni i u svrhu potencijalnih budućih napora za očuvanje arbanaškoga.

Metodologija

Rad se temelji na podatcima prikupljenim pomoću dviju metoda: polustrukturiranog intervjua i mrežne ankete.

Polustrukturirani sociolingvistički intervjui (usp. Labov 1984) obavljani su u studenom 2017. godine u Zadru, a ispitanici su bili petnaestero članova arbanaške zajednice različitih razina jezične kompetencije u arbanaškom. Pregled ispitanika i njihovih socio-demografskih obilježja prikazan je u Tablici 1.

Ispitanik	Dob	Spol
I1	21	Ž
I2	22	M
I3	32	Ž
I4	35	M
I5	40	M
I6	45	M
I7	46	Ž
I8	56	M
I9	57	Ž
I10	55	M
I11	59	M
I12	67	Ž
I13	70	Ž
I14	70	M
I15	70	M

Tablica 1. Pregled ispitanika po dobi i spolu

Postavljenim se pitanjima, organiziranim u konverzacijske module, nastojala istražiti ispitanikova jezična biografija, svakodnevne jezične prakse te stavovi o arbanaškom i njegovoj budućnosti. Stoga su ispitanici upitani, među ostalim, koji je njihov materinski jezik, koji su se jezici govorili u njihovoj obitelji, kojim se jezicima oni koriste, s kim, gdje i u kakvim situacijama govore arbanaški i koliko dobro smatraju da vladaju njime, kakve su reakcije nearbanasa na arbanaški, što misle o postojećim i hipotetskim budućim naporima za očuvanje arbanaškoga, je li taj varijetet neizostavan dio arbanaškog identiteta i je li im važno prenijeti ga svojim potomcima te, konačno, što misle o odnosu arbanaškoga i albanskoga. Ispitanici su bili poticani na tangencionalna prebacivanja jer se upravo proširivanja teme i digresije smatraju glavnim dijelom uspješnog intervjua (Labov 1984: 38).

Intervjui su snimljeni uz pristanak ispitanika te transkribirani, a potom su prikupljeni podatci analizirani unutar teorijskog okvira sociolingvistike i lingvističke antropologije.

Mrežna anketa provedena je u ožujku i travnju 2018. godine među 160 ispitanika nearbanaškog podrijetla koji žive ili su veći dio života živjeli u Zadru. Od toga je 77,5% ispitanica, a 22,5% ispitanika. Njihova dob varira od 18 godina do 61 godine, no ipak većina ispitanika, njih 81,88%, spada u dobnu skupinu mlađih od 30 godina.

Osim pitanja o općim sociodemografskim podacima, ispitanici su dobili 14 tvrdnji koje odražavaju stavove o Arbanasima, arbanaškom varijetetu i dvojezičnosti (npr. „Žao mi je što sve manje Arbanasa koristi svoj govor“, „Arbanaški govor zvuči melodično i lijepo“, „Nemam želju družiti se s više Arbanasa i čuti njihov govor“, „Cijenim osobe koje govore dva ili više jezika“) te su trebali odabrati slažu li se ili ne slažu s pojedinom tvrdnjom. Pomoću četiriju od tih tvrdnji primijenjen je prilagođeni oblik skale socijalne distance – „Ne bih imao/imala ništa protiv toga da moj susjed / kolega s posla / prijatelj / bračni drug bude govornik arbanaškog“ – koji bi trebao izmjeriti stupanj tolerancije prema Arbanasima kao društvenoj skupini (usp. Vujević Hećimović 2010: 137-139). Zatim su upitani poznaju li koga tko se izjašnjava kao Arbanas i jesu li ikad čuli arbanaški govor, a potom su im postavljena dva pitanja otvorenog tipa: kako bi opisali Arbanase te kako bi opisali arbanaški govor.

Komunikacijske domene

Ispitanici su tijekom intervjua navodili da je uporaba arbanaškog varijeteta danas vrlo ograničena. Koristi se gotovo isključivo među osobama starije životne dobi te jedino u sferi privatnoga života, među obitelji i prijateljima. Sužavanjem broja govornika uporaba arbanaškog postaje sve ograničenija, zbog čega je kontakt među govornicima sve rjeđi. S druge strane, utvrđeno je kako se u manjoj mjeri arbanaški nastavlja razvijati na osobit način među mlađim generacijama, i to upravo za njihove komunikacijske potrebe pri čemu preuzima i svojevrsnu ulogu identitetskog markera. Njihova uporaba ne odnosi se na cjelovit kod, jer njime ne vladaju, već na korištenje pojedinih fraza, poštapalica i slično, te je posljedica

suvremene situacije u kojoj im arbanaški varijetet nije dostupan u svojoj potpunosti. Pritom se misli na ograničenost samoga koda zbog nepostojanja standardne varijante, njegova gotovo isključivog korištenja u govornom modalitetu, i zbog postojanja mnogih leksičkih praznina, posebno odgovarajućeg leksika koji bi odgovorio na današnje potrebe (tehnologija, mediji itd.).

Uz karakteristične arbanaške pozdrave u zajednici među mlađim Arbanasima (ali i nearbanasima!) također se koriste i određene psovke na arbanaškom. Usto, ispitanici su navodili kako arbanaški koriste kao tajni jezik, na primjer: „Mi smo negdje u društvu, i ja ako želim da nitko ne zna što govorimo, onda bi arbanaški ha, ha, ha...“ (I13)

Stavovi o jeziku kod Arbanasā

U ovom dijelu rada analizirat će se i kvalitativno interpretirati podatci dobiveni metodom polustrukturiranog intervjua provedenog s petnaestero članova arbanaške zajednice. Pritom će pozornost biti usmjerena na percepciju i definiranje arbanaškog varijeteta među Arbanasima, uporaba arbanaškog kroz 20. stoljeće te na nostalgiju za vremenom kada se arbanaški rabio u svakodnevnome životu.

Na samom je početku nužno pokušati pobliže odrediti i definirati stav Arbanasa o tome kako oni sami shvaćaju i opisuju arbanaški varijetet. Točnije, smatraju li arbanaški govorom, dijalektom ili jezikom, iz čega se zaključuje o percepciji statusa arbanaškog i njegovu prihvaćanju u široj zajednici. Naime, stavovi današnjih govornika o arbanaškome nesumnjivo utječu na njihovu jezičnu praksu i, posljedično, na opstanak ili izumiranje tog ugroženog varijeteta. To je istraživačko pitanje među ispitanicima izazvalo raznolike odgovore, no većina se složila kako arbanaški ne percipiraju i ne definiraju kao jezik, već češće kao govor, što je vidljivo u sljedeća dva primjera: „Albanci imaju kompletno, i pismo i govor – to je njihov jezik. Imaju svoju državu, jezik.“ (I7) i:

„Govori ga vrlo mali broj ljudi tako da to više ne može biti jezik... to nije dijalekt, ne mogu reći da je dijalekt, dijalekt je nešto sasvim drugo... govor da jer on nema ni svoju pisanu knjigu, nema svoj udžbenik da bio jezik.“ (I13)

Iz iznesenoga je očito kako govornici arbanaškog jezik definiraju kao svojevrsni kulturni fenomen strogo vezan za određenu nacionalnu zajednicu, dakle kao standardni jezik određene nacije ili države. Navedeno odražava romantičarsku ideju o jednom, jedinstvenome i nepromjenjivome nacionalnom jeziku, koji se izjednačava sa samom nacijom. Već tada percepcija problematičnosti jezičnog pluralizma jača, a manjinski jezici zadobivaju različite negativne attribute, što na koncu utječe na njihovo brže nestajanje i inferioran status napose i u suvremenom razdoblju (Grbić 2004: 237-239).

Na tragu težnji jedinstvenom nacionalnom jeziku dolazimo do ideologije standardnog jezika (Milroy 2001), čiji je utjecaj također uočljiv u iskazima ispitanika. Naime, ispitanici smatraju da je

potrebno razviti pismenost kod govornika te kodificirati varijetet izdavanjem i uporabom različitih udžbenika te gramatičkih i pravopisnih pravilnika, imati *pisanu knjigu*, kako bi pojedini varijetet mogao zadobiti status jezika.

Nadalje, u već zadanim idejnim okvirima o definiciji jezika prevladava još jedan trop, onaj u kojem čistoća jezika odjednom postaje problem. Većina ispitanika smatra arbanaški mješavinom različitih kodova, a posebno ističu *kontaminiranost* današnjeg arbanaškoga. Tvrde primjerice: „To više nije pravi arbanaški jer imaju strašno puno, ovaj, tako da... To više nije arbanaški.“ (I12) te:

„To vam je jezik s par jezika, po meni. U jednoj rečenici imate tri, četiri jezika [...] Sami ljudi su izmišljali nove riči, samo bi dodali nešto kako oni misle, par ljudi tako kaže i tako se nastavi...“ (I11)

Ove predodžbe upućuju na esencijalizam u percepciji kulture podrazumijevajući postojanje tzv. *zlatnog razdoblja* u povijesti svake nacije. Ono se definira kao trenutak postojanja *čistog* identiteta neiskvarenog tuđinskim utjecajima te legitimizira neupitnost određenog kulturnog identiteta (Mihelj 2001: 150). Uzevši u obzir da većina ispitanika arbanaški ne poistovjećuje s albanskim jezikom, niti se sami ispitanici povezuju s albanskim kulturnim identitetom, već ističu upravo njihovu kulturnu i jezičnu različitost, postaje dodatno jasno zašto Arbanasi svoj jezični varijetet ne smatraju jezikom, već ga označuju drugim nazivima.

Suvremeni trendovi upotrebe arbanaškog varijeteta pokazuju postojanje shizoglosije, odnosno govornici arbanaškog posjeduju svojevrsni strah od upotrebe vlastitog jezičnog varijeteta zbog nesigurnosti u jezičnu kompetenciju (usp. Haugen 1962: 63). Jedan od ispitanika navodi: „Mogu sve govoriti, ali ne želim baš, tako mi je ostalo od malena, i zasramim se kad možda ne bi nešto točno reka“ (I11).

Kada je riječ o stavovima ispitanika o korištenju arbanaškog varijeteta danas, valja podsjetiti kako je na terenu očito postupno izumiranje arbanaškog varijeteta, što je dakako poznato i njegovim današnjim govornicima. Većina ispitanika smatra kako će se arbanaški u bližoj budućnosti u potpunosti prestati upotrebljavati, kao što je razvidno u izjavama: „Meni se čini da se to polako gasi, ovo je zadnjih pet minuta do ponoć.“ (I11) te „Ajmo iskreno govorit [...] to je zamrlo i gotovo“ (I14).

Arbanaški, prema tvrdnjama ispitanika, izrazitije počinje odumirati nakon Drugog svjetskog rata, pri čemu je teško izdvojiti konkretne razloge ove promjene. Među njima se na makrorazini svakako ističu povećana urbanizacija i industrijalizacija Zadra i okolice u socijalističkom razdoblju, demografske i političke promjene te diskurs tadašnje vlasti o državnoj jedinstvenosti i jednakosti njezinih građana. Na mikrorazini je moguće pak govoriti o starenju posljednje arbanaške generacije koja je arbanaškim varijetetom govorila svakodnevno, zaustavljanju međugeneracijskog jezičnog prenošenja te manjku interesa za uporabu kod mladih. No, mnogi ispitanici ističu kako postoji i niz drugih razloga poput sve većeg otvaranja Arbanasa širim utjecajima grada Zadra, pojačane egzogamije u istom razdoblju te općenito promjena cje-

lokupnog načina života u posljednjih pedesetak godina. Stigmatizacija Arbanasa zbog uporabe svog jezičnog varijeteta napose u razdoblju bivše Jugoslavije dodatno je utjecala na zatiranje arbanaškog, i to unutar same arbanaške zajednice, na što upućuje svjedočanstvo ispitanika 14:

„Ma je, učitelji nama bi rekli, ti si iz Arbanasa, ti... Recimo moja žena je bila odlikaš 'a ti si iz Arbanasa, ti ne možeš iz hrvatskog imati pet.' A ona je bila odlikašica.“ (I14)

Ipak, manjnja ispitanika iskazuje optimističan stav o održavanju arbanaškog u budućnosti, iznoseći kako bi se on mogao sačuvati većim interesom same arbanaške, ali i šire zajednice te kako bi se njegovo očuvanje moglo nastaviti razvijati u novim smjerovima. Jedna ispitanica navodi: „Ja mislim da se nešto ne može skroz izgubiti ili iskorijeniti. [...] Ako je Bog stvorio toliko naroda i nacija, ne možeš ti iskorijeniti...“ (I7), a druga:

„Mislim da neće opstati ukoliko se mladi ne skupe, ne nauče ga i prenesu dalje, ako se ne inicira da se nešto napravi. Voljela bih da živnu Arbanasi, da se napravi neka udruga, ali za mlade...“ (I1)

Posljedica je nestanka arbanaškog varijeteta nostalgija za jezikom ili govorom, što je očekivana reakcija pojedine lokalne zajednice, koja je kroz svoj specifičan varijetet vlastitoj zajednici i vanjskome promatraču iskazivala identitet (usp. Kalogjera 2003: 177-178). U skladu s navedenim, u intervjuima s ispitanicima posebno je bila izražena afektivna komponenta njihova stava prema arbanaškom, kao u ovim primjerima: „Ja sam nostalgična prema tim našim starijim riječima, rječniku, je li... Ja sad pitam sina je li zna šta je ovo – ništa, te su riječi odumrle. [...]“ (I12) i:

„[...] ja tu pripadan, to je dio mene, i nekako sam tila da bar koliko-toliko naučin. Kad sam na satu arbanaškog govora, uvijek mi je prid očima tata, ajme di mi je sad tata, da mi je on sad tu pa da me on sad vidi kako ja idem na tečaj pa da mogu pričati s njim [...] Mene jednostavno uhvatila nostalgija.“ (I7)

Stavovi o jeziku kod nearbanasā

Najprije valja istaknuti kako rezultati dobiveni mrežnom anketom među Zadranima nearbanasima nisu reprezentativni za cijelu zadrarsku populaciju, ali mogli bi biti vrlo indikativni, posebice jer je većina ispitanika mlađe životne dobi te bi njihovi stavovi mogli utjecati na budućnost arbanaškoga. Usto, treba imati na umu da 20,1% ispitanika nikada nije čulo arbanaški i da 23,1% ispitanika ne poznaje nikoga tko se osjeća ili izjašnjava kao Arbanas.

Rezultati pokazuju kako 98,1% ispitanika ima deklarativno pozitivan stav o višejezičnosti, vjerojatno pod utjecajem dominantnog javnog diskursa koji dvojezičnost predstavlja u pozitivnom svjetlu¹. Stavovi prema njihovim konkretnim dvojezičnim sugrađanima nisu toliko jednoglasno afirmativni: 96,3% ispitanika ne bi imalo ništa protiv da njihov susjed ili prijatelj bude govornik arbanaškoga, 95% ne bi imalo ništa protiv da govornik arbanaš-

koga bude njihov radni kolega, ali udio iznosi 79,8% kada se radi o bračnom partneru.

Na otvoreno pitanje kako bi opisali arbanaški, jedanaestero ga ispitanika opisuje kao mješavinu jezika: „spoj više jezika“, „ima elemata rumunjskoga“, „albansko-hrvatsko-talijanski“, „kombinacija hrvatskog, turskog i talijanskog“... Osim toga, karakteriziraju ga na različite načine. Devetnaestero ispitanika arbanaški opisuje „zanimljivim“, uz devetero ispitanika koji ga karakteriziraju „čudnim“ ili „neobičnim“. Desetero ispitanika navodi pozitivnu estetsku prosudbu poput „lijep“, „melodičan“, „milozvučan“, a njih devetero negativnu, primjerice: „nemelodičan“, „ne baš lijep“, „neugodan uhu“, „kao pokušaj psovanja“. Nadalje, šestero ispitanika u odgovoru spominje važnost arbanaškoga za zadarsku tradiciju ili vrijednost njegova očuvanja, a dvoje ga opisuje „starim“ ili „arhaičnim“. Jedan ispitanik dao je odgovor iz kojega proizlazi da je pod *arbanaškim* shvatio varijetet hrvatskoga koji se govori u naselju Arbanasi: „Poseban, najprepoznatljiviji kvartovski govor u Zadru“ – što je zanimljivo u kontekstu našeg istraživanja, kako će se kasnije u radu izložiti. S ponuđenom tvrdnjom da arbanaški zvuči melodično i lijepo slaže se 53% ispitanika.

Sa stavovima o arbanaškom povezani su i stavovi o Arbanasima kao stanovnicima grada Zadra. Opisni odgovori o asocijacijama na zadarske Arbanase raznoliki su poput već navedenih stavova o arbanaškom varijetetu. Od 160 ispitanika njih je 100 ponudilo odgovor na navedeno pitanje, a njih 41% iskazalo je izrazito pozitivne stavove o Arbanasima: „raspjevani“, „ponosni“, „smišni i simpatični“, „veliko srce“; 37% neutralne stavove: „kao i ostali Zadrani“, „ne mogu generalizirati“, „mirno predgrađe“, „temperamentni“, „ljudi koji vole puno pričati bez obzira na kojem jeziku“, dok je čak 22% ispitanika negativno opisivalo svoje sugrađane: „zeznuti“, „pomalo svojeglavi i burni“, „nagle i dominantne osobe“. Pritom su poneki ispitanici uključivali osobna iskustva u navedenom opisu, dok su drugi opisivali svoje sugrađane uz pomoć različitih generalizacija o političkim preferencijama i slično.

Kada je riječ o trenutačnom stanju arbanaškoga, mišljenja su podijeljena. S tvrdnjom „Žao mi je što sve manje Arbanasa koristi svoj govor“ slaže se 64,4% ispitanika, 61,9% s tvrdnjom „Grad Zadar trebao bi više potpomagati očuvanje arbanaškog govora“, a 66,3% sa „Htio/htjela bih saznati više o arbanaškoj povijesti, tradiciji i govoru“. Iako većina pokazuje pozitivne stavove prema očuvanju arbanaškoga varijeteta, imamo li na umu da je u suvremenom kontekstu očuvanje tradicije i naslijeđa sveprisutno u javnom diskursu,² navedene postotke ne treba ocijeniti kao visoke. Također, 46,9% ispitanika slaže se s tvrdnjom „Svi Zadrani trebaju govoriti hrvatski jezik jer smo u Republici Hrvatskoj“, gdje se očituje utjecaj monoglotalne ideologije i već navedenih ideja o povezanosti nacije, države i jezika.

Anketa već po odazivu daje naslutiti kako su Arbanasi i arbanaški relevantna tema za nezanimariv dio Zadrana. Rezultati upućuju na to da postoje određeni stereotipi o Arbanasima, poput onoga da su nagli i temperamentni, te da predodžbe o njima nisu jednoznačno ni pozitivne ni negativne, ali i da znatan dio ispitanika deklarira interes za arbanaški i uvažavanje njegove pripadnosti kulturnoj baštini Zadra.

Jezik i arbanaški identitet

Proučavajući govor određene društvene skupine, neovisno o njezinoj naravi, neminovno proučavamo i njezin identitet (usp. Joseph 2004: 224-225). Pojedinci svojim jezičnim praksama indeksiraju pripadnost određenim grupama, ali istovremeno se distanciraju od grupa koje koriste različite jezične značajke, zbog čega Mary Bucholtz i Kira Hall (2004: 370) govore o jednakoj različitosti. U istraživanju se postavilo pitanje uloge arbanaškog varijeteta u arbanaškom identitetu današnjih govornika, odnosno važnosti jezične kompetencije u onome što *Arbanas jest*.

U svojoj iscrpnoj studiji Lucija Šimičić i Klara Bilić Meštrić (2018: 27-28) navode tri ključne prakse u konstruiranju arbanaškog identiteta, koje je potvrdilo i naše istraživanje. Ponajprije treba istaknuti naslijeđeni kolektivni narativ o dolasku na zadarsko područje u 18. stoljeću, koji služi osnaživanju zajedničkog arbanaškog identiteta. Takav mit o zajedničkom podrijetlu Anthony D. Smith (1991: 21) navodi kao jedan od šest glavnih atributa etničke zajednice. Visokostrukturirani narativ o trima seobama s područja Skadarskoga jezera i iznimnoj ulozi nadbiskupa Vicka Zmajevića razvio se kao svojevrсно kolektivno sjećanje i kulturno znanje zajednice koje se prenosi kroz usmenu predaju. Ispitanici u našem istraživanju u intervjuima su, iako to nije bilo eksplicitno zatraženo, navodili spomenuti narativ, čime se potvrdila njegova važnost za njihov identitet. Proširenost narativa o arbanaškom podrijetlu komentira jedna od ispitanica: „Ljudi vole tu priču. To je jedna lipa priča“ (11).

Nadalje, iznimno je važan korpus prezimena koja se smatraju arbanaškim. Tijekom valova doseljavanja *Arbanasā* tadašnja je zadarska mletačka administracija bilježila kojim je obiteljima dodjeljivana zemlja (Barančić 2008: 552), što omogućava stvaranje zatvorenog korpusa prezimena doseljenikā. Ipak, određena prezimena koja se ne nalaze na izvornom popisu doseljenikā danas se smatraju arbanaškim, što zbog ženidbenih veza, što zbog stapanja nekih obitelji s većinskim arbanaškim stanovništvom nakon višegeneracijskog boravka u naselju *Arbanasi* (ibid.). Određenim ispitanicima ovakve se prakse ne sviđaju te sintagmom *pravi Arbanas* označavaju nositelje prezimena prvih doseljenika. Potpun pregled arbanaških prezimena s različitim grafijama tijekom prošlosti donosi Barančić (ibid.).

Također, ključna je veza *Arbanasā* i istoimene zadarske četvrti u kojoj i danas živi većina pripadnikā zajednice. Koncentriranost zajednice na relativno skućenom prostoru jedan je od razloga opstanka arbanaškog varijeteta. Bilić Meštrić i Šimičić (2018: 36) objašnjavaju da se prostor *Arbanasa* može promatrati kao kronotop ili vremenoprostor, gdje su određene točke naselja (poput crkve Gospe Loretske) neodvojive od arbanaške prošlosti. Ispitanici su redom potvrđivali važnost naselja u društvenom životu zajednice. Ispitanica 7, koja više ne živi u *Arbanasima*, ističe svoju povezanost s naseljem i pripadnost njemu, legitimirajući na taj način upravo svoj arbanaški identitet: „[...] vjeronauk, krizma, krštenje – sve je tu obavljeno“ (17).

Ipak, uslijed sve većih promjena u sastavu stanovništva naselja i odseljavanja *Arbanasā*, zamjetna je destabilizacija ovog iden-

titetskog faktora. Kako se arbanaški identitet može prenositi na sve stanovnike naselja (Šimičić i Vuletić 2016: 159), u današnjem kontekstu promijenjene dinamike u arbanaškoj zajednici može se govoriti o inkluzivnosti arbanaškog identiteta.

Na pitanje: „Je li nužno govoriti arbanaški kako bi osobu smatrali Arbanasom?“ svi su ispitanici odgovorili niječno. Međutim, dio ispitanikā navodi kako raspoznaje određene fonetske značajke kod Arbanasā kada govore hrvatski jezik. Ova je činjenica zanimljiva jer bi *arbanaški varijetet hrvatskog jezika* potencijalno mogao zamijeniti funkciju jezičnog identitetskog markera, posebno među mlađim pripadnicima zajednice. Primjerice, ispitanik 2 (22) kaže:

„(...) i onda, ono, ja sam dosta kad sam s njima, imam taj arbanaški naglasak, onda malo dobiješ tih nekih... Skužim tek poslije što sam reka i način na koji sam reka. Jednostavno se prešaltam, prebacim. Ali inače imaju oni taj neki svoj... Normalno pričaš samo što, ono, drukčije to, to doslovno zvuk.“ (I2)

Moguće je da je arbanaški izvršio određeni fonetski utjecaj na razini prozodije na hrvatski u izvorno arbanaških govornika, koji se potom prenosio i na djecu koja nisu usvojila arbanaški, a možda i na stanovnike naselja Arbanasi koji nisu arbanaškog podrijetla. Ispitanici su u intervjuima spominjali *tamni* ili *teški naglasak* tipičan za Arbanase, a prema akustičkoj procjeni ispitivača, on se vjerojatno djelomice može poistovjetiti s fonetski poludugim ostvarajem fonološki kratkih naglasaka, što se u hrvatskoj dijalektologiji često naziva *tromim naglaskom* (usp. Kapović 2016: 221). Međutim, ovu bi pojavu svakako trebalo fonetički istražiti kako bi se mogao donijeti pouzdan zaključak.

Zaključak

Istraživanje je pokazalo da postoji značajna diskrepancija između pozitivnih stavova prema arbanaškome i jezičnog ponašanja koje govornici iznose. Deklarativno pozitivan stav o dvojezičnosti nalazimo i kod nearbanasā, iako je pritom vidljiv i utjecaj drugih jezičnih ideologija, poput ideologije monoglosije. I kod Arbanasā i kod njihovih nearbanaških sugrađana može se govoriti o zastupljenosti stavova koji jezik izjednačavaju s njegovom kodificiranom varijantom te o povezanosti nacije, jezika i države. Valja naglasiti da je za održavanje arbanaškoga i poticanje njegove uporabe ključan upravo odnos arbanaškog i nearbanaškog stanovništva Zadra, jer percepcija određenog varijeteta, u velikoj mjeri uvjetuje jezičnu praksu i, u našem slučaju, opstanak ugroženog varijeteta.

Unatoč nominalnom zalaganju članova arbanaške zajednice za očuvanje i aktivnu uporabu arbanaškog, praksa se pokazuje drukčijom. Naše je istraživanje potvrdilo da je arbanaški gotovo u potpunosti izgubio svoju komunikacijsku funkciju, uz zadržavanje simboličke. Doduše, zbog trenda sve manje prisutnosti arbanaškoga u svakodnevici zajednice i činjenice da je prestao biti jednim od ključnih identitetskih markera, postavlja se pitanje koliko će se dugo zadržati i ta simbolička funkcija. U radu smo pokušali, prema podatcima prikupljenim u intervjuima, navesti razloge trenutačnog stanja na mikrorazini i makrorazini.

U tom kontekstu posebno treba istaknuti *arbanaški varijetet hrvatskog jezika*, koji bi u budućnosti mogao zamijeniti arbanaški u konstruiranju arbanaškog identiteta. Njegovo spominjanje upravo kod najmlađih ispitanika smatramo indikatorom trenutnih promjena, pri kojima se arbanaški, koji govori nevelik broj starijih Arbanasa, zamjenjuje novim karakterističnim varijetetom, održavajući time potrebu iskazivanja već spomenute jednake različitosti. Ovime se još jednom naglašava da se arbanaški (jezični) identitet u svoj svojoj složenosti, kao i svaki drugi, treba shvaćati kao vrlo fluidan i dinamičan.

Konačno, smatramo kako će arbanaška kultura i identitet nastaviti zaokupljati pažnju kako zadarske javnosti tako i znanstvene zajednice. U ovom je istraživanju potvrđeno kako je arbanaški identitet vrijedan dio suvremenog zadarskog naslijeđa koji izaziva velik interes među Zadranima te će se upravo stoga najvjerojatnije i arbanaški varijetet održati barem na simboličkoj razini, pomoću nastojanja približavanja jezika mlađim generacijama kroz različite jezične tečajeve i druge slične inicijative.

Literatura

1. BARANČIĆ, Maximiljana. 2013. *Leksik arbanaškoga govora u Zadru kao odraz jezičnih dodira*. Doktorska disertacija (neobjavljena). Zadar: Sveučilište u Zadru.
2. BARANČIĆ, Maximiljana. 2008. "Arbanasi i etnojezični vitalitet". *Croatica et slavica iadertina* 5:551-568.
3. BILIĆ MEŠTRIĆ, Klara i Lucija ŠIMIČIĆ. 2017. "Language Orientations and the Sustainability of Arbanasi Language in Croatia – A Case of Linguistic Injustice". *Open Linguistics* 3:145-156.
4. BOURDIEU, Pierre. 1999. *Language and Symbolic Power*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
5. BUCHOLTZ, Mary i Kira HALL. 2004. "Language and Identity". U *A Companion to Linguistic Anthropology*, ur. Alessandro Duranti. Oxford: Blackwell Publishing, 369-394.
6. ERBER, Tullio. 1883. *La colonia Albanese di Borgo Erizzo presso Zara: Cenni storici raccolti dai documenti dell' i.r. archivio luggotenensiale*. Dubrovnik: G. Flori.
7. GRBIĆ, Jadranka. 2004. "Jezični procesi, identitet i globalizacija". *Narodna umjetnost* 41/2:235-253.
8. HAUGEN, Einar. 1962. "Schizoglossia and the linguistic norm". *Monograph Series on Language and Linguistics* 15:63-69.
9. JOSEPH, John E. 2004. *Language and Identity: National, Ethnic, Religious*. New York: Palgrave Macmillan.
10. KALOGJERA, Damir. 2003. "Bilješke o dijalektu u društvu i u nastavi jezika". U *Komunikacijska kompetencija u višejezičnoj sredini II: teorijska razmatranja, primjena*, ur. Dunja Pavličević-Franić i Melita Kovačević. Zagreb: Naklada Slap, 171-179.
11. KAPOVIĆ, Mate. 2016. *Povijest hrvatske akcentuacije: Fonetika*. Zagreb: Matica hrvatska.

12. KOVAČEC, August. 2002. "Arbanasi-Albanisch". U: *Lexikon der Sprachen des europäischen Ostens*, ur. Miloš Okuka i Gerald Krenn. Klagenfurt: Wieser Verlag, 67-70.
 13. KRSTIĆ, Kruno. 1987. *Rječnik govora zadarskih Arbanasa*. Zadar: Mjesna zajednica Arbanasi.
 14. LABOV, William. 1984. "Field Methods of the Projects on Linguistic Change and Variation". U *Language in Use: Readings in Sociolinguistics*, ur. John Bauch i Joel Sherzer. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice Hall, 28-53.
 15. MIHELJ, Sabina. 2011. "Identiteti i globalizacija: mitovi i realnost". *Revija za sociologiju* 32 3/4:147-154.
 16. MILROY, James. 2001. "Language ideologies and the consequences of standardization". *Journal of Sociolinguistics* 5 (4): 530-555.
 17. MOSELEY, Christopher (ur.). 2010. *Atlas of the World's Languages in Danger*, 3rd edn. Pariz: UNESCO Publishing. Mrežna verzija dostupna na: <http://www.unesco.org/culture/en/endangeredlanguages/atlas> (pristup 30.11. 2017.)
 18. SMITH, Anthony D. 1991. *National Identity*. Reno: University of Nevada Press.
 19. STIPČEVIĆ, Aleksandar. 2011. *Tradicijska kultura zadarskih Arbanasa*. Zagreb: Ibis grafika.
 20. ŠIMIČIĆ, Lucija i Klara BILIĆ MEŠTRIĆ. 2018. *Arbanaški na raskrižju. Vitalitet i održivost jednog manjinskog jezika*. Zagreb: Srednja Europa.
 21. ŠIMIČIĆ, Lucija i Nikola VULETIĆ. 2016. "Une langue sans futur, une identité bien vivante: représentations de la communauté arbënishtë". *Circula* 3:141-162.
 22. VUJEVIĆ HEĆIMOVIĆ, Gordana, Senka BRAJOVIĆ i Ksenija ILIN. 2010. "Socijalna distanca građana Hrvatske prema narodima s područja bivše Jugoslavije s obzirom na vrijeme i neka socio-demografska obilježja". *Suvremena psihologija* 13/1:173-154.
- *** 'Politika višejezičnosti'. https://ec.europa.eu/education/policies/multilingualism/about-multilingualism-policy_hr (pristup 13. srpnja 2019.).
- *** 'UNESCO: "Konvencija za očuvanje i zaštitu nematerijalne kulturne baštine"'. <https://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=3640> (pristup 14. srpnja 2019.).

Bilješke

- ¹ Primjerice, Europska unija navodi višejezičnost kao jedno od svojih temeljnih načela: https://ec.europa.eu/education/policies/multilingualism/about-multilingualism-policy_hr
- ² Spomenimo, primjerice, da se Republika Hrvatska obvezala štititi nematerijalnu kulturnu baštinu na svome teritoriju 2005. godine ratificiravši UNESCO-ovu Konvenciju za zaštitu nematerijalne kulturne baštine: <https://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=3640>

„Susret običnih ljudi“ – etnografija izbjeglištva na primjeru Centra za integraciju izbjeglica SOL

Lea Biličić

Ema Grgić

Karla Macan

Andrea Reljac

Josipa Vokal

U ovom se radu autorice bave Centrom za integraciju izbjeglica SOL osnovanim s ciljem lakše integracije osoba koje su u Republici Hrvatskoj dobile međunarodnu zaštitu. Istraživanje je oblikovano oko pitanja o tome kako je nastala ideja o osnivanju Centra, koje se aktivnosti u njemu provode, kako teče proces integracije, koliko su naponi Centra prepoznati, s kojom se motivacijom pristupa radu u Centru, s kojim se sve problemima Centar susreće pri djelovanju te koji su mu krajnji ciljevi. Cilj je rada prikazati djelovanje Centra SOL, propitati probleme i postupke pri integraciji izbjeglica pod međunarodnom zaštitom u Republici Hrvatskoj te, u konačnici, ukazati na važnost razumijevanja položaja izbjeglica u današnjemu hrvatskom društvu, ali i na činjenicu da je potrebno još mnogo prostora za širenje tog razumijevanja i opovrgavanje stereotipa.

Ključne riječi: centar SOL, integracija, osobe pod međunarodnom zaštitom, suvremeno hrvatsko društvo

Centar SOL neprofitna je i nevladina organizacija osnovana u Zagrebu u travnju 2018. godine na inicijativu Isusovačke službe za izbjeglice¹ (JRS), s ciljem pomoći pri lakšoj integraciji osobama koje su u Republici Hrvatskoj dobile međunarodnu zaštitu². Godine 2010. Služba se posvetila pomaganju osoba iz afričkih i azijskih zemalja koje su počele dolaziti u Hrvatsku bježeći od progona i rata, a u potrazi za sigurnošću i zaštitom. U relativno kratkom roku postalo je razvidno da se Europa današnjice suočava s jednim od najvećih izazova posljednjih desetljeća. „Suvremeno useljavanje izbjeglica i tražitelja azila u države Europske unije (EU) danas je jedno od ključnih društvenih pitanja, posebice kada je riječ o njihovoj integraciji“ (Jurković i Rajković Iveta 2016:147). Uvidjevši krajem 2015., odnosno početkom 2016. godine (kada je bio najveći „izbjeglički val“, kako su to prikazivali mediji) razmjere problema, djelatnici Službe shvatili su da je azilantima³ i izbjeglicama potrebno pružiti više od osnovne pomoći na terenu. Tako je nastala ideja o osnivanju Centra SOL. Naziv SOL skraćena je fraze „susret običnih ljudi“, a nadovezuje se na arapsku poslovicu koja, kada se ljudi slažu i međusobno razumiju, kaže: „Sol je između nas“⁴.

Prostor Centra, na adresi Maksimirska cesta 286, malen je, ali iznimno ugodan te u njemu vlada, prema dojmu svake od istraživačica, topla, obiteljska atmosfera. Židovi su prepuni dječjih crteža i plakata, a u prostoriji koja služi kao dnevni boravak nalaze se kauč, fotelje, mnogo biljaka, okrugli stol na kojemu su poslužene razne poslastice, a u kutu se na polici nalazi nargila. Sve to upućuje

na velik trud uložen u stvaranje što ugodnijega okruženja. Zaposlenika je trenutačno sedmero, a stalnih volontera osam do deset. Svi oni kontinuirano sudjeluju u aktivnostima Centra i ne djeluju samo u njemu, već po potrebi odlaze u Porin⁵ te Prihvatilište za tražitelje azila u Kutini, gdje također, kao i u Centru, imaju djelatnike i prevoditelje. Kroz Centar tjedno prođe dvjestotinjak osoba.

Pri pravilnoj upotrebi pojma integracije polazi se od zamisli da imigrante iz drugih kultura, što uključuje i drugačiju jezičnu i vjersku pripadnost, treba povezati uz uzajamno prilagođavanje i prihvaćanje (usp. Jurković i Rajković Iveta 2016:148). Proces integracije obuhvaća sljedeće sastavnice: zapošljavanje, smještaj, zdravstvenu i socijalnu skrb, edukaciju i stručno usavršavanje, ostale prakse socijalne i kulturne integracije (Bužinkić i Kranjec 2012:6). Kao najvažnije dimenzije integracijskog procesa ističu se pravno-političke, društveno-ekonomske, kulturno-religijske, interakcijske te identifikacijske dimenzije (ibid.). U posljednje dvije godine naglasak je na subjektivizaciji integracijskog procesa, tj. percepciji integracije s polazišta samih migranata (usp. Jurković i Rajković Iveta 2016:148).

„Za uključivanje imigranata u društvo primitka nužan je dvosmjernan proces u kojem se putem interakcije imigranata i domicilnog stanovništva prihvaćaju i razmjenjuju različiti kulturni sadržaji i poštuju različitosti (Goodman 2010), te je nužno međudjelovanje institucionalnih struktura i samih migranata (Brubaker 1992)“ (Jurković i Rajković Iveta 2016:149).

U navedenim su tezama autorice prepoznale napore Centra SOL te su na temelju toga oblikovale istraživačka pitanja. Ponajprije ih je zanimalo koje se sve aktivnosti provode u Centru i na koji način one pomažu pri integraciji. Budući da se ondje svakodnevno provode mnogobrojne aktivnosti te je angažiranost svih djelatnika iznimno velika, nije bilo lako dogovoriti termin susreta. No naposljetku su uspješno provedena tri intervjua: s Martinom, suradnicom za komunikacije i odnose s javnošću, Jankom, koordinatorom integracije te Ivonom, volonterkom Centra. Martina i Ivona u JRS-u su oko tri godine, a Janko pet. Koristeći metodologiju polustrukturiranoga intervjua i neformalnog razgovora, te u jednome segmentu primjenjujući tehniku promatranja sa sudjelovanjem, autorice su dobile uvid u ključne točke rada Centra baziranom na procesu kvalitetne integracije.

Polazeći od etnografije kao deskriptivnog procesa koji se temelji na interakciji istraživača i sugovornika, a potom na dubinskoj interpretaciji (usp. Potkonjak 2014:10-16), ovim istraživanjem želi se prikazati rad Centra za integraciju izbjeglica SOL, saznati na koji način on provodi integraciju te koje sve aktivnosti i ciljevi spadaju u njezin proces. Također se žele propitati postupci i problemi pri integraciji osoba pod međunarodnom zaštitom, istaknuti ključna sporna mjesta u vezi s čitavom problematikom izbjeglištva te ukazati na važnost razumijevanja položaja tih osoba u suvremenome hrvatskom društvu. Navedene ciljeve autorice su uklopile u pojam etnografije izbjeglištva, kojim su nastojale obuhvatiti važan segment široke teme izbjeglištva, a to je upravo integracija.

Osnivanje, rad i aktivnosti Centra SOL

Prva sugovornica tijekom istraživanja bila je Martina Prokl Predragović, suradnica za komunikacije i odnose s javnošću u Isusovačkoj službi za izbjeglice te Centru SOL. Iz perspektive svog radnog mjesta opisala je rad Centra te probleme i postupke pri integraciji osoba pod međunarodnom zaštitom u Republici Hrvatskoj. U Službi je zaposlena tri godine, od kraja 2015. godine, kada je, zbog spomenutoga „izbjegličkog vala“, bio potreban velik broj volontera na hrvatskim granicama. U intervjuu je istaknula da, iako je riječ o isusovačkoj humanitarnoj organizaciji, ljudima koji ondje rade nije bitno definirati se po vjerskoj osnovi te da svi oni, bili kršćani, muslimani, protestanti, ateisti ili nešto drugo, bez ikakve predrasude prilaze svima, dakle izbjeglicama i prisilno raseljenim osobama „prateći ih, služeći im i zagovarajući njihova prava i potrebe“, što je ujedno i moto JRS-a. Kao što je već rečeno, ideja o tome da Služba osnuje Centar javila se nakon najvećeg kriznog razdoblja, kada su zaposlenici i volonteri JRS-a iz prve ruke, na terenu, uvidjeli da će ljudi koji dobiju azil u Hrvatskoj imati i neke druge potrebe osim onih osnovnih u jeku krize. Shvatili su da zakonom propisani sustav integracije u Republici Hrvatskoj ne funkcionira te da bi ljudima trebalo osigurati neko zbirno mjesto koje će im osigurati određenu edukaciju, savjetovanje i ostalu pomoć. Ostvarenjem te ideje započele su mnoge aktivnosti: tečaj hrvatskoga jezika tri puta tjedno; susreti s potencijalnim poslodavcima; pomoć i podrška pri učenju djeci u osnovnim i srednjim školama; organiziranje interkulturalnih susreta, radionica, druženja; tečaj informatičkoga opismenjanja te pisanja životopisa; susreti s drugim udrugama. Tečaj hrvatskoga jezika organiziran je za sve koji dolaze u Centar i prilagođen je dobnim skupinama te stupnju dotadašnje pismenosti. Prema drugome sugovorniku i djelatniku Centra, Janku Gredelju, učenje jezika je baza i ključ integracije, a njezin je konačni cilj zapošljavanje:

„Smatramo da se bez hrvatskog jezika apsolutno ništa ne može napraviti i nitko se ne može integrirati kvalitetno. (...) Znači *nama zapošljavanje nije u fokusu, nama je zapošljavanje cilj*. A da do tog cilja dođemo, smatramo da bi svaka izbjeglica trebala proći određeni set stepenica, radionica.“ (Janko)

Proces integracije provodi se u trajanju od otprilike godinu i pol. Dakle, primarno je da osoba nauči hrvatski jezik i upozna kulturu u koju je došla. Janko naglašava da im se nikako ne nameće „naša“ kultura, ali je od iznimne važnosti da je upoznaju i shvate nove okolnosti u kojima se nalaze:

„Jednostavno to mora bit nekakav suživot, netko će morat i nekakve ustupke napraviti, ne. Znači da im se objasne radna prava u Hrvatskoj, radna etika u Hrvatskoj. Da im se napomene tipa da u Hrvatskoj jedna četveročlana, peteročlana obitelj jednostavno mora imat dvije plaće, ne, znači da je nemoguće da oni iz svoje kulture kad dođu da kažu da će majka bit supruga domaćica, jednostavno se to njima mora reći, da oni tog budu svjesni.“ (Janko)

Posebna se pažnja posvećuje samohranim majkama – korisnicima Centra, i djeci, kao najranjivijim skupinama koje su preživjele

određeni teror i nasilje, „što u domicijalnoj zemlji, što na izbjegličkom putu, pa je stoga potrebna neka vrsta rehabilitacije“ (Martina). Shodno tome, surađuju s određenim umjetničkim udrugama i fakultetima, s kojima su primjerice organizirali radionicu lutkarstva kao dio programa tzv. *art terapije*⁶. Također su ostvarili suradnju i s kafićem *Booksa*, koji je nedavno na književnom festivalu ugostio arapske pisce pa je Centar održao radionice za izbjeglice s arapskog govornog područja. Organizirale su se i kulinarske radionice, također s ciljem povezivanja s lokalnom zajednicom, na kojima su se predstavljala tradicionalna arapska i hrvatska jela:

„U dosadašnjim istraživanjima pokazalo se da je hrana mnogo više od prehrambenog proizvoda jer ljudi biraju, kuhaju i serviraju određene obroke zato što pomoću njih evociraju sjećanja, obilježavaju važne datume i prezentiraju svoj identitet“ (Jurković i Rajković Iveta 2016:152 prema Gadže i Rajković Iveta 2015).

Što se tiče načina na koji Centar SOL približava svoj rad lokalnoj zajednici, nastoje biti aktivni na društvenim mrežama,⁷ prisutni su u medijima, obilaze škole i gradove, organiziraju konkretne suradnje s lokalnim zajednicama, poput javnih tribina, zatim sudjeluju na brojnim znanstvenim i stručnim skupovima te organiziraju akcije i javna događanja po Zagrebu i šire po Hrvatskoj. Ključna je činjenica da doista pozivaju ljude te se oni odazivaju na interkulturalna druženja i radionice. Jedno su od takvih druženja već spomenute kulinarske radionice, gdje ljudi kuhaju jedni za druge, upoznaju se, zbližavaju i sklapaju prijateljstva, što nam svjedoči koliko su takva događanja važan društveni element koji potiče zbližavanje, toleranciju i međusobno razumijevanje.

Jedan je od idućih koraka u radu Centra prihvaćanje 250 osoba trećih zemalja koje će biti preseljene iz Turske u Hrvatsku i ovdje dobiti azil. Doći će mnogo obitelji te će im Centar pomagati pri integraciji. Na pitanje postoje li neki kriteriji koji određuju koga će Centar prihvatiti, Martina odgovara:

„Nema, mi smo otvoreni, budući da nismo ni institucija, nismo ni udruga, znači ne određujemo nikakve prioritete i upravo na taj način pristupamo svima, znači mi se bavimo izbjeglicama, dakle ljudima koji traže azil u Republici Hrvatskoj, i ljudima koji su dobili azil u Republici Hrvatskoj i sad su na tom svom putu i integraciji, i u tom smislu im pružamo sve one aktivnosti, oslušujemo koje bi to mogle biti potrebe.“ (Martina)

Dalje navodi:

„Mi idemo i u kućne obilaske, stvarno smo u svakodnevnom kontaktu s tim ljudima, obilazimo s njima institucije. (...) Znači nema prioriteta, nisu oni negdje na popisnoj listi ovog centra, već evo, kad god netko treba, znaju svi gdje smo, dođu i pitaju za pomoć, od pomoći u preseljenju, upisa djeteta u vrtić, do pronalaska posla, preko toga da se osjećaju loše, da im je potreban razgovor, dakle cijeli spektar svega što podrazumijeva jedan samostalni život s jedne strane, a s druge strane i tu borbu s birokracijom i papirima, snalaženje u Zagrebu kao novom gradu i slično.“ (Martina)

„Važno je da ti ljudi steknu određena znanja, znaju kako napisati životopis i tražiti posao, te da znaju sve relevantne institucije kojima se trebaju i mogu obratiti za bilo kakvu pomoć“, dodao je Janko.

Ključni problemi

Naši sugovornici slažu se da je sustav Republike Hrvatske koji je zadužen za pitanje azilanata loš. Država se „tek nedavno počela snalaziti s cijelom tom problematikom i tek su sad razvili neke stepenice koje su trebale biti odrađene davno prije, tako da nevladine organizacije (...) doista preuzimaju velik posao države“, objašnjava Martina. To ukazuje na akcidentalnu narav rješavanja problema izbjeglištva u fazi kada ono postaje trajnim stanjem, a ne prolaznim efektom migrantskoga vala. SOL se pojavljuje kao organizacija koja djeluje reparativno, supstituirajući ulogu države u dugoročnijim poslovima na integraciji izbjeglica i azilanata u kojima država nije ili je slabo organizirana. Jedan od problema s kojima se Republika Hrvatska susreće po pitanju izbjeglica i azilanata je to što druge države članice Europske unije situaciju u Hrvatskoj ne smatraju toliko problematičnom. Naime, brojke koje bilježi Hrvatska naprosto se ne mogu mjeriti s tisućama izbjeglica koje dolaze u druge države Europe, poput, primjerice, Švedske ili Njemačke. O tome svjedoči i Janko:

„I sad ja moram doći i reći ‘mi imamo 700 izbjeglica’, ovaj se misli 700 tisuća, a ja kažem 700, u stotinama smo ne, a onda se oni onak gledaju i onak misle, dobro i znaš ono riješite to, evo vam 100 kn i riješite to. Mi kad smo se prijavili kod njih na projekt, ja mislim da je uopće smiješno kad vi morate opisat kontekst Hrvatske, ono ja prvi ne bi dao novce znaš ono, daj onak riješite to, o čem pričate, znaš ono... jučer smo dobili 2000 azila a vi pričate o 700 od 2006. do danas...“ (Janko)

Dakle, broj izbjeglica u Hrvatskoj iznimno je malen naspram drugih država pa se „naš“ problem ne shvaća dovoljno ozbiljno, što zasigurno također utječe na (ne)uspjeh rješavanja problema izbjeglištva u Republici Hrvatskoj. Ovim se primjerom uvida da se razmjer „naše“ krize jasno može postaviti tek u relaciji s drugim zemljama.

Dotaknemo li se samo usput problematike pojmova koji se najčešće koriste kada se govori o problemu izbjeglištva, uvidamo da je to vrlo sklizak teren. Za termine poput „izbjeglica“, „tražitelja azila“ ili „ilegalnog imigranta“ etnolog Duško Petrović ističe da ih treba promatrati kritički i ne ih koristiti olako. Sâm izbjegava njihovu uporabu jer su nastali kao:

„posljedica hegemonijskih institucionalnih praksi i diskursa koji su konstruirani pri suočavanju s izmještenim ljudima, ljudima bez mjesta, bez fiksnog prebivališta i svi-ma onima koji su na bilo kakav način izgubili zajednicu u kojoj su do tada živjeli. Ti termini (...) teže konačnom fiksiranju identiteta ljudi bez mjesta i zajednice“ (Petrović 2016:268).

Upravo na toj dionici rješavanja problema, traženja novog mjesta i nove zajednice, djeluje organizacija SOL. Integrativni napori SOL-a mogu se drugim riječima opisati kao rad na smještanju, odnosno uključivanju u zajednicu rada, zajednicu školovanja, zajednicu jezika, govora i ostalih bitnih sastavnica integracije. Sva ta nastojanja nisu nimalo laka, no Centar SOL svakodnevno ostvaruje velike rezultate u spomenutim sastavnicama, kao i na području prihvata te općenite prilagodbe azilanata u novu zajednicu.

Na upit o tome misle li da je prikaz Centra u medijima valjan, dolazi se do sljedećeg ključnog problema – odnosa medija prema konkretnoj situaciji. Kazivači se slažu da to ovisi o tome koji je točno medij u pitanju:

„Naravno, svaki mediji polaze iz svoje neke politike pa tako imate medije u kojima smo prozvani glavnim bogohuliteljima, mrziteljima hrvatske države i slično, do medija koji kroz neke tople i ljudske priče prikazuju pozitivno rad nas i našega Centra. Tako da ovisi kako je politički i svjetonazorski koji medij svrstan i na koje emocije svojeg čitateljstva naravno želi (...), kome i kako želi što adresirati. Prikazi u medijima, dakle, variraju, od ekstremno lošeg, preko umjerenog do pozitivnog.“ (Martina)

Poveže li se problem percepcije drugih država s problemom medijskog pristupa, uviđa se da je prethodno spomenuta relacija ponekad izvan medijskog diskursa. Mediji iz nekog razloga prečesto uveličavaju probleme. Radi li se samo o želji za senzacionalističkim vijestima, u nedostatku nekih „popularnijih“ tema, ili je riječ o nečemu drugačijem, opasnijem?

Izbjeglištvo kao društveni problem?

Jedan je važan aspekt etnografije izbjeglištva u suvremenom hrvatskom, ali i europskom kontekstu, općenita slika problema izbjeglištva u društvu koja je najčešće pogrešna. No radi li se zbilja o problemu i ima li on osnove? Duško Petrović u članku „Fenomen izbjeglištva u modernom političkom sistemu“ (2014) objašnjava zašto se uz fenomen izbjeglištva vežu uvriježeni diskursi te različite predodžbe i prakse koje se pojavljuju neovisno o vremenskom i prostornom kontekstu. Riječ je o tome da izbjeglice u društvu gube građanski status i državljanstvo te ih dio više ne može povratiti prvotni status. Zbog toga se nađu u „među-poziciji“, na rubu, jer ne pripadaju dominantnom poretku (usp. Petrović 2014:62-63). Potom se javljaju prakse određenih država i predodžbe javnosti kao što su kaos, bolest, prljavština, kriminal i nered, koje su izrazito krive (ibid.).

Martina kaže da je slika ovog problema u hrvatskom društvu vrlo široko pitanje i ne postoji jednoznačan odgovor na njega. Ističe sve više neutemeljenih napada i lažnih vijesti u medijima, ali i cjelokupnoj javnosti, o broju izbjeglica i preslikavanju slučajeva iz drugih država, kao i općenito previše neutemeljenih činjenica. No, dok se s jedne strane stvara određeno neprijateljstvo, istovremeno postoji i nemali broj pojedinaca u hrvatskom društvu koji su spremni pomoći, kako Centru, tako i direktno njihovim korisnicima. Centar je nedavno proveo aktivnost pod nazivom „Božićni ručak s izbjegli-

com“,⁸ gdje je velik broj „domaćih obitelji“ otvorio vrata muslimanskim obiteljima te su zajedno proslavili Božić. To, prema Martini, dokazuje da u hrvatskom društvu supostoje negativni medijski diskurs te oni pojedinci koji su doista upoznali te ljude i znaju da su uvriježene predodžbe o izbjeglicama neosnovane i pogrešne.

No, Janko drugačije vidi problem izbjeglištva u našem društvu. Na pitanje kako komentira tu (po mišljenju autorica) negativnu sliku o izbjeglicama u Hrvatskoj, odgovara:

„Pa ja tvrdim da tog problema jednostavno nema, nego se iz nekog razloga to tako napuhalo, (...) ono kad bi se maklo iz medija, ja tvrdim da se nitko ne bi ni sjetio izbjeglica, a dok god vi to imate na nekakvoj dnevnoj bazi, nešto se događa, e onda se potencira neki problem koji uopće ne postoji.“ (Janko)

Nadalje, Janko ističe da, unatoč tome što osobe prođu proces integracije i kvalificiraju se za određeni posao, ne uspiju se uvijek zaposliti. Dio problema leži u tome što, primjerice, vlada Republike Hrvatske, prema podacima koje je iznio Janko, u 2019. godini planira „uvesti“ 63 000 stranaca kao radne snage kako bi pokrili hrvatsko tržište rada. Ističe da je to apsurdno jer, s jedne strane određeni broj azilanta koji su stekli valjane kvalifikacije čeka priliku za zapošljavanje, a s druge strane u hrvatskom se društvu često čuje jadikovka da „nema posla ni za naše“, što ističu i Jurković i Rajković Iveta:

„Tamnoputi su kuhari reducirani na pojam azilanata koji su trenutačno oni ‘drugi’, a budući da su i po svom statusu i po boji kože različiti od ‘domaćeg’ stanovništva, ne trebaju nam jer posla nema ni za ‘naše’. Tu ulazimo u domenu stereotipa čije je jedno od obilježja upravo praksa ‘zatvaranja’ i isključenja koja simbolički fiksira granice te isključuje sve ono što se ne uklapa, što je različito (Hall 1997:258)“ (Jurković i Rajković Iveta 2016:169).

Prepoznajući strah od stranaca čiji se dolazak ne kontrolira, koji nisu „uvezeni“ za naše potrebe, koji su ovdje došli sami, u pravilu iz nužde, bez plana, radne dozvole, dozvole boravka i razlikujući ga od „uvoza“ stranaca, Gredelj zamjećuje nelogičnost politika useljavanja: „Ja mislim da je to nacionalni interes da stvarno kad već imamo tu ljude a uvozimo 63000 radnika, mislim da je bolje zaposliti one što su tu“.

„Susret običnih ljudi“ - iskustvo rada u Centru i volontersko iskustvo

Radeći ovaj posao (u koji je ušla, naime, sasvim slučajno, želeći naprosto promijeniti dotadašnju karijeru radijske novinarka), Martina je stekla mnogo vještina koje prije nije imala, poput međukulturalne komunikacije te upoznavanja cijele jedne kulture koja nije homogena. Dobila je mnogo i s profesionalne i s ljudske strane. Ističe kako „susret običnih ljudi“ nije naziv koji nestaje u skraćeni- ci organizacije, već proces koji stoji u temelju volontiranja:

„Ne možemo reći da su izbjeglice jedna kultura, a mi smo druga kultura. Postoje određene možda neke bazične ra-

zlike, ali opet, svaka osoba je pojedinac za sebe. Naprosto, naučila sam kako se nositi sa traumom, kako se nositi sa stresom, kako razgovarati sa ljudima koji su u velikoj traumi i u velikom stresu, a da te to ne pregazi, i profesionalno i osobno. Naučila sam kako se nositi sa velikim kontriranjem zajednice, sa osobama koje su ti isto bliske i čine tvoj neki osobni krug, a ne slažu se i otvoreno govore protiv onog što je neki tvoj profesionalni habitus, osim toga i osobni.“ (Martina)

Dakle, „susret“ je susret dviju kultura, a ujedno i razgovor o traumi, razumijevanje pojedinca, suočavanje s predrasudama zajednice, te osobni susret.

Naučila je funkcionirati u multikulturalnom⁹ okruženju jer, osim što su ljudi koji dolaze u Centar iz drugog okruženja, i kolege s kojima radi dolaze iz Sirije, Sudana, Irana i Eritreje. Naučila je osnove komunikacije na arapskom i farski jeziku. Dobila je mnogo širu sliku globalnih zbivanja te svijest o problematici ne samo izbjeglištva, već i lokalnih zajednica koje ih primaju:

„Shvatila sam koliko je to jedan kompleksan proces... zapravo budućnost koja se već ostvaruje. Ovo što mi sad radimo, trudimo se da bude postavljeno na što boljim temeljima, budući da je to zalag neke budućnosti u kojoj ćemo morati svi zajedno egzistirati na prostoru koji tim ljudima koji dolaze nije poznat, niti su oni nama poznati.“ (Martina)

Janko je dodao da se u ovu priču mora ući spreman i bez ikakvih predrasuda. „...jednostavno morate biti svjesni da vi nemrete tu imati nikakvih predrasuda, nikakvih strahova, i onda ako mislite da imate i želuca i svega, uđete u to“ (Janko).

Apsolventica ruskog i turskog jezika Ivona u JRS-u volontira oko tri godine, točnije otkako je počeo „izbjeglički val“. Rad u Centru smatra „prirodnim nastavkom ili produžetkom“ sada već dugogodišnjeg volontiranja, koje je započelo u Porinu. U Centru volontira jednom tjedno, na subotnjem učenju s tinejdžerima. Bliska je s njima jer „ih dugo [poznaje], dugo [su] se viđali po dva, tri puta tjedno, a nekad i više. Komunikacija nije teška, većina njih priča hrvatski, a ako i ne govore, [snađu] se nekako, rukama i nogama.“ Za Centar općenito kaže da svi u njemu daju maksimum i rade mnogo, svakodnevno. Požrtvovnost, nesebičnost i altruizam odlike su svakoga djelatnika Centra, no Ivona ističe da je to pomaganje dvosmjern proces, u kojemu oni sami mnogo dobivaju i obogaćuju vlastiti život:

„Svakako tu i tamo zastaneš i shvatiš koliko trebaš biti zahvalan na stvarima koje uzimaš zdravo za gotovo (mir, sloboda, krov nad glavom, sigurnost) i da su tvoje brige zapravo jako male u usporedbi s nečijim drugim.“ (Ivona)

Od stvari koje najviše pamti, to su, kako kaže „sitnice koje zlata vrijede“ – kada dođe u Centar ili Porin pa čuje kako svi viču njezino ime, pa je zagrlje, nacrtaju joj nešto, povjere joj se i pitaju kad će opet doći. Osobno nije naišla na osudu nekoga iz društva, no svjesna je da se često može naići na osuđujuće komentare o izbjeglica-

ma, osobito u medijima i na društvenim mrežama. „Nekad me to rastuži, nekad naljuti, jer ne vidim povezanost argumenata“, kaže. Voljela bi da ljudi vide i drugu stranu priče od one koja je najčešće prezentirana, te ističe da ako netko osuđuje cijelu jednu grupu a da nikoga od njih nije upoznao, to najviše govori o osobi samoj.

Jedna od istraživačica ujedno je i volonterka u Centru, pa je tako jedno od volontiranja odradila metodom promatranja sa sudjelovanjem. U dnevničkim zabilježkama ovako je opisala svoje iskustvo:

„Radilo se o subotnjem učenju sa srednjoškolcima.¹⁰ Te radionice prije svega su namijenjene stjecanju novih znanja te pomoći pri svladavanju školskoga gradiva. Polaznika je otprilike tri do četiri puta više nego volontera, pa je učenje zbog toga ponekad otežano. Sporazumijevanje se uglavnom odvija na engleskom (s onima koji su duže ovdje koristi se hrvatski), te ne tako rijetko i „rukama i nogama“. Jedna situacija koja mi je posebno ostala u pamćenju, bila je s djevojčicom od 11-12 godina koja je, u tom periodu, tek nekoliko tjedana bila u Hrvatskoj. Budući da je već krenula u školu, naišla je i na prve poteškoće u matematici. Naime, računska operacija dijeljenja u arapskom se pismu bilježi drugačije nego u našem, pa je bilo potrebno objasniti joj „naš“ sustav dijeljenja. To se ispostavilo težim no što sam mislila te, dok sam se ja bližila kraju (pitajući se jesam li uopće točno izračunala), djevojčica je spremno čekala da vidi moj rezultat jer je ona već uspjela riješiti zadatak. Koliko je bilo simpatično, toliko sam postala i svjesna nekih stvari koje ili zaboravljamo, ili im uopće ne pridajemo važnost. Ovim sam primjerom željela ukazati na važnu činjenicu da nisu samo djeca ta koja nešto nauče. Naprotiv, usudila bih se reći da su upravo oni naši najveći učitelji, a ne mi njihovi. Na koncu je ipak najvažnija životna škola, a teško je otići od njih bez da osjetite kako se u vama rađaju neki novi stavovi i umiru neki stari stereotipi. Na banalnom primjeru matematike pokazuje se da „oni“ nisu manje pametni, manje „civilizirani“, manje vrijedni od „nas“ (kako se često prikazuje u javnosti) samo zato što kada dođu ne znaju napisati slovo a koje ne postoji u arapskom pismu, ili podijeliti dva broja na način koji je nama poznat. Nakon završetka radionice, ne poželite ništa drugo nego da im kažete „Shukran!“¹¹, s nadom da ćete i nadolazeće subote vidjeti njihova znatizeljna lica, te im pomoći da isprave lošu ocjenu iz matematike.“ (autorica: Andrea Reljac, 15.12.2018.)

Zaključak

Centar za integraciju izbjeglica SOL u manje od godinu dana djelovanja uspio je ostvariti zavidne rezultate na području privata, prilagodbe i integracije osoba pod međunarodnom zaštitom u Republici Hrvatskoj. Požrtvovnost, altruizam, nesebičnost i marljivost glavne su odlike djelatnika Centra koji svakodnevno pomažu raseljenim osobama, izbjeglicama i azilantima te im na-

stoje olakšati prilagodbu u novome okruženju nakon što su prošli mučan put od matične zemlje. Centar provodi kvalitetan proces integracije, individualno prilagođen svakome korisniku. Baza uspješne integracije učenje je hrvatskoga jezika, a zapošljavanje je njezin konačni cilj. Ovim istraživanjem autorice su željele prikazati rad i aktivnosti Centra, pojasniti konkretan proces integracije i tematizirati pojmove prihvata i prilagodbe, te ukazati na barem dio problematike izbjeglištva u suvremenome hrvatskom društvu. Daljnjim istraživanjem ove teme valjalo bi detaljnije propitati koliko su integracija i zapošljavanje azilanata u hrvatskom društvu uspješni, utvrditi načine na koje bi se cijeli postupak mogao dodatno olakšati i postati što djelotvornijim te istraživanjem stavova lokalne zajednice i medija ispitati koliko u hrvatskome društvu uopće ima prostora za širenje tolerancije, međusobno prihvaćanje, multikulturalizam i suživot.

Izvori

1. Citati iz intervjua provedenih s Martinom Prokl Predragović i Jankom Gredeljem 20.12.2018. te Ivonom Lovrić 4.1.2019.
2. Dnevničke zabilješke autorice Andree Reljac
3. <https://www.zakon.hr/z/798/Zakon-o-me%C4%91unarnodnoj-i-privremenoj-za%C5%A1titi> (pristup: 12.1.2019.)
4. <http://www.jrs.hr/o-nama/> (pristup: 12.1.2019.)
5. <https://www.globalnovine.eu/drustvo/migrantska-kriza-mediji-nastoje-biti-objektivni-ali-komentari-ne-stede-izbjeglice/> (pristup: 23.1.2019.)
6. <https://hkm.hr/vijesti/domovina/hrvatske-obitelji-ponovno-pozvane-na-bozicni-rucak-s-izbjeglicama/> (pristup: 24.1.2019.)
7. <http://artterapija.blogspot.com/p/edukacija-iz-art-terapije.html> (pristup: 11.7.2019.)
8. https://web.facebook.com/JRSizbjeglice/posts/1853734064730884/?_rdc=1&_rdr (pristup: 11.7.2019.)

Literatura

1. BUŽINKIĆ Emina i Julija KRANJEC. 2012. *Integracijske politike prakse u sustavu azila u Republici Hrvatskoj*. Zagreb: Centar za mirovne studije.
2. JURKOVIĆ, R., M. RAJKOVIĆ IVETA. 2016. „Okus doma”: integracija azilanata protkana transnacionalnim procesima i promicanjem kulinarskih tradicija.“ *Studia ethnologica Croatica*, 28(1):147-178.
3. PETROVIĆ, Duško. 2014. „Fenomen izbjeglištva u modernom političkom sistemu“. *Glasnik Etnografskog instituta SANU*, 62(2):49-64.
4. PETROVIĆ, Duško. 2016. *Izbjeglištvo u suvremenom svijetu: od političkoteorijskih utemeljenja do biopolitičkih ishoda*. Zagreb: Naklada Ljevak.
5. PETROVIĆ, Lidija. 2016. *Pravo izbjeglica na obrazovanje i njegovo provođenje u praksi: studija slučaja*. Diplomski rad.

Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Odsjek za pedagogiju.

6. POTKONJAK, Sanja. 2014. *Teren za etnologe početnike*. Zagreb: FF-press, Hrvatsko etnološko društvo.

Bilješke

- ¹ Isusovačka služba za izbjeglice (u daljnjem tekstu JRS) ogranak je mreže međunarodne humanitarne organizacije Jesuit Refugee Service (JRS) koju je 1980. godine osnovao isusovac Pedro Arrupe (<http://www.jrs.hr/en/>, pristup: 12.1.2019.)
- ² U Zakonu o međunarodnoj i privremenoj zaštiti, koji je u Republici Hrvatskoj stupio na snagu 1. siječnja 2018. godine, tražitelj međunarodne zaštite definiran je kao državljanin treće zemlje ili osoba bez državljanstva koja izrazi namjeru za podnošenje zahtjeva za međunarodnu zaštitu do izvršnosti odluke o zahtjevu. Svi su podaci koji se tiču Zakona o međunarodnoj i privremenoj zaštiti preuzeti s: <https://www.zakon.hr/z/798/Zakon-o-me%C4%91unarodnoj-i-privremenoj-za%C5%A1titi> (pristup: 12.1.2019.).
- ³ „Azil će se priznati tražitelju koji se nalazi izvan zemlje svog državljanstva ili uobičajenog boravišta, a osnovano strahuje od proganjanja zbog svoje rase, vjere, nacionalnosti, pripadnosti određenoj društvenoj skupini ili političkog mišljenja zbog čega ne može ili ne želi prihvatiti zaštitu te zemlje.“ (Članak 20. Zakona)
- ⁴ Podatak preuzet iz intervjua s Martinom Prokl Predragović 20.12.2018.
- ⁵ Porin – najveći prihvatni centar za azilante smješten u nekadašnjem hotelu Porin u zagrebačkim Dugavama (<http://www.maz.hr/2017/01/06/zivot-u-porinu/>, pristup: 19.1.2019.)
- ⁶ *Art* terapija vrsta je psihoterapije u kojoj je likovno izražavanje sredstvo ekspresije emocija i misli, s ciljem razrješavanja psiholoških konflikata. Jedan je od primjera takve terapije likovna radionica za žene izbjeglice koju provodi JRS, u svrhu druženja, međusobnog osnaživanja i podrške. (<http://artterapija.blogspot.com/p/edukacija-iz-art-terapije.html>, https://web.facebook.com/JRSizbjeglice/posts/1853734064730884/?_rdc=1&_rdr, pristup: 11.7.2019.)
- ⁷ https://www.facebook.com/pg/JRSizbjeglice/photos/?ref=page_internal (pristup: 21.1.2019.)
- ⁸ Detaljnije o tome: <https://hkm.hr/vijesti/domovina/hrvatske-obitelji-ponovno-pozvane-na-bozicni-rucak-s-izbjeglicama/> (pristup: 24.1.2019.)
- ⁹ Multikulturalizam: „prepoznavanje i poštivanje postojanja različitih grupa unutar jednog društva koje koegzistiraju“ (Bužinkić i Kranjec 2012:6).
- ¹⁰ Važno je napomenuti da sva djeca tražitelji azila imaju pravo na osnovnoškolsko i srednjoškolsko obrazovanje, a to je zajamčeno Zakonom o obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi, Zakonom o strancima, Zakonom o međunarodnoj i privre-

menoj zaštiti te Konvencijom o pravima djeteta (usp. Petrović, Lidija 2016).

¹¹ arap. „Hvala!“

Že(na)ljeznica. Iskustvo jedne žene kao prometnika vlakova

Doris Dautović

Ovaj radi bavi se narativom jedne žene koja radi cijeli svoj život na radnom mjestu prometnika vlakova te je jedini ženski prometnik vlakova u Kolodvoru Kutina. Rad se bavi temama ravnopravnosti spolova te se također dotiče teme majčinstva koja se često smatra preprekom za uspješan poslovni život žena. Također iz njene perspektive saznaje se što se od nje očekivalo kada je počela raditi te kako je izgradila odnos povjerenja između sebe i svojih kolega koji danas imaju.

Ključne riječi: žena, ravnopravnost, posao, majčinstvo, povjerenje

Jedna od tema o kojoj se redovito raspravlja u hrvatskom društvu je ravnopravnost spolova na tržištu rada. Prema statistici Državnog zavoda za statistiku Republike Hrvatske, u Hrvatskoj je 2015. godine bilo zaposleno oko 46,1% žena.¹ Politika zapošljavanja u Republici Hrvatskoj temelji se na ravnopravnosti oba spola. Ipak, česte su situacije da žene nisu jednako tretirane kao i muškarci na svom radnom mjestu, dobivaju niže plaće od svojih muških kolega te su pod utjecajem seksističkih ispada i ugnjetavanja od strane svojih kolega. Zakonima Republike Hrvatske propisano je da prilikom zapošljavanja ne smije biti rodne diskriminacije. Ravnopravnost je proklamirana, ali je rodna neravnopravnost realnost:

„Jedno se odnosilo na slaganje s tvrdnjom da su u hrvatskom društvu žene i muškarci potpuno ravnopravni. Budući da ima puno indikatora da je to samo proklamirani cilj a ne stvarnost, veći stupanj slaganja s tom tvrdnjom uzet je kao pokazatelj manje osviještenosti o prisutnosti rodne neravnopravnosti.“ (Kamenov, Galić 2011:77).

Premda je društvo u teoriji spolno ravnopravno na tržištu rada, od žena se očekuje ili da rano uđu u obiteljski život, u slučaju da ne nastavljaju obrazovanje nakon završene srednje škole, ili im se na poslu postavljaju ultimatumima vezani uz majčinstvo. Nažalost, položaj žena u navedenim je slučajevima povezan s rodnim stereotipima i predrasudama o njihovoj ulozi u obitelji, ali i s potrebom usklađivanja s obiteljskim obvezama i podizanja razine ukupnih obiteljskih prihoda (Snyder prema Radačić, Vince Pallua 2011:206). Specifičnost tržišta rada, koja je zadržana unatoč rodno osviještenim principima u radnom pravu, još uvijek je vidljiva u arhaičnoj podjeli na „ženske“ i „muške“ poslove. Stereotip je primjerice promatranje poslova medicinskih sestara i učiteljica kao „ženskih“, dok se „muškim“ poslovima smatraju fizički poslovi i poslovi visoke razine odgovornosti. Tema žene u „muškom“ poslu, njena svakodnevnica i borba za dokazivanjem te prepoznavanje žena kao jednako vrijednih i sposobnih proizašla je iz intervjua s kazivačicom Evicom koja radi kao jedini ženski prometnik vlakova u Kolodvoru Kutina. Nakon završetka srednje škole u Zagrebu kazivačica se zaposlila u Zagrebu te se nakon svoje udaje odselila u Kutinu gdje i danas živi i radi. Njezina je priča zanimljiva zato

što nam daje uvid u položaj ženskog zaposlenika u struci koja se pretežito smatra „muškom“ kao i prepreke s kojima se susreće kao žena u radnom okruženju muških kolega. Žene koje rade u „muškom“ poslu često se smatraju nedovoljno sposobnima te se od njih očekuje svakodnevno dokazivanje da su jednako sposobne kao i muški kolege. S tim stereotipima i klasifikacijom žene se susreću svakodnevno na tržištu rada:

„Žene sebe percipiraju više rodno diskriminiranima na tržištu rada u odnosu na muškarce te imaju više iskustava rodne diskriminacije vezanih uz tržište rada. Žene su osobito u nepovoljnijem položaju kada se radi o: a) reproduktivnom i bračnom statusu žena (pitanja o namjerama rađanja pri zapošljavanju), b) stavovima vezanim uz predrasude i stereotipe o ulogama i sposobnostima žena, c) rodnoj segregaciji u zanimanja (tipična „ženska“ i „muška“ zanimanja), d) razlika u plaćama za isti rad i/ili rad jednake vrijednosti (rodni jaz plaća), e) napredovanju, nagrađivanju „staklenim zidovima“ i „stropovima“ te f) spolnom uznemiravanju i ucjenama vezanim uz posao.“ (Kamenov, Galić 2011: 165)

Ovaj rad temelji se na Evičinom narativu i priči kako je ona, prometnica vlakova, zaslužila svoje radno mjesto prometnika vlakova.

Cilj je ovog rada pobliže prikazati priču jedne žene, koja cijeli svoj život radi u okruženju muškaraca te prikazati kakav odnos ona ima sa svojim muškim kolegama. Također cilj je i dati uvid u prepreke na koje je naišla tijekom svog radnog iskustva i situacije u kojima se od nje očekivalo da se iskaže kako bi stekla povjerenje svojih kolega. Ova biografska priča donosi uvide u to kako netipičan životni odabir posla inicira svakodnevne dileme i borbu sa stereotipima koji uključuju dokazivanje jednakosti i sposobnosti žena da ravnopravno sudjeluju u tržištu rada i obavljaju sve vrste poslova, ali i dileme sasvim specifične za žene koje se odluče na ovaj korak poput odabira između obitelji i posla i dokazivanja predanosti svom poslu usprkos svim preprekama i osudama. Priča iznesena niže u tekstu polazi od ideje da su individualizirana iskustva koja se prikupljaju biografskim metodama ključna za razumijevanje osobne agensnosti odnosno aktivne pozicioniranosti pojedinca spram zajednice i društva u cjelini. Biografskim i refleksivnim intervjuom zahvaćaju se zakonitosti toga individualnog odnosa kao i mehanizmi kojima se pojedinac pozicionira unutar zajednice ili pak izvan nje. Za biološki obrat u društvenim znanostima ključna je „ontološka pretpostavka da pojedinci imaju agensnost kao i to da biografije oblikuju društvo te da nisu tek proizvod društva“ (Rustin 2003:46). Drugim riječima biografsko istraživanje omogućava nam da razotkrijemo kako aktivne i djelatne, tako i pasivne i nedjelatne životne priče koje su uvijek postavljene u relaciji sa zajednicom. One time omogućavaju da razumijemo mehanizme oblikovanja sebstva i društvene mehanizme određenog vremena.

Evica Dautović

Evica, čiju priču donosim u ovom biografskom intervjuu, moja je majka. Evica je rođena 1972. godine u Zagrebu gdje je i odrasla.

Nakon završene osnovne škole upisala je Tehničku školu u Zagrebu s ciljem da jednoga dana postane prometnik vlakova. Nakon završene srednje škole 1991. godine, u dobi od samo 19 godina, počinje raditi kao pripravnik u kontroliranim uvjetima na radnom mjestu prometnika vlakova. Nakon pripravničkog staža u trajanju od 6 mjeseci zapošljava se na neodređeno radno vrijeme.

Slika 1: Evica Dautović na poslu u uredu.

Službeni naziv njenog zanimanja je tehničar željezničkog prometa i transporta na radnom mjestu prometnika vlakova. Godine 1996. nakon udaje dolazi živjeti u grad Kutinu gdje i danas živi i radi. Specifičnost njenog radnog mjesta leži u tome što je ona jedini ženski prometnik vlakova u Kolodvoru Kutina. S obzirom na to da na tom radnom mjestu u Kutini radi 22 godine te se susrela s raznim situacijama, navodi kako je najveću potporu uvijek i kroz sve dobivala od svog supruga koji radi u teretnom prijevozu Hrvatskih željeznica odnosno u HŽ Cargu.

Biografski intervju s kazivačicom Evicom Dautović, koji čini okosnicu ovoga rada, proveden je u dva navrata u ukupnom trajanju od 50 minuta i 22 sekunde.

Radno mjesto – „Što je prometnik vlakova?“

Kako bismo u potpunosti shvatili što je zapravo posao prometnika vlakova i što se od njih očekuje potrebno je opisati radno mjesto.

Kao što sam već spomenula, Evica radi u Kutini kao prometnik vlakova:

„Što je prometnik vlakova? Osoba koja direktno sudjeluje u reguliranju prometa vlakova, brine se za sigurnost putnika, stvari, robe, željeznice, željezničkog transporta kompletnog i željezničkog prometa kompletno, kad kažem željeznički transport, onda u transportu to se odnosi na komercijalni dio sve ono što čini vlak pri-

je nego što postane vlak, a kad kažem prometni dio to izričito smatram kretanje vlaka od točke A do točke B. Posao je izuzetno odgovoran, naše pogreške su vrlo skupe, najčešće su obično uvijek sa ogromnom materijalnom štetom i ne daj Bože sa ljudskim žrtvama.“ (Evica Dautović, 24.11.2018.)

Slika 2: Evica Dautović u uredu na blok postavnici osigurava otvorenu prugu između kolodvora.

S obzirom na službeni naziv njenog zanimanja, tehničar željezničkog prometa, Evica je obrazovana i za rad na drugim radnim mjestima kao što su robni i putnički blagajnik, manevrist, skretničar, vlakovođa, pomoćnik šefa kolodvora, a ponekad i šef kolodvora:

„Ovako ja sam po struci, službeni naziv mog zanimanja je tehničar željezničkog prometa i transporta na radnom mjestu prometnik vlakova, tehničar prometa i transporta znači sljedeća stvar da ja imam obrazovanje široko za odradivati još određenih desetak različitih zanimanja na željeznici. Sa mojim zanimanjem osim prometnika vlakova može se raditi kao robni blagajnik, kao putnički blagajnik, kao vlakovođa, kao manevrist, kao skretničar, kao pomoćnik šefa kolodvora, u određenim slučajevima kao šef kolodvora, masu drugih zanimanja, znači spektar mi pokriva hrpu drugih poslova, a ja radim kao prometnik vlakova.“ (Evica Dautović, 24.11.2018.)

Tijekom pripravničkog staža sve znanje usvojeno u srednjoj školi mora se proći na terenu i na tim radnim mjestima. Kutina je specifična upravo po tome što se sastoji od dva kolodvora; putnički dio koji je zadužen za prijevoz putnika i teretni dio u kojem se odvija transport tereta. Također je specifična i po tome što ta dva kolodvora ne mogu funkcionirati jedan bez drugog, odnosno od kolega se zahtjeva maksimalna suradnja bez obzira na osobne prepirke ili mišljenja. Teretni dio je za Kutinu značajniji osobito zbog tvornice

Petrokemija. Radno vrijeme kazivačice traje dvanaest sati i raspoređeno je u turnuse koji su se strukturno mijenjali kroz njene godine rada ovisno o potrebama samog posla:

Slika 3: Evica Dautović prati otpremljeni teretni vlak do odlaska iz kolodvora.

„Turnus je, raspoređen u pravilu, u mom kolodvoru, a i većini kolodvora, pravilan, ispravan turnus je 12-24, 12-48 znači smjena je 12 sati, a to znači da je danjska smjena, u Kutini je barem tako, iako u drugim kolodvorima oscilira pola sata, ali recimo u Kutini je od 7:00 ujutro do 19 sati navečer, nakon toga nastupa 24 sata odmora znači od 19:01 do 19 drugi dan je 24 sata odmora i dolazimo u noćnu smjenu koja traje od 19 do 7:00 ujutro. Znači 12 sati od 7:00 do 19:00, 24 sata odmora, od 19 do 7:00 jel' je smjena nova, znači tu je 48 sati nakon toga to je taj normalan turnus iako mi vrlo često zbog potreba poslova, recimo to je izuzetno bilo učestalo za vrijeme rata tad je zapravo to bilo pravilo, ima kratki turnus znači to je tur-

nus 12-24 12-36 to znači sljedeća stvar da se radi danjska od 7 do 19, dolazi drugi dan u noćnu od 19 do 7 i samo se taj dan bude slobodan tako da se idući dan već ide opet od 7. Nema 48 nego 36 sati i to je na duge staze jako naporno jer se jednostavno organizam ne može odmoriti, nakon nekog vremena dolazi do zamora tijela. Što se tiče tog turnusa radi se kako ispadne, radi se radno vrijeme od 0 do 24 i taj turnus pokriva sve rade sve dane u godini i na željeznici su svi dani radni u vremenu od 0 do 24.“ (Evica Dautović, 24.11.2018.)

Evica je danas jedini ženski prometnik u Kutini, ali 1997. godine u periodu od tri do četiri mjeseca imala je kolegicu. Međutim, njezinoj kolegici taj posao bio je prestresan i nije bila sigurna u svoju sposobnost da kvalitetno odradi posao te je otišla raditi na drugo radno mjesto koje je mogla raditi sukladno svom obrazovanju. Iako je jedini ženski prometnik, u putničkom dijelu kolodvora ima kolegice koje rade na radnom mjestu blagajnika. U radnom okruženju nije jedina žena, ali na svom radnom mjestu jest.

Odnos s kolegama – „Pa morala sam se dokazati“

Kao što je spomenuto, dobar odnos između kolega bitan je za dobro funkcioniranje kolodvora ne samo u ovom zanimanju nego i u svakom drugom zanimanju. S obzirom na to da Evica radi dugo na željeznici i počela je vrlo mlada, imala je prilike susresti se s raznim situacijama. Kada je počela raditi morala je proći pripravnički staž. Naravno, tijekom te obuke nadređeni su joj bili muškarci. Tijekom tog perioda od nje se očekivalo da pokaže je li dovoljno sposobna za taj posao. Morala je dokazati da će odradivati taj posao korektno, da joj se može vjerovati i da je jednako dobar radnik kao i ostali muški kolege, možda čak i bolji. Njen najvažniji zadatak bio je upravo taj da stekne povjerenje svojih kolega:

„Pa morala sam se dokazati jer kad imaš 19 godina i kad si najmlađi član kolektiva i uz to si žensko svi te drukčije gledaju i naravno da griješiš, griješe Bogu hvala svi, ali svi šefovi tadašnji nisu bili, pa ne mogu reći strogi bili su razumni ljudi koji su te na fin i kulturnan način obučavali...“ (Evica Dautović, 24.11. 2018.)

Naravno, osim dokazivanja da je sposobna jednako dobro raditi posao kao i ostali, morala je dokazati da nije „mlada“ i „neodgovorna“. Mnogi mladi ljudi koji ulaze u stresan posao, u kojem ponekad tuđi životi ovisе o njima, jednostavno nisu spremni i sposobni svakodnevno se nositi s takvim teretom. Uz odlike „žena“, „mlada“ i stereotipe poput „neodgovorna“ u okruženju dvostruko starijih muškaraca, Evica je morala dokazati da ju odlike koje joj se pripisuju zbog spola i dobi ne određuju kao radnika ni na koji način. Upravo joj je to poslužilo kao najveća motivacija da postane ono što jest danas – prometnik vlakova te da dokaže da ženski spol nije „nesposoban“ za takvu vrstu posla. Možemo reći da je u jednu ruku prihvatila izazov da svima pokaže da nju njezin spol i dob ne određuju:

„...ja tome nisam nikada pridavala važnost iz razloga toga što sam ja znala da ulazim u muški svijet što se tiče posla i da mi neće biti jednostavno, pogotovo kada sam

imala nepunih 19 godina kad sam počela. Sa 19 godina sam počela raditi taj posao i počela sam raditi između ljudi koji su mi u tom periodu mogli biti roditelji i koji su željezničari starog kova bili, koji su smatrali da određeni poslovi za žene nisu, nikad mi to nisu javno rekli, nikad, nikad mi to javno nisu rekli, ali na meni je bilo da ja čitam između redova i da dokažem da griješe i da s vremenom steknem njihovo povjerenje. Kada sam stekla, konkretno kad sam počela raditi, počela sam raditi u kolodvoru Jastrebarsko, kad sam stekla to njihovo povjerenje i kad sam stekla i dokazala da bez obzira na to što sam žensko mogu raditi jednako posao kao oni, za mene to više nije postao problem. Zašto? Zato što sam shvatila da je to pravilan, ispravan način da se ne mogu švercati, da kad dođem u smjenu moram odrađivati jednako radne zadatke kao oni da ne mogu reći da ne mogu, da me nešto boli, da ne znam se prehladim pa ne dođem u smjenu pa moj kolega čeka, ne, toga tu nije bilo i samim takvim odnosom s posla mislim da sam stekla njihovo povjerenje..." (Evica Dautović, 24.11. 2018.)

Tijekom svog radnog staža u par navrata bila je na poziciji mentora. U sve tri situacije bila je mentorica muškarcima. Sama ističe da je njoj bilo čudno kada je prvi put bila mentor jer je bila mlada mentorica s godinom dana radnog iskustva starijem muškarcu koji je bio obrazovaniji od nje. Nije smatrala da je dovoljno sposobna za mentorstvo, ali njen tadašnji šef uvidio je koliko se trudi i koliko daje za svoj posao te je imao potpuno povjerenje u nju. Nakon mentorstva njen je vježbenik položio propise i ispite te je i sama shvatila da je dovoljno spremna da ima dovoljno znanja da obuču drugu osobu. Kada je bila mentor drugi put osjetila je malo čudan osjećaj s obzirom na to da je bila mentorica šefu kolodvora koji se vratio iz vojske nakon rata. No ustvari, prvi put kada je osjetila da ju netko smatra nedovoljno sposobnom za taj posao bilo je prije dvije godine s vježbenikom kojeg nije uspjela dovesti do kraja mentorstva. Kako sama ističe, bilo je očito da on ima problem s njom zato što je žensko i zato što ga podučava žena, a ne muškarac:

„Kod njega je bilo očito da on ima problem taj što sam ja žena, kod njega je to bilo jako očito, jako vidljivo, a mislim da je bio veći problem taj što se pravila u željezničkom prometu moraju poštivati..." (Evica Dautović, 24.11. 2018.)

Danas, nakon 22 godine rada u Kutini izgradila je odnos sa svojim kolegama koji ju poštuju i znaju da uvijek mogu računati na nju, da će odraditi posao što bolje može i da s njom nemaju problema. Također Evica cijeni i poštuje svoje kolege i sretna je što je uspjela izgraditi odnos pun povjerenja te što može surađivati s kolegama na način da je smatraju jednakom sebi.

Majčinstvo i posao – „Bilo mi je grozno, bilo mi je strašno teško“

Evica je u Kutinu došla 1996. godine nakon udaje za svog sadašnjeg supruga s kojim ima kćer Doris rođenu 1997. godine. Kao što smo spomenuli, pred žene koje rade često se postavljaju razni

ultimatumi i/ili zabrane vezane uz obitelj i roditeljstvo. Evica je za vrijeme trudnoće radila do 4. mjeseca te je otišla na godišnji odmor koji je spojila s godišnjim iz 1996. godine. Nakon porodiljnog dopusta u trajanju od godine dana uredno se vratila u svoju smjenu i spremna za posao. S obzirom na to da se posao sastoji od međusobnog povjerenja i predanosti poslu, uz zanemarivanje osobnih problema, Evica nikada nije zbog bolesti svog djeteta uzimala bolovanje. S obzirom na to da suprug imao radno vrijeme od 7 do 15 sati, kako sama govori, bez straha je dijete ostavljala doma sa svojim suprugom. Unatoč tome, predano se brinula o svom djetetu kao i svaka druga majka, pogotovo kada je dijete bilo bolesno. Dijete i briga o djetetu bili su joj uvijek na prvom mjestu. Nikada nije uzimala bolovanje, u slučaju da je sama bila bolesna, pod temperaturom, redovito je dolazila na posao jer su njeni kolege računali na nju:

„Nije me bilo godinu dana, nakon isteka porodiljnog od godine dana ja sam se vratila u svoj turnus i u tom svom turnusu nisam dana jednog, sata jednog i minute jedne bila na bolovanju zbog svog djeteta. Uvijek kada je trebalo dolazila sam na posao neovisno o tome da li je moje dijete bilo bolesno, da li je moje dijete bilo prehladeno, naravno imala sam strahovitu podršku svoga supruga koji radi isto na željeznici, ali u radnom vremenu od 7:00 do 15 pa sam bila bez straha kome ću ostaviti dijete dok sam ja u noćnoj, isto tako uskakala mi je i moja mama, čuvat moju kćer, i tako da moje kolege zapravo nikad nisu znale, nikad nisu osjetile i nikad nisam bila zbog bolesti djeteta na bolovanju, nikad nisam bila do 2017. čak niti za sebe na bolovanju znači nisu imali razloga biti ljuti ja sam tu bila kao prometnik vlakova za koji se zna i na kojeg se može računati.“ (Evica Dautović, 24.11. 2018.)

Naravno, muški kolege također imaju svoje obitelji i djecu. Nakon povratka na posao tadašnji šef, koji je smatrao Evicu odličnim radnikom, ponudio joj je da joj nađe drugo radno mjesto. Ponuda se naravno vezala uz činjenicu da Evica sada ima malo djetete koje zahtjeva brigu te da je bolje rješenje da ona ode raditi na drugo mjesto jer njemu treba prometnik na kojeg može računati:

„...ali ti si, ja znam, ti si meni dobar prometnik vlakova, ali ako želiš ja ti mogu srediti da radiš neko drugo radno mjesto, u rasponu sve ono što smo ranije rekli, ako želiš, jer meni treba prometnik na kojeg ja mogu računati, ne treba mi prometnika vlakova koji će ići po bolovanju, ne treba mi prometnik vlakova koji će letjeti kući zato što mu je dijete prehladeno, meni takav ne treba, znači postavio je vrlo visoku, postavio mi je, zapravo nije mi postavio nego je rekao što želi i ja sam na to odgovorila svjesna činjenice što se od mene, pred mene stavlja da ja ne želim biti ništa drugo na željeznici nego izričito prometnik vlakova, jel' poznavajući moje kapacitete meni bi bilo izuzetno teško psihički, radit nešto drugo s nekim prometnikom vlakova koji je po kvaliteti lošiji prometnik nego ja, a ja mu ne smijem pomoć i uskočiti jer ne radim to što ne radim, znači znala sam čisto od početka do kraja, a moj šef kad je iznio takvo mišljenje, ja znam da je to

njegovo mišljenje, ali isto tako jeto i mišljenje mojih radnih kolega koje ne mogu reći da sam ja njima, da su zbog mene morali dolaziti u dodatne smjene da su, ne znam, zbog mene morali prekidati godišnji jer sam ja odlazila na bolovanje i nešto tako, ja prema tome sam,odnosno... pa to je opet jedna od stvari koja se tako godinama zarađuje, privređuje i stječeš poštovanje kolega...“(Evica Dautović, 24.11. 2018.)

Za nju ne postoji niti jedno drugo radno mjesto osim ono prometnika vlakova. Dokazivala je tijekom svog radnog straža da je jednako sposobna za posao i premda su to kolege i šef znali, ipak joj je ponuđeno drugo radno mjesto. Bez obzira na sav trud i povjerenje stečeno tijekom godina, u tom trenu ponovo je isplivala spolna razlika. Tipični je stereotip gdje se pretpostavlja da žena neće biti sposobna ispravno raditi svoj posao zbog djeteta, dok za muškarce takvi stereotipi ne vrijede. Ipak zahvaljujući izgrađenom povjerenju Evica je dokazala da je jednako sposobna za svoj posao kao i prije te da zbog činjenice da ima dijete i da je žena ne znači da je zbog toga manje sposobna od muškarca koji također ima dijete. Evica je odradivala svoj posao onako kako se od nje očekuje. No uz taj posao imala je i posao majke. Taj trenutak kada ostavlja svoje dijete, koje joj je cijeli život, i sve što čini, čini zbog svog djeteta, najteže joj je padao. Majke i djeca, pogotovo dok su još malena, blisko su povezani te dijete često ne razumije zašto ga majka ostavlja. Također, s obzirom na to da je njeno radno vrijeme takvo da se radi bez obzira na blagdane i praznike, propustila je mnoge blagdane, folklorne priredbe i rođendane. Svaki put kada bi odlazila na posao imala je osjećaj kao da joj je netko iščupao srce:

„Bilo mi je grozno, bilo mi je strašno teško kad odlazim u noćnu i imam dijete od godinu dana koje trči kao Speedy Gonzales po kući, ne možeš uhvatiti pet minuta vremena da sjedneš i odmoriš i onda ga ostaviš tako malog samog kod kuće, zatvoriš vrata, jel' najčešće smo ga vozili uvijek autom kad ga nemamo kome ostaviti pa se vozi sa mamom i tatom kad mama ide na posao, a ostaviti ga u autu duša i srce i tijelo ti otpada,ali ti otvaraš vrata od prometnog ureda i ne smiješ pokazati da ti je žao kad ostaviš svoje dijete, isto tako toliko budeš umoran jel' si cijelo vrijeme kao mama i onda kad primiš tu službu do 22:00 ti radiš svoj posao, ali ti zapravo ne padne na pamet otići na pregled skretnica, jel', ti se još moraš malo odmoriti od one trke po kući koju si imao da bi mogao jel' otići i prošetati ta dva kilometra još na skretnice.“(Evica Dautović, 24.11. 2018.)

Predanost – „Jer ljudi moraju raditi“

S obzirom na to da je za Evicu radno mjesto prometnika vlakova ono što je ona oduvijek htjela biti, te je dala sve od sebe da izgradi i nađe svoje mjesto među svojim kolegama, da postane jednaka i sposobna kao i oni, ona i dalje svakodnevno daje svu svoju energiju i svoj maksimum kako bi čim bolje odradila svoj posao.

Slika 4: Evica Dautović prati otpremljeni teretni vlak do odlaska iz kolodvora.

Nikada nije bila na bolovanju do 2017. godine kada je na svom radnom mjestu tijekom noćne smjene pala i slomila gležanj. U tom trenu u kolodvoru je stajao putnički vlak koji je vozio putnike za Zagreb. Nazvala je svog kolegu prometnika, koji je radio u istoj smjeni kao i ona, ali na teretnom kolodvoru, koji je ubrzo došao, nazvao hitnu i čekao s njom dok su došli njezin suprug i hitna pomoć te je odvezli u bolnicu, a on je preuzeo njenu smjenu. Bez razmišljanja i pod strašnim bolovima, čekajući svog kolegu, skakutajući je došla do vlaka kako bi dala polazak. U tom trenu nije razmišljala o sebi, razmišljala je o svim tim putnicima koji putuju u Zagreb naposao te kako oni zbog nje ne smiju zakasniti. Prilikom tog čina dodatno je ozlijedila gležanj te je morala imati hitnu operaciju. Skakutajući se vratila u prometni ured i čekala svog kolegu:

„...prvo što sam napravila je da sam dopuzala do telefona i nazvala kolegu u teretnu i rekla mu: „Pala sam, izgleda da sam strgala nogu, dolazi ovamo.“ On nije pitao ništa samo je rekao „Stižem.“ On je u roku 10 minuta došao, a u tom vremenskom periodu dok on nije došao iz teretne do putničke ja sam u kolodvoru imala putnički vlak za Zagreb i donosim odluku, opet za željeznicu dobru, za sebe lošu da se pridignem i u tom pridizanju nanosim si još veću štetu na gležnju jel', koja je rezultirala sa operacijom i uspijem se nekako pridići i otpremiti putnički vlak za Zagreb, jer ljudi moraju ići na posao, njih ne zanima što sam ja pala i strgala nogu i što me nema tko podignut i šta radim sama, ja taj vlak moram otpremiti, u međuvremenu, jel' kad sam ja taj vlak otpremila, uspjela sam se na jednoj nozi skakutajući uz strahovite bolove vratiti u prometni ured i čekati kolegu iz teretne da dođe. Kad je kolega iz teretne došao, znači nekih desetak minuta kasnije, tek onda smo zvali hitnu i tako da je mene hitna zapravo u četiri sata ujutro, ovoga, odvezla u Sisak. Bila

sam taj dan na operaciji i eto devet mjeseci, tri mjeseca nisam hodala, šest mjeseci sam imala svakodnevne rehabilitacije da prohodam, ponovo sam, ovoga, išla na liječnički sad nakon toga svega, prošla na liječničkom i nakon toga svega sam ponovo počela raditi..." (Evica Dautović, 24.11. 2018.)

Upravo tu vidimo hrabrost i predanost svom poslu. U tom trenu pod teškim bolovima Evicu nije bila briga za njeno zdravlje nego za sve putnike koji putuju i ne smiju čekati zbog nje. Pitanje je bi li neki drugi kolega ili kolegica postupio isto tako i stavio svoj posao i svoju dužnost na prvo mjesto. Također i reakcija njenog kolege koji je odmah čim ga je nazvala došao k njoj pokazuje međusobni odnos povjerenja i prijateljstva koji je izgrađen tijekom svih tih godina. Taj slučaj bio je prvi put kada je Evica otišla na bolovanje, ali u tom trenu je bez razmišljanja ustala i odradila svoj posao onako kako se od nje očekuje.

Ja ću biti kao mama!

Tijekom svog djetinjstva znala sam biti tužna jer Evice, moje majke, nema za Božić ili Uskrs doma. Znala sam biti tužna kada ne bi

Slika 5: Doris Dautović u službenoj uniformi majke Evice Dautović.

bila doma za moj rođendan ili kada bi propustila moj nastup. Zнала sam ponekad biti ljubomorna na svoje prijatelje jer su u njihovim domovima svi za svaki blagdan bili skupa. Tada nisam shvaćala da ona radi taj posao zbog mene. Da zarađuje kako bih ja mogla imati sve što želim i što mi treba, kako bih mogla ići na fakultet i kako bih se i ja jednog dana zaposlila. Evica voli svoj posao koliko god joj je bilo i je teško, koliko god se morala dokazivati i pokazivati da je ona vrhunski prometnik vlakova. Nije uvijek sretna dolazila doma s posla, znala je biti i ljuta i tužna. Onda bih ja, iako nisam shvaćala zašto je tužna, došla do nje i tješila ju. Za mene je Evica pravi heroj. Iako nismo uvijek svi bili skupa za blagdane uvijek sam bila sretna kada se vraćala doma s posla i kada smo tih par sati svi bili zajedno. Tijekom jednog perioda svog života, dok sam bila dijete, kada bi me pitali što želim biti kad odrastem, rekla bih da želim biti prometnik vlakova *kao moja mama*.

Slika 6: Doris Dautović sa službenom kapom majke Evice Dautović.

Premda često nisam shvaćala zašto mora toliko raditi, zašto uvijek radi kad imam nastup, sadakada sam odrasla, shvatila sam. Taj posao nju ispunjava i ne mogu biti ponosnija na nju što je uspjela svima dokazati da je jednako vrijedna i sposobna odraditi posao kao i njezini kolege.

Zaključak

Iako u teoriji rodna jednakost postoji na tržištu rada opet se svakodnevno susrećemo s podjelom poslova na „muške“ i „ženske“ poslove. I dalje se svakodnevno očekuje od žena da dokažu da su sposobne, pod konstantnim su pritiskom od strane društva da dokažu da zaslužuju svoje radno mjesto, a pogotovo kada rade u okruženju muškaraca. Pred žene se i dalje postavljaju razni ultimatum i vezani uz majčinstvo i njihovu sposobnost. Čini se kao da je majčinstvo za ženu koja je obrazovana i radno sposobna zapravo samo teret i smatra se negativnom konotacijom. Evica se kroz svoju radnu karijeru susrela s tim istim tipičnim problemima i stereotipima o ženama u „muškom“ poslu i dokazala da nju njezin spol ne određuje. Izborila se za svoje radno mjesto, za svoj položaj u radnoj zajednici te ju njezini kolege cijene i poštuju. Njena odluka da otpremi vlak unatoč ozljedi na radnom mjestu možda je za nju u tom trenu bila situacija u kojoj se morala ponovo dokazati da nije slabić, da će odraditi svoj posao bez obzira na sve i sve pod motivacijom i voljom zato što voli svoj posao. Ovaj se posao nažalost zaista još uvijek klasificira kao „muški“ posao jer je mali postotak žena koje se odluče i koje su spremne za rad na tom radnom mjestu. Zbog toga u opisu ovog radnog mjesta zapravo ne postoji mjesto prometnice vlakova. Evica sama za sebe kaže da je prometnik vlakova jer nju ne određuje njezin spol, niti fizička sposobnost, ona odraduje sve poslove, koliko god teški bili, kao i njezini kolege i na temelju fizičke sposobnosti ona nije drugačija od njih. Ona je ravnopravna te je ona baš kao i oni – prometnik vlakova.

Popis priloga

Slika 1. Evica Dautović na poslu u uredu, Kutina, 2013., autor: Doris Dautović

Slika 2. Evica Dautović u uredu na blok postavnici osigurava otvorenu prugu između kolodvora, Kutina, 2013., autor: Doris Dautović

Slika 3. Evica Dautović prati otpremljeni teretni vlak do odlaska iz kolodvora, Kutina, 2013., autor: Doris Dautović

Slika 4. Evica Dautović prati otpremljeni teretni vlak do odlaska iz kolodvora, Kutina, 2013., autor: Doris Dautović

Slika 5. Doris Dautović u službenoj uniformi majke Evice Dautović, Kutina, 2001. Autor: Robert Dautović

Slika 6. Doris Dautović sa službenom kapom majke Evice Dautović, 2000. Autor: Robert Dautović

Kazivači

1. Evica Dautović, 1972.

Izvori

1. Državni zavod za statistiku https://www.dzs.hr/hrv/important/Interesting/Dan_Zena/index.html (pristup 17.2. 2019.)

Literatura

1. KAMENOV, Željka i Branka GALIĆ, ur. 2011. *Rodna ravnopravnost i diskriminacija u Hrvatskoj: Istraživanje „Percepcija, iskustva i stavovi o rodnoj diskriminaciji u RH”*. Zagreb: Vlada RH.
2. RADACIĆ, Ivana i Jelka VINCE PALLUA, ur. 2011. *Ljudska prava žena: Razvoj na međunarodnoj i nacionalnoj razini 30 godina nakon usvajanja Konvencije UN-a o uklanjanju svih oblika diskriminacije žena*. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
3. RUSTIN, Michael. 2003. „Reflections on biographical turn in social sciences“. *The Turn to Biographical Methods in Social Science Comparative issues and examples*. Prue Chamberlayne, Prue, Joanna Bornat i Tom Wengraf (ur.). London – New York: Routledge – Taylor and Francis Group, 33-52.

Bilješke

- ¹ Prema Državnom zavodu za statistiku https://www.dzs.hr/hrv/important/Interesting/Dan_Zena/index.html (zadnji pristup 17.2. 2019.)

Kultura u strukturalizmu Claude Lévi-Straussa

Karlo Držaić

Kontekstualizirajući ih u historijskom razvoju, rad povezuje za antropologiju ključne koncepte kulture i strukturalizma te, koristeći primjer najznačajnijeg strukturalističkog antropologa, Claude Lévi-Straussa, nastoji pojasniti kakvo značenje i ulogu kultura ima u epistemologiji strukturalizma. Prvih nekoliko poglavlja razrađuje koncept strukturalizma od njegove pojave u kontekstu društveno-humanističkih znanosti do samog Lévi-Straussa i njegova shvaćanja strukturalizma i koncepta strukture. Potom slijedi kratki prikaz geneze kulture kao koncepta unutar antropologije. Na kraju će pojam kulture biti prikazan u okviru Lévi-Straussove strukturalističke epistemologije. Kao dva temelja antropološkog promišljanja kulture ovdje su iskorišteni Edward Burnett Tylor, autor prvog upotrebljivog koncepta kulture, i Franz Boas, koji je radikalno reformirao Tylorov koncept shvativši ga relativistički. Iščitavanjem relevantnih Lévi-Straussovih zapisa možemo zaključiti kako je za njega pojam kulture imao dva distinktivna značenja: jedno je kultura kao partikularna odrednica pojedinog društva, a drugo kultura kao univerzalan strukturalistički princip koji određuje kulture. Pritom se konstatira da time Lévi-Strauss u svom promišljanju kulture istovremeno koristi i Boasovu i Tylorovu tradiciju promišljanja ovoga koncepta, a u Tylorovu je slučaju podiže na znatno višu razinu apstrakcije.

Ključne riječi: strukturalizam; struktura; kultura; Lévi-Strauss, antropologija

Povijest modernih društveno-humanističkih znanosti bilježi pojavu više velikih i sveobuhvatnih teorija koje nadilaze uobičajena disciplinarna razgraničenja te teže nametanju vlastite paradigme u pokušaju objašnjavanja gotovo svih fenomena ljudskog društva i čovjeka kao pojedinca. Od pozitivističkog nastavljanja mišljenja na ideje prosvjetiteljstva pa do suvremenih post-strukturalističkih paradigmi, moderna je znanost prošla čitav niz obrata, čije se epistemološke tekovine primjenjuju i danas ili pak utječu na suvremenost. Jedna od tih velikih paradigmi je i strukturalizam. Značaj strukturalizma jasno je vidljiv u iznimno frekventnoj uporabi ovoga pojma u čitavome nizu znanstvenih disciplina poput sociologije, lingvistike ili antropologije, ali i u činjenici da su danas aktualne i popularne post-strukturalističke teorije nastale upravo kao reakcija na strukturalizam.

Iako se izvori suvremenih društveno-humanističkih epistemologija trebaju tražiti još u radovima mislioca poput Vica, Comta i Marxa, s obzirom na spomenutu aktualnu dominaciju post-strukturalizma važno je poznavati barem recentnu genezu moderne znanosti. U tom kontekstu važnu ulogu ima poznavanje strukturalističke misli. Ona je uvelike preoblikovala razvojne linije brojnih disciplinarnih epistemologija te potaknula nekoliko dalekosežnih znanstvenih obrata. Jedna od disciplina na koju ju strukturalistička misao značajno utjecala, ali i koja je imala formativnu ulogu

u izgradnji te misli, jest antropologija. Jedan od najpoznatijih, a prema nekima i najčišći, odnosno najpotpuniji (Sturrock 2003: 52), zagovornik strukturalizma bio je Claude Lévi-Strauss, slavni belgijski antropolog čiji je rad neizostavna tema svakog pregleda antropologije kao discipline.

Kako bilježi recentna enciklopedija, *Encyclopedia of Social and Cultural Anthropology*, riječ kultura označava vjerojatno najvažniji i središnji koncept dvadesetostoljetne antropologije (Bernard i Spencer 2002: 136). Koncept kulture, korišten u različitim značenjima, doista je neizostavna sastavnica svakog antropološkog rada i obrazovanja. Međutim, ovaj je koncept, upravo zbog njegove frekventne uporabe u raznim kontekstima, postao prazan označitelj koji lako mijenja svoje značenje ovisno o diskursu u kojem se koristi. Tako se u svakodnevnom govoru često spominju razni oblici kulture ponašanja, regionalna, nacionalna, klasna ili neka druga kultura. Istovremeno znanost, napose antropologija, upisuje vlastite definicije i značenja u koncept kulture, a te definicije ni u znanosti nisu statične i opće prihvaćene, već su podložne promjeni usporedo s promjenom epistemologije. Tako je i strukturalizam u antropologiju uveo specifično poimanje kulture, te je ovom ključnom konceptu dao nove teorijske konotacije.

Zbog važnosti koju strukturalizam ima u razvoju antropologije, ovaj će rad kroz kratak pregled pokušati ustanoviti temeljne izvore strukturalističke misli i njenu primjenu u antropologiji, a razmotrit će i koncept strukture kako ga definira Lévi-Strauss te na tome temelju smjestiti ideju kulture unutar strukturalističkih teorijskih paradigmi (ponovno na način kako ih Lévi-Strauss tumači). Kompleksnost teme kojom se bavimo te, s druge strane, ograničena dužina rada, onemogućavaju iznošenje potpunog i temeljitog uvida u polje široko kao što je epistemologija strukturalizma te stoga predstavljaju njegova osnovna objektivna ograničenja. Kako je kao cilj postavljen pregled jedne znanstvene paradigme s fokusom na konkretan intelektualni koncept, rad je uvjetno moguće kategorizirati kao dio historije ideje, discipline nastale po uzoru na hegelovsku povijest filozofije.

Što je strukturalizam?

Cambridge Dictionary of Philosophy, jedan od temeljnih priručnika koji u obliku kraćih paragrafa donosi široki pregled povijesti filozofije, strukturalizam definira kao:

„specifičan, a ipak iznimno širok spektar istraživanja poduzet u društvenim i humanističkim znanostima od 1950-ih do 1970-ih, uglavnom u Francuskoj. Teško je opisati strukturalizam kao pokret zato što se metodološki primjenjivao u raznim disciplinama koje su došle pod utjecaj strukturalizma – npr., antropologiji, filozofiji, književnoj teoriji, psihoanalizi, političkoj teoriji i čak matemati.“ (Audi 1999: 882)

Govoreći o strukturalistima, a onda neizravno i o samom strukturalizmu, filozof Roland Barthes ističe:

„ono što povezuje sve one mislioce koji su inače široko klasificirani kao strukturalisti vjerojatno je jezik, odnos-

no leksik označenog, točnije intenzivno korištenje pojmova kao što su „označitelj“ i „označeno“, sinkronijski i dijakronijski pokazuje gdje je strukturalizam prisutan.“ (Barthes 1981: 214)

Bez obzira što potječu iz, po njihovoj prirodi, gotovo suprotnih izvora - prvi dolazi iz enciklopedijskog djela čiji je cilj pružiti jasne definicije, a drugi iz djela filozofâ i teoretičarâ - oba citata naznačuju istu stvar: strukturalizam nije kompaktno i jasno određeno usmjerenju u znanosti. Štoviše, Barthes - možda i s ponešto ironije - govori kako su strukturalisti i strukturalizam zapravo određeni tek specifičnom uporabom jezika, a ne, barem ne u tolikoj mjeri, zajedničkom primjenom epistemoloških paradigmi. Na sličnom tragu je i enciklopedijsko određenje strukturalizma od 1950-ih do 1970-ih. Njime smo se koristili upravo zbog manjka drugih jasnih kriterija temeljem kojih bi se strukturalizam mogao definirati.

Međutim, za potrebe ovog rada ipak je nužno pronaći, makar i uvjetan, kriterij pomoću kojeg možemo definirati strukturalizam i strukturaliste. Taj je kriterij naizgled očigledan iz samog imena, a podrazumijeva prihvaćanje pretpostavke kako struktura postoji. Dakle, možemo zaključiti kako je strukturalizam usmjerenje u znanosti dvadesetog stoljeća koje nadilazi stroga disciplinarna određenja i koje je tek labilno određeno periodom svoje popularnosti i prihvaćanjem ideje postojanja strukture. Kako bismo navedeni kriterij mogli do kraja primijeniti, valja nam još dati odgovor na pitanja koja se ovdje nužno postavljaju, a ona su: što je struktura, te na koji se način javlja ideja o njenom postojanju, odnosno, na koji se način javlja ideja strukturalizma.

Počeci strukturalizma i struktura prije strukture

John Sturrock ističe kako bi traženje samih izvorišta ideje strukturalizma bilo besmisleno jer ono bi značilo vraćanje na predstrukturalističke ideje geneze (Sturrock 2003: 49). Doista, rad koji bi imao za cilj istražiti izvore strukturalizma bio bi donekle protivan samoj teoriji strukturalizma. Takav cilj bi u svojoj krajnjoj konzekvenci i uz dosljednu primjenu strukturalističke teorije podrazumijevao traženje izvora same strukture, njenog netom spomenutog izvorišta. Međutim, kako predmet ovog rada ne uvjetuje i njegovu perspektivu, u nastavku će geneza strukturalizma ipak biti ukratko prikazana.

Već zbog same neodređenosti onoga što strukturalizam jest, jasno je kako su potencijalni utjecaji koji su doveli do strukturalističke misli brojni i raznovrsni. Među te utjecaje svakako se ubrajaju Gestalt psihologija i fenomenologija (ibidem). Štoviše, neki teoretičari čak smatraju kako je Gestalt psihologija imala presudan utjecaj na razvoj Lévi-Straussova strukturalizma (Clarke 1978: 405), no vjerojatno je utjecaj koji dolazi iz lingvistike najvažniji (Lévi-Strauss 1968: 33).

Iako su najpoznatiji strukturalisti poput Althussera, Lacana ili samog Lévi-Straussa, svoja najznačajnija djela objavljivali u drugoj polovici dvadesetog stoljeća, početke strukturalističke misli možemo pronaći znatno ranije, još početkom dvadesetog stoljeća kod poznatog lingvистa Ferdinanda de Saussuera, u njegovu djelu

Cours de linguistique generale (Tečaj opće lingvistike) koje je 1916. godine posthumno, prema Saussuerovim predavanjima, objavljeno od strane njegovih studenata (Audi 1999: 815-816). Prema Saussueru je sustav znakova, konvencionalna i stečena cjelina unutar koje se znakovi sastoje od označitelja (zvučna slika) i označenog (pojam/ koncept) (Saussure 1966: 67 i 77). Saussuerovo je određenje jezika zatvoreno, za njega je struktura jezika trajni totalitet bez mogućnosti promjene. Iz takvog shvaćanja logično proizlazi zaključak kako unutar strukture djeluju univerzalna pravila koja određuju funkcioniranje jezika. Već i sam Saussure propitkuje mogućnost da se njegove lingvističke paradigme primjene i na druge društveno-humanističke znanosti. Međutim, on tu ideju tek naznačuje, te je ne izvodi do primjenjivosti (Saussure 1966: 6-7). Upravo je Saussurova ideja o postojanju strukture jezika, odnosno translacija te ideje na druge znanosti, u čemu je ključnu ulogu odigralo Lévi-Straussovo djelo *Osnovne strukture srodstva* (1949.), bila početak strukturalizma (Audi 1999: 883).

Iako je koncept strukture na velika vrata u polje antropoloških istraživanja uveden upravo spomenutim Lévi-Straussovim djelom, ideja kako bi on mogao biti primjenjiv u antropologiji javila se ranije. To možemo vidjeti kroz arhetipske citate dvojice značajnih antropologa koji su svoje radove objavljivali sredinom stoljeća, u vrijeme kada strukturalizam počinje dominirati društveno-humanističkim znanostima. Prvi od njih, Alfred Louis Kroeber, bio je američki kulturni antropolog, učenik i idejni nasljednik Franza Boasa (Gaillard 2004: 68-70). On u djelu *Anthropology*, objavljenom 1948. godine, piše:

„Čini se kako je „struktura“ tek prepuštanje riječi koja ima sasvim dobro značenje, ali koja najednom postaje pomodna na kojih desetak godina i koja se za vrijeme svoje popularnosti neselektivno primjenjuje samo zbog njenih laskavih konotacija... Dakle, „struktura“ ne daje našem radu nikakvu vrijednost osim što potiče na malu dozu ugodne znatiželje.“ (Kroeber 1948: 325)

Prethodeći Kroeberovom djelu, naredni citati preuzeti su iz članka *On social structure*, Alfreda Radcliffe-Browna, britanskog funkcionalističkog antropologa i svojevrsnog proto-strukturalista:

„...detaljno promatranje otkriva nam da su ta ljudska bića povezana kompleksnom mrežom društvenih odnosa. Termin „društvena struktura“ koristim kako bi označio tu mrežu stvarno postojećih odnosa.“ (Radcliffe-Brown 1940: 1)

„Moje viđenje prirodne znanosti je da je sistematsko istraživanje strukture svemira kako nam se ona ukazuje kroz naša osjetila.“ (idem: 2)

Kroeber, nasljednik Boasove tradicije, odbija mogućnost primjene koncepta strukture smatrajući ga tek pomodnim fenomenom bez stvarnog značenja. Ovako snažna osuda strukturalizma ukazuje kako je u trenutku Kroeberova pisanja strukturalizam dobivao na popularnosti, međutim ona ujedno svjedoči o jednoj od mogućih reakcija na pojavu strukturalizma, na njegovo odbijanje. Značajno je drugačiji, iako raniji, rad Radcliffe-Browna. Radcliffe-Brown

spominje pojam strukture i tvrdi kako se ona može prepoznati znanstvenim istraživanjem. Uz to što strukturu uspoređuje s mrežom međuodnosa u ljudskom društvu, on je transponira čak i na totalitet svemira. Međutim, kako je ranije spomenuto, Radcliffe-Brown pripadao je funkcionalističkoj struji antropologa te za njega pojam strukture još uvijek nema formativno, univerzalističko i konvencionalno značenje koje je imao za kasnije, „stvarne“ strukturaliste, ili koji je ranije imao u Saussurevoj lingvistici. Odnosno, za Radcliffe-Browna struktura nije specifična i zatvorena te on svoje poimanje strukture ljudskog društva crpi iz funkcionalističke sličnosti s ponašanjem životinja ili s funkcijom stanica u složenim organizmima (idem: 1-2).

Strukturalizam Claudea Lévi-Straussa

Valja otići korak dalje od Kroebera, ali i od Radcliffe-Browna kako bismo ušli u polje strukturalističke antropologije i definirali što pojam „struktura“ znači za antropologiju. Ipak, želi da u antropologiji definiramo pojam strukture, problem predstavlja izostanak jedinstvenog shvaćanja što to struktura uopće jest. Naime u djelima strukturalista ne može se pronaći konsensus oko toga što je struktura zapravo (Broekman 1974: 7). Izostanak konsenzusa, preširokim promatranjem teorije, potencijalno uvjetuje ulazak u polje strukturalističke antropologije. Ipak, pošto bi tako široko razmatranje nadilazilo okvire ovog rada, ovdje će biti izneseno tek Lévi-Straussovo viđenje strukture. Lévi-Strauss je odabran zbog njegove spomenute važnosti za strukturalističku antropologiju, važnosti koja proizlazi iz teorijskog dosega i formativnog karaktera njegove misli.

U eseju *Social Structure* Lévi-Strauss definiranje strukture započinje odvajanjem koncepta strukture društva (*social structure*) od koncepta društvenih odnosa (*social relations*) (Lévi-Strauss 1968: 279). Za njega su društveni odnosi tek realan, gradivni materijal za istraživanja koja omogućavaju uvid u apstrakciju strukture, koja nužno nadilazi realne odnose u bilo kojem danom društvu (ibidem). Zaključivši kako je struktura zapravo model, Lévi-Strauss opisuje nekoliko osobina koje model mora posjedovati kako bi se mogao smatrati strukturom:

„Prvo, struktura pokazuje karakteristike sustava. Ona je sastavljena od više elemenata, nijedan od kojih se ne može mijenjati bez da odmah prouzrokuje promjenu svih ostalih elemenata.

Drugo, svaki model trebao bi moći, kroz seriju transformacija, producirati skupinu modela iste vrste.

Treće, gornje dvije osobine omogućavaju predviđanje kako će model reagirati ako se jedan ili više njegovih elemenata podvrgne promjenama.

Zadnje, model bi trebao biti konstituiran tako da sve proučene činjenice odmah učini inteligibilnim.“ (idem: 279-280)

Iz ovih nekoliko točaka možemo iščitati osnovne karakteristike strukture za Lévi-Straussa. Već iz toga što strukturu naziva specifičnim oblikom modela, odnosno apstraktne neempirijske tvorbe,

jasno je kako Lévi-Strauss strukturu vidi kao nematerijalan koncept, idealan tip, koji djeluje na meta-razini društva. Navevši kako se elementi strukture ne mogu mijenjati zasebno, već tek svi zajedno i istovremeno, autor navedenoga citata upućuje na viđenje strukture kao kompleksnog, zatvorenog sustava. Takav je sustav, odnosno, takvu strukturu, najlakše razmišljati kao mrežu unutar koje elementi čine čvorišne točke koje su sve međusobno povezane nitima mreže pa stoga modifikacija u jednoj točki ima reperkusije na sve ostale točke. Ustvrdivši kako transformacija modela strukture može proizvesti samo modele iste vrste, Lévi-Strauss ukazuje na univerzalistički karakter strukture iz koje je nemoguće izaći čak i u slučaju njene promjene. Treća točka navedenog citata ukazuje na pravilnost strukture. Ukoliko je struktura stabilan, konvencionalan i jasnim relacijama među elementima određen sustav, u njemu moraju djelovati pravila prema kojima je ona formirana i po kojima se ona mijenja, odnosno prema kojima se učinci promjena mogu predvidjeti. Posljednja je točka citata najbitnija i ključna za djelovanje strukture. Iz nje proizlazi kako je razumijevanje strukture uvjet razumijevanja onog što je ovdje nazvano činjenicama, odnosno, onog materijalnog, pa tako i spomenutih društvenih odnosa. Struktura je ta koja svemu daje razumljivo, inteligibilno značenje, ona to značenje određuje.

Iako je Lévi-Strauss tijekom života i sam na više načina i pod različitim utjecajima koristio koncept strukture (Clarke 1978: 408), onakav kakav je ovdje izložen odgovara Saussuerovu razmišljanju u lingvistici. Elementi predstavljaju najmanje gradivne jedinice strukture, oni su ekvivalent Saussuerovom znaku, a Lévi-Strauss identificira tabu incesta kao osnovni element, odnosno kao antropološku verziju znaka (Sturrock 2003: 56). Primjena koncepta strukture na iznimno visokoj razini apstrakcije ono je što izdvaja Lévi-Straussa od većine strukturalističkih antropologa te ga čini najrepresntativnijim predstavnikom strukturalističke misli u antropologiji (idem: 54).

Iako sam Lévi-Strauss tvrdi kako je struktura u prvom redu metoda istraživanja koja se može primijeniti na najrazličitije načine (Lévi-Strauss 1968: 279), njegova konceptualizacija strukture nužno implicira i određene teorijske postavke. Te teorijske postavke primarno spadaju u polje filozofije, međutim one su i faktori koji određuju na koji se način može misliti čitava antropologija odnosno, u krajnjoj instanci, čitavo ljudsko društvo. One, također, predstavljaju i temelj strukturalističke hermeneutike Lévi-Straussa.

Teorijska implikacija Lévi-Straussova strukturalizma koju valja istaknuti ima svojevrsan totalitarizacijski karakter. Njegov pojam strukture teži zahvaćanju totaliteta društva, svih njegovih fenomena, odnosno elemenata (Sturrock 2003: 54). Kao što je vidljivo iz prve postavke definicije strukture, svi ti elementi međusobno utječu jedan na drugoga, što znači da su svi oni ujedno relevantan predmet istraživanja. Time Lévi-Straussov strukturalizam otvara antropologiji mogućnost za i daje pravo na istraživanje čak i najneznatnijih društvenih fenomena. Sve postaje relevantan predmet istraživanja.

Zatvorena, konvencionalna i sveobuhvatna struktura određena pravilima ustroja podrazumijeva da je sve što postoji i što će

postojati upisano u strukturu. Odnosno, Lévi-Straussova struktura doima se determinističkom. S takvom se procjenom slaže i Sturrock, koji je ustvrdio da ovakva struktura ne ostavlja mogućnost apsolutne inovacije čak ni u budućnosti, već da služi kao unaprijed postavljeni rezervoar svih mogućih budućnosti (idem: 60). Iz takvoga shvaćanja proizlazi zaključak kako je antropološko znanstveno istraživanje bespotrebno ukoliko za cilj nema doprijeti do razine strukture i osvijetliti je. Dakle, kao što je ranije zaključeno, svi fenomeni ljudskog društva, svi elementi strukture, postaje relevantan predmet istraživanja. Ipak, oni su relevantni samo u kontekstu projekta istraživanja strukture.

Kultura u antropologiji

Kao što je spomenuto u uvodu, kultura je ključan antropološki koncept, a ujedno i nužan teorijski model za opisivanje društva ili društvenog fenomena. Iako neslaganja postoje, većina antropologa smatra kako zasluge za prvu upotrebljivu definiciju kulture pripadaju Edwardu Burnettu Tyloru (Brix 2006: 653; Kroeber 2007: 37). Tylor na početku svog djela *Primitive Culture*, izdanog 1871. godine, piše:

„Kultura ili civilizacija, uzeto u širokom etnografskom smislu riječi, jest ona kompleksna cjelina koja uključuje znanje, vjerovanje, umjetnost, moral, zakon, običaj te sve ostale sposobnosti i navike koje čovjek stječe kao član društva (Tylor 1929: 1).“

Ova je Tylorova definicija naišla na pozitivnu recepciju u znanstvenom polju te je uvelike uobličila gotovo sva kasnija shvaćanja kulture koja su isto tako polazila od pretpostavke kako je kultura nešto što se stječe. Međutim, problem Tylorove definicije jest što ona govori o samo jednoj kulturi, iz čega proizlazi shvaćanje kulture kao singularnosti, kao nečeg jedinstvenog što sva društva i svi pojedinci posjeduju u manjoj ili većoj mjeri. Spomenuti problem početkom dvadesetog stoljeća nastoji razriješiti Franz Boas (Barfield 1997: 99). Boas je, kao i njegovi učenici, kulturu vidio kao opreku znanstvenom rasizmu koji, služeći se Tylorovom definicijom, nastoji hijerarhizirati društva s obzirom na njihovu participaciju u pretpostavljenoj zajedničkoj kulturi (Bernard 2002: 138). Unaprjeđujući tako shvaćanje kulture i odbijajući ideju kako su neki pripadnici jedinstvene kulture superiorniji, Boas ne govori o kulturi kao singularnosti, već afirmira ideju o kulturama koje su specifične za pojedina društva te se ne mogu hijerarhizirati (Barfield 1997: 99). Sličnosti u geografski odvojenim kulturama, glavni argument kulturnog evolucionizma, on ne interpretira jedinstvenim pravilima razvoja kulture, već sličnim uvjetima razvoja:

„Dok se jedinstvene povijesne karakteristike nastajanja kulture na svakom pojedinom području ističu kao zasebni elementi u povijesti kulturnog razvoja, istovremeno, ipak možemo prepoznati neke tipove paralelizama između kultura. Međutim, ne bismo trebali te paralelizme promatrati kao sličnosti u detaljima običaja već kao sličnosti u dinamičnim uvjetima koji zbog socijalnih i psiholoških uzroka imaju tendenciju voditi do sličnih rezultata.“ (Boas 1920: 318)

Interpretirajući sličnosti između kultura kao produkt sličnosti uvjeta razvitka, odnosno, zastupajući ideju kako su kulture zasebne cjeline, a ne stadij razvitka opće kulture, Boas udara temelj relativističkom pogledu na kulturu. Boasovo odbacivanje ideje postojanja sveobuhvatnih zakona po kojima se kultura i kulture razvijaju za posljedicu ima promišljanje kultura kao odvojenih cjelina i fenomena koji se ne mogu komparirati.

Nakon Tylora i Boasa u antropologiji se javlja čitav niz pokušaja redefiniranja kulture. Štoviše, pojedini antropolozi pitanje kulture dovode do njegovih krajnjih konzekvenci. Tako, s jedne strane, Radcliffe-Brown gotovo potpuno odbacuje pojam kulture prozavši je „neodređenom apstrakcijom“, neupotrebljivom u znanosti, dok s druge strane, Leslie White samu antropologiju pokušava odrediti kao znanost o kulturi (Bernard 2002: 140-141). Ipak, za ovaj su rad i za Lévi-Straussovo promišljanje kulture, ključne tekovine koje proizlaze iz koncepta Tylora i Boasa, koji predstavljaju dva suprotstavljena pola.

Kultura u strukturalizmu Lévi-Straussa

Iako je opus Lévi-Straussa prilično velik, te obuhvaća brojne knjige, monografije i članke, nigdje u njegovu opusu, koliko nam je poznato, ne pruža se eksplicitna i opširnija definicija kulture. Stoga je za razumijevanje načina na koji pojam kulture koristi Lévi-Strauss nužno iščitavanje analiziranog konteksta njegove teorije strukturalizma te uporabe pojma kulture unutar tog konteksta.

Međutim, u djelu *Structural Anthropology* Lévi-Strauss donekle se bavi i pitanjem kulture te ondje jasno ističe kako je kultura ključan koncept antropologije (Lévi-Strauss 1968: 295). On u tome djelu na nekoliko mjesta spominje koncept kulture, očito razlikujući više značenja tog koncepta: „Postoji i druga razina, ona koja nije odnos između jezika i kulture, već odnos između jezika i kulture“ (idem: 67-68).

IZ citata je vidljivo kako Lévi-Strauss pravi razliku između pojmovala kultura i *kultura*. Iako autor nije dosljedan u korištenju kurziva kojim ovdje naglašava unutarnje razlikovanje koncepta kulture, nešto kasnije u istoj knjizi javlja se pokušaj definiranja onoga što bismo mogli poistovjetiti s pojmom kultura:

„Ono što se naziva „kulturom“ je fragment društva koji se s pozicije proučavanja doima kao značajni diskontinuitet u odnosu na ostatak društva. [...] Jedna skupina pojedinaca može se smatrati djelom više različitih kulturnih konteksta: univerzalnog, kontinentalnog, nacionalnog, regionalnog, lokalnog, itd., kao i obiteljskog, profesionalnog, religijskog, političkog, itd. Ovo je načelno istinito, međutim antropolozi obično koriste pojam „kultura“ kako bi označili „skupinu“ diskontinuiteta koja je istovremeno dovoljno značajna na nekoliko nabrojanih ili drugih razina.“ (idem: 295)

U citatu je vidljivo jedno od dva značenja koja Lévi-Strauss pridaje pojmu kultura. Ovdje je kultura određena kao specifičnost društvene skupine, kao, na Tylorovu tragu, običaji, prava, vjerovanja i

ostale odrednice po kojima se neke skupine međusobno razlikuju. Lévi-Strauss, u klasičnoj strukturalističkoj maniri, naglasak stavlja na razlike, kao ključan element na kojem su izgrađene kulture. Za razliku od nekih ranijih razmatranja on odlazi korak dalje te konstatira istovremeno postojanje različitih kulturnih konteksta koji se međusobno preklapaju bez sukobljavanja na razini pojedinca ili grupe.

Međutim, za istraživačko pitanje ovog rada zanimljivije je drugo značenje koje Lévi-Strauss pridaje konceptu kulture, točnije, ono me što on naziva *kultura*. Doima se kako ova *kultura* ima „dublje“ teorijsko značenje, koje je ujedno uže povezano s autorovim strukturalističkim predodžbama. Tako u djelu *Structural Anthropology* Lévi-Strauss piše: „Kultura se stoga odnosi na specifične razlike između čovjeka i životinje, tako vodeći do onoga što je uvijek bila klasična antiteza između *prirode* i *kulture*“ (idem: 356).

Ovdje je *kultura* uzdignuta na višu razinu apstrakcije. Ona više ne označava samo specifičnosti određene skupine, već i temeljno razlikovanje čovjeka od prirode, ono što inaugurira prijelaz iz „prirode“ u „civilizaciju“. Autor ne pruža daljnju razradu ovako koncipirane kulture, ali ovog se pitanja dotiče u svom najpoznatijem djelu *The Elementary Structures of Kinship*. Objasnjavajući fenomen incesta Lévi-Strauss piše:

„Istina je da se, kroz svoju univerzalnost, zabrana incesta oslanja se na prirodu, odnosno, na biologiju ili psihologiju, ili i jedno i drugo. Međutim, jednako je istina da, bivajući pravilo, zabrana incesta je i društveni fenomen te stoga pripada svijetu pravila, odnosno kulturi [...]. Zabrana incesta u svom izvoru nije ni potpuno kulturni, ni potpuno prirodni fenomen, niti li je spoj elemenata kulture i prirode, već je temeljni korak zbog kojeg, po kojem te nasdasve u kojem, se izvršava prijelaz iz prirode u kulturu. U jednom smisli, ovaj fenomen pripada prirode jer je temeljni uvjet kulture (Lévi-Strauss 1971: 24).“

Vidljivo je da *kultura* ponovno označava ono nešto što određuje čovjeka odvajajući ga od prirode. Međutim zanimljivije je što Lévi-Strauss o *kulturi* govori kao o nečemu što pripada svijetu zakona. On temeljni zakon *kulture* identificira kao fenomen incesta koji sve pojedine kulture, shvaćene kao odlike skupine, nužno dijele. Iz ovoga proizlazi kako doista postoje opća pravila razvitka *kulture*, koja moraju sljediti sve partikularne kulture. Lévi-Strauss navodi tek jedno takvo, koje smatra fundamentalnim: zabranu incesta. Međutim, on tvrdi da i *kultura* pripada svijetu pravila. Ovakvo viđenje *kulture* doima se kao logičan nastavak na Lévi-Straussovo determinističko viđenje strukture kao sveobuhvatne cjeline. Štoviše, pretpostavka o sveobuhvatnosti strukture daje povod zaključku kako se sve kulture razvijaju u istoj strukturi, po univerzalnim pravilima. Ovakvo razmišljanje predstavlja svojevrsni povratak na Tylorovu ideju kulturnog evolucionizma: univerzalnost jedne kulture koja se u zbilji manifestira u u različitim varijacijama. Međutim, Lévi-Straussov koncept *kulture* zalazi u znatno apstraktnije sfere od onog Tylorovog. Štoviše, može se zaključiti kako je ovakvo poimanje *kulture* apstrakcija paralelna s viđenjem strukture.

Jasno je kako Lévi-Strauss pojedinačne kulture smatra oblicima strukture. Tome svjedoči izjednačavanje kulture i jezika koje se nalazi u djelu *Structural Anthropology*:

„... materijal od kojeg je sazdan jezik jednak je tip materijala od kojeg je sazdana cijela kultura: logičke relacije, suprotnosti, korelacija, i slično. Jezik, s ovog stajališta, se može doimati kao svojevrsna osnova za kompleksnije strukture koje korespondiraju s različitim aspektima kulture (Lévi-Strauss 1968: 69).“

Koristeći primjer jezika, željevši ga usporediti s kulturom, Lévi-Strauss ističe strukturalističku prirodu kulture. Međutim, kako ne daje daljnja pojašnjenja s kojim značenjem rabi pojam kulture, te s obzirom na to da ne koristi kurziv, ne možemo odrediti radi li ovdje samo o kulturi kao partikularnosti, ili i o *kulturi* kao utjelovljenju općih pravila. Govoreći na najvišoj razini apstrakcije, razini „čiste“ strukture i „čiste“ kulture, ostaje donekle nejasan odnos ova dva koncepta, to jest Lévi-Strauss ne eksplicira da li je *kultura* jednaka najapstraktnijoj strukturi ili je i ona sama produkt zakonitosti strukture.

Bernard i Spencer u *Encyclopedia of Social and Cultural Anthropology* tvrde kako je Lévi-Straussovo viđenje kulture bilo pod utjecajem njegova prijateljstva s Boasom te kako on, iako smatra da postoje univerzalna pravila razvitka kulture, ujedno priznaje i razlike među kulturama (Bernard 2002: 140). S ovakvom se tvrdnjom moguće složiti samo djelomično. U Lévi-Straussovim radovima doista se ne nailazi na ideje kulturnog evolucionizma utjelovljene u pokušajima hijerarhiziranja pojedinih kultura, te je stoga možda i moguće Boasovu utjecaju pripisati određenu važnost. Međutim, na razini same teorije, Lévi-Strauss se u koncipiranju kulture *de facto* udaljava od Boasa i vraća na tekovine zasnovane još u Tylorovoj misli.

Zaključak

Strukturalizam, kao usmjerenje u modernoj znanosti, važna je komponenta suvremena znanstvenoga rada. Djelovanjem Claude Lévi-Straussa strukturalistička misao svoje važno uporište nalazi upravo u antropologiji. Međutim, ta misao nije disciplinarno određena, ona premrežava cijeli spektar društveno-humanističkih znanosti. Njen je početak u lingvistici de Saussurea, a otamo se transponira i modificira kako bi doista bila univerzalno primjenjiva. Iako su pojmovi strukturalizma i strukture kompleksniji no što to ovaj rad može naznačiti, on ipak daje kratak uvid u genezu tih pojmova, te u korištenje istih od strane vjerojatno najutjecajnijeg antropologa dvadesetog stoljeća, Lévi-Straussa (Gaillard 2004: 181-183).

Lévi-Strauss u antropologiju uvodi specifično poimanje koncepta kulture. Na zasadama Boasove antropologije on se ne upušta u tada već arhaične ideje kulturnog evolucionizma. Ipak, na razini se teorije, Lévi-Strauss ipak vraća temeljnoj ideji Tylorova koncepta kulture. On u strukturalističkoj maniri smatra kako doista postoje inherentna i opća pravila koja usmjeravaju razvoj kulture, te stoga na određenoj razini izjednačava sve kulture kao varijacije

temeljnih zakonitosti. Također, Lévi-Strauss koristi pojam kulture na dva načina. Prvim označava kulturu kao skup različitih odlika specifičan za pojedinca ili za skupinu; drugim govori o *kulturi* kao apstraktnom nizu općih pravila koje sve pojedinačne kulture dijele. Lévi-Straussov *kulturu*, u duhu strukturalističke lingvistike, mogli bismo nazvati svojevrsnom gramatikom kulture.

Za kraj valja spomenuti kako se ubrzo nakon inauguracije strukturalizma na tron društveno-humanističkih znanosti počinju javljati pokušaji njegova nadilaženja. Možda je najuspješnije to činio filozof i teoretičar književnosti Jacques Derrida koji, pomoću onoga što on naziva dekonstrukcijom, u brojnim radovima teorijski razara postavke i binarne opreke metafizike i fenomenologije te tako ruši uporište strukturalističkim idejama, a time i do tada uobičajenim konceptualizacijama kulture.

Literatura

1. AUDI, Robert, ur. 1999. *The Cambridge Dictionary of Philosophy*, 2. izdanje. New York: Cambridge University Press.
2. BARFIELD, Thomas, ur. 1997. *The Dictionary of Anthropology*. Oxford: Blackwell Publishing.
3. BARTHES, Roland. 1981. *Essais critiques*. Paris: Editions du Seuil.
4. BERNARD, Alan i Jonathan SPENCER, ur. 2002. *Encyclopedia of Social and Cultural Anthropology*. London-New York: Routledge.
5. BIRX, James H., ur. 2006. *Encyclopedia of Anthropology*, vol. 2. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
6. BOAS, Franz. 1920. „The methods of ethnology“. *American Anthropologist* 22/4: 311-321.
7. BOYD, Robert i Peter J. RICHARDSON. 2005. *The Origin and Evolution of Cultures*. Oxford: Oxford University Press.
8. BROEKMAN, Jan M. 1974. *Structuralism: Moscow-Prague-Paris*. Daedrecht-Boston: D. Reidel Publishing Company.
9. CLARKE, Simon. 1978. „The Origins of Lévi-Strauss's Structuralism“. *Sociology* 12/3: 405-439.
10. GAILLARD, Gerard. 2004. *The Routledge Dictionary of Anthropologists*. London-New York: Routledge.
11. GEERTZ, Clifford. 1977. *The Interpretation of Cultures*. New York: Basic Books.
12. KROEBER, Alfred L. 1948. *Anthropology*. New York: Harcourt, Brace Company.
13. LÉVI-STRAUSS, Claude. 1968. *Structural Anthropology*. London: Allen Lane The Penguin Press.
14. LÉVI-STRAUSS, Claude. 1971. *The Elementary Structures of Kinship*. Boston: Beacon Press.
15. RADCLIFFE-BROWN, Alfred R. 1940. „On Social Structure“. *The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland* 70/1: 1-12.

16. SAUSSURE, Ferdinand de. 1966. *Course in General Linguistics*. New York-Toronto-London: McGraw-Hill Book Company.
17. STURROCK, John. 2003. *Structuralisam*, 2. izdanje. Oxford: Blackwell Publishing.
18. TYLOR, Edward B. 1929. *Primitive Culture: Researches into the Development of Mythology, Philosophy, Religion, Language, Art and Custom*, 5. izdanje. London: John Murray.

Nacionalna kampanja za prevenciju HIV/AIDS-a u Hrvatskoj

Andrea Horvat

Epidemija HIV/AIDS-a, kako u svijetu, tako i u Hrvatskoj, oduvijek se tretirala kao zaseban slučaj. Biti HIV-pozitivan, pa čak i pripadati populaciji povećanog rizika, sa sobom nosi niz društvenih, ekonomskih, a ponekad i pravnih implikacija. Kako još uvijek ne postoji cjepivo, niti mogućnost potpunog izlječenja terapijom, sva nastojanja kontroliranja širenja zaraze svode se na kampanje za prevenciju. Najveća i najvidljivija takva kampanja svakako je ona nacionalna. Stoga je cilj ovoga rada ukratko prezentirati i analizirati recentne programe nacionalne kampanje u Republici Hrvatskoj. Kampanja je namijenjena čitavoj populaciji, napose mladima, a kako bi bila uspješna važno je da njezini kreatori i realizatori vode računa o specifičnostima unutar populacije i odnosima moći na makrorazini (od strane aktera koji oblikuju javno mnijenje i javnozdravstvenu te obrazovnu politiku) i mikrorazini (među spolnim partnerima).

Ključne riječi: HIV/AIDS, nacionalna kampanja, mladi, digitalne kampanje, spolno zdravlje

„Grgić: I jako važno što Vas moram upozoriti, ovaj, ovi svi koji dolaze iz, ovaj, mediteranskog, saharanskog i subsaharskog područja su zaraženi uglavnom sidom i hepatitismom, i jako puno ih ima i tuberkulozu... Znači (...) zovite policiju i nemojte uopće dolaziti u kontakt s njima jer oni namjerno... Ovo kad kaže, skinuo je, poderao majicu – on se izgrebao namjerno majicom da bi širio sidu na ljude oko sebe. | Bujanec: Dobro, malo radikalno... | Grgić: Ne, to je istina!“ (Ulomak iz emisije „Bujica“ na temu „Hrvatska na udaru migranata“, emitirana 05.11.2018.)

Medicinski gledano, AIDS (eng. *Acquired Immunodeficiency Syndrome*) je stanje teškog oštećenja imunoloških funkcija te pojave oportunističkih infekcija i raznih malignosti, koje u konačnici dovode do smrti zaražene osobe (Medicinski leksikon 2014). Uzročnik AIDS-a je virus HIV (eng. *Human Immunodeficiency Virus*) koji se prenosi spolnim putem, krvlju ili s majke na dijete tijekom trudnoće ili prilikom poroda (Orešković et al. 1998:19). No, HIV/AIDS puno je više od same dijagnoze. Prema Oreškoviću, Begovcu i Skoko-Poljak, AIDS je bolest koja u sebi zrcali i objedinjuje biološke, socijalne, ekonomske, rasne, kulturalne, regionalne, bihevioralne i vrijednosne specifičnosti (Orešković et al. 1998:18). Stoga, biti HIV-pozitivan ne znači boriti se samo protiv virusa, već i protiv društvene strukture koja stigmatizira i diskriminira razne visokorizične skupine, koje su ionako marginalizirane.

Kako za HIV/AIDS zasad ne postoji ni cjepivo, ni lijek koji vodi do potpunog izlječenja, velika većina napora za sprječavanje daljnjeg širenja bolesti usmjerena je na kampanje za prevenciju. Načini reagiranja i nošenja s epidemijom u Hrvatskoj propisani su Hrvatskim nacionalnim programom za prevenciju HIV/AIDS-a (dalje u tekstu Program), koji svake četiri godine donosi Vlada Republike Hrvatske (Hrvatski nacionalni program za prevenciju

HIV/AIDS-a, 2017:5). No, njegovo puko postojanje ne znači ništa ako on nije adekvatno i kvalitetno implementiran. Krucijalni dio te implementacije upravo je nacionalna kampanja, o kojoj će biti riječi u ovom radu.

Sam rad nastao je na temelju kvalitativnog istraživanja, odnosno intervjua s kazivačima koji na različite načine sudjeluju u kreiranju kampanja vezanih uz HIV/AIDS i njihovom provođenju u djelo. Uz intervjue, koristila sam i metodu promatranja. Teren nije bio samo fizički prostor raznih udruga i institucija, već je on upotpunjen analizom tiskanog, a napose digitalnog sadržaja – kako onog koji nadležne institucije i udruge civilnog društva same uređuju, tako i onog koji se nalazi van njihove ingerencije. Inicijalno, rad je zamišljen kao diplomski rad koji problematizira ne samo nacionalnu kampanju već čitav javnozdravstveni rad vezan uz sprječavanje HIV/AIDS epidemije u Hrvatskoj.

Hrvatska priča

HIV je prisutan na prostoru Hrvatske već tridesetak godina, a toliko dugo postoji i organiziran odgovor na pitanje kako se nositi s njime. Prvi registriran slučaj zabilježen je 1986. godine putem transfuzije krvi (Orešković et al. 1998:20). Iste godine otvoren je i Registar za AIDS pri Hrvatskom zavodu za javno zdravstvo (skraćeno HZJZ), a samo godinu dana kasnije uvodi se obavezno testiranje dobrovoljnih davatelja krvi (Orešković et al. 1998:22). Četiri godine kasnije, 1990. Ministarstvo zdravstva (skraćeno MZ) osniva Povjerenstvo za prevenciju sindroma stečene imunodeficijencije, koje pak 1993. donosi prvi Nacionalni program zdravstvene zaštite od AIDS-a (Orešković et al. 1998:22). Godine 2003. kreće se u realizaciju višegodišnjeg projekta Globalnog fonda za AIDS, tuberkulozu i malariju (dalje u tekstu Fond) pod nazivom „Unaprjeđivanje borbe protiv HIV/AIDS-a u Hrvatskoj“ (Hrvatski nacionalni program za prevenciju HIV/AIDS-a, 2017:16). Posredstvom novčanih sredstava Fonda stvara se podloga za izgradnju funkcionalnih i cjelovitih preventivskih kampanja te infrastrukture za pružanje adekvatne skrbi oboljelima, ne samo za vrijeme trajanja projekta već i nakon njegova završetka. O uspješnosti i održivosti spomenute infrastrukture svjedoči činjenica da su dva hrvatska primjera uvrštena u Kompendij dobre prakse odgovora zdravstvenog sektora na HIV u Europskoj regiji Svjetske zdravstvene organizacije. Prvi je *CheckPoint*, centar za testiranje i savjetovanje, a drugi je uspješno provedeno prelaženje na nacionalno financiranje s financiranja iz sredstava Fonda („Primjeri iz Hrvatske u Kompendiju dobre prakse prevencije HIV infekcije Svjetske zdravstvene organizacije“, hzjz.hr, 5.10.2018.). Oba primjera iskazuju koliko su za borbu protiv HIV/AIDS-a u Hrvatskoj važne upravo udruge i organizacije civilnog društva te njihova suradnja s javnozdravstvenim institucijama. Najpoznatiji je primjer takve udruge Hrvatska udruga za borbu protiv HIV-a i virusnog hepatitisa (dalje u tekstu HUHIV), u čijem se prostoru nalazi spomenuti *CheckPoint*. HUHIV se isprva bavi uglavnom osiguranjem medicinske i socijalne skrbi osobama koje žive s HIV-om, a tek kasnije ulazi u područje planiranja i izvođenja preventivnih aktivnosti. Hrvatski zakoni u mnogočemu nisu bili prilagođeni epidemiji HIV-a i tomu da će se istu morati tretirati drugačije od ostalih.

Naime, na Zapadu, pa i u Hrvatskoj, HIV nikad nije bio tretiran kao bilo koja druga zarazna bolest. Stoga, pitanje HIV/AIDS-a nije bilo pitanje samo javnozdravstvenog ili kliničkog odgovora na epidemiju, već je to bilo i pitanje diskriminacije, stigmatizacije i ljudskih prava (Scheper-Hughes 1994:991). Isto potvrđuje jedna od kazivačica, ujedno i zaposlenica HUHIV-a koja je sudjelovala u kvalitativnom istraživanju u sklopu ovoga rada:

„HUHIV je (...) od samog početka aktivno uključen u donošenje raznih političkih odluka. Znači od početka je bilo prisutno lobiranje. Međutim cilj je bio pružanje podrške oboljelima od HIV-a. Znači, povećanje njihove kvalitete života i osiguravanje optimalne zdravstvene skrbi, (...) od početka je bila usmjerena na edukacije mladih i općenito zdravstvenog sustava i sustava socijalne skrbi.“ (Bona Dea, 24.7.2018.)

Nadalje, financiranje Fonda omogućilo je prvotnu ozbiljniju provedbu istraživanja kako bi se utvrdilo stanje epidemiološke situacije te stvorio adekvatni i individualizirani odgovor na nju putem specijaliziranih kampanja. (Božičević et al. 2006:64) Prema riječima, dr. Nemeth Blažić, specijalistice epidemiologije i Voditeljice Odjela za promicanje odgovornog spolnog ponašanja HZJZ-a, radi se o biobehavioralnim istraživanjima, koja uz epidemiološko kretanje bolesti prate i kretanje drugih zaraznih bolesti koje mogu biti povezane s HIV/AIDS-om jer dijele jedan od puteva prijenosa, i shodno tome, do njih dovode ista ponašanja koja se karakteriziraju kao rizična (dr. Tatjana Nemeth Blažić, 28.9.2018.). Nužno je njihovo opetovano provođenje u svrhu kontinuirane kontrole situacije, no prema riječima dr. Nemeth Blažić, zbog nedostatka financijskih sredstava, u Hrvatskoj se spomenuta istraživanja nisu redovito provodila:

„E, tu smo mi počeli s Globalnim fondom provoditi istraživanja, biobehavioralna, dakle bibehavioralna – podaci o rizičnim ponašanjima pa vidimo da li se korištenje kondoma poboljšava, odnosno da li se udio onih koji koriste kondome smanjuje ili povećava, i drugi indikatori, broj spolnih partnera i spolno prenosive bolesti. I plus testiranje na HIV. Dakle, biološka komponenta(...). To smo provodili, zbog financijskih mogućnosti, odnosno nemogućnosti, nismo kontinuirano.“ (dr. Tatjana Nemeth Blažić, 28.9.2018.)

Ipak, unatoč realnoj problematici nedostatka financijskih sredstava za provođenje svih zamišljenih projekata, epidemiološki podaci pokazuju da nadzor nad situacijom ipak postoji. Prema aktualnim podacima, najviše je HIV-pozitivnih osoba među populacijom muškaraca koji imaju spolne odnose s muškarcima – skraćeno: MSM populacija (Hrvatski nacionalni program za prevenciju HIV/AIDS-a, 2017:9). To je ujedno i populacija s najvećim prijavljenim novim brojem HIV pozitivnih pojedinaca (Ibid.). Udio MSM populacije u ukupnom broju svih zaraženih proteklih nekoliko godina iznosi oko 60 % (Ibid.). Heteroseksualni način prijenosa u Hrvatskoj iznosi 26 % od ukupnog broja oboljelih od HIV/AIDS-a (Ibid.). Kao posebna kategorija ističu se radnici migranti, mahom heteroseksualni muškarci koji dulje borave i rade u inozemstvu te migranti koji dolaze s visokorizičnih područja (Ibid.).

No, prije poduzimanja konkretnih koraka nužna su istraživanja trendova useljavanja, kao i običaja i navika samih migranata. Nužno je i osigurati pomoć šire zajednice u ostvarivanju uvjeta za njihov život i rad na ovim prostorima (Hrvatski nacionalni program za prevenciju HIV/AIDS-a, 2017:9), bez širenja neistina i znanstveno neprovjerenih činjenica koje uzrokuju međusobnu netrpeljivost. Sveukupno, broj inficiranih HIV-om spolnim putem je gotovo 90 %, što ukazuje na to da je spolni put prijenosa dominantan (Hrvatski nacionalni program za prevenciju HIV/AIDS-a, 2017:8).

Drugi najčešći način prenošenja HIV-a je korištenje droga injekcijama. Prisutan je u otprilike 5 % zabilježenih slučajeva i posljednjih godina takav put prijenosa pokazuje stabilan trend tako niske učestalosti (Hrvatski nacionalni program za prevenciju HIV/AIDS-a, 2017:9). No, bitno je imati na umu da se unutar te populacije naziru grupe koje imaju posebno rizično ponašanje (Ibid.). Od ostalih načina prijenosa: „Prijenos HIV-a putem uvoznih imunobioloških preparata prekinut je te je posljednji HIV-pozitivni bolesnik koji je zaražen ovim putem registriran 1993. godine.“ (Hrvatski nacionalni program za prevenciju HIV/AIDS-a, 2017:11). Perinatalni način prijenosa također je veoma nizak te je do 2016. godine registrirano sveukupno 17 takvih slučajeva (Ibid.).

U Hrvatskoj je sveukupno od 1986. godine kada je zabilježen prvi slučaj pa do konca 2016. godine, 1431 osoba dijagnosticirana kao HIV pozitivna, od kojih je pak 480 oboljelo od AIDS-a. Od tog broja 254 osoba umrle su od zaraze HIV-om, a 204 od AIDS-a (Hrvatski nacionalni program za prevenciju HIV/AIDS-a, 2017:7). Prema iznesenim podacima, Hrvatska se uvrštava u zemlje s niskom razinom učestalosti HIV/AIDS-a, unatoč činjenici da se posljednjih godina bilježi blagi trend porasta novoprijavljenih infekcija na godišnjoj razini (Ibid.).

Nacionalna kampanja

Cilj je nacionalne kampanje educirati širu javnost o tome što je HIV/AIDS te koji su legitimni načini sprječavanja širenja epidemije, i to tako da se izbjegne stigmatiziranje oboljelih, odnosno inficiranih pojedinaca, ali i onih koji spadaju u grupe povećanog rizika od zaraze (Orešković et al. 1998:24). Institucija koja se bavi idejnom izradom takve kampanje u Hrvatskoj i njenom provedbom jest HZJZ. U tome, naravno, ima na raspolaganju i županijske Zavode za zdravstvo, MZ, ali i pojedine udruge civilnog društva. Prema riječima dr. Nemeth Blažić HZJZ je ustanova koja djeluje više idejno i organizacijski nego terenski:

„Sudjelujemo u organizaciji Nacionalne kampanje za prevenciju HIV/AIDS-a u Hrvatskoj zajedno sa suradnicima: Zavodima za javno zdravstvo, drugim institucijama i udrugama. Zatim sudjelujemo u zdravstvenom prosvjećivanju i edukaciji mladih, ali i odrasle spolno aktivne populacije. Bilo da mi idemo u škole, u učeničke domove, ili da oni dođu kod nas tu. Dakle, to je godišnje 4-5 predavanja za HZJZ jer smo mi tercijarna ustanova, zato što mi surađujemo s Ministarstvom na strategijama

i dokumentima i evaluacijama, a Županijski više terenski rade.“ (dr. Tatjana Nemeth Blažić, 28.9.2018.)

Zatim nastavlja:

„Što se tiče edukacije vodimo portale, dva internetska portala, *hzjz.hr* i *javno-zdravlje.hr*, i društvene mreže, na primjer *croaids*, na kojima objavljujemo različite tekstove, preventivne poruke, informacije o kampanjama. Imali smo i nagradne natječaje, ali prema mogućnostima ih organiziramo, s obzirom na donacije i sponzorstva za nagrade, to obično budu neki prigodni predmeti, knjige, bilježnice, dakle nisu novčane nagrade, nego više, ovako, edukativnog karaktera.“ (dr. Tatjana Nemeth Blažić, 28.9.2018.)

U posljednjem citiranom ulomku dr. Nemeth-Blažić ističe orijentiranost na nove tehnologije i medije, napose internet kao sredstvo masovne komunikacije. Prednost ovakvog pristupa je njegova učinkovitost. Uz gotovo minimalan trud lako je moguće doprijeti do velikog broja ljudi, a može se i procijeniti do koliko je ljudi određena informacija došla. Primjerice, ako se radi o objavi na društvenim mrežama, administrator virtualnog računa koji je objavio spomenuti sadržaj može vidjeti koliki je procijenjeni doseg objave. No, to nužno ne znači da je toliki broj ljudi doista vidio objavu. Pa ipak, prednost ovog načina komuniciranja ujedno je i mana. Naime, ako objavu koja ima doseg od nekoliko tisuća pogleda može kreirati netko tko je za to ovlašten i educiran, isto može napraviti i bilo tko drugi. Baš iz tog razloga bespućima interneta kruži niz neprovjerenih i netočnih informacija o HIV/AIDS-u proizošlih iz pera laika. Isti ti laici ponekad, uslijed fetišizacije prava na osobno mišljenje, koliko god ono homofobno, ksenofobno, i općenito diskriminirajuće bilo, smatraju da isto moraju podijeliti sa svijetom smatrajući ga vrijednim tuđe pažnje, a često bez osjećaja odgovornosti. Upravo školski primjer toga jest kratko izlaganje Zorana Grgića u emisiji Bujica, citirano u uvodu ovog rada. Stoga je činjenica da su stručnjaci koji se bave HIV/AIDS-om u Hrvatskoj prepoznali potencijal u ovakvom načinu komuniciranja svakako primjer dobre prakse koja bi se dalje trebala nadograđivati, kako ne bi ostala samo na pukom plasmanu sadržaja, već dostigla krajnje opipljive rezultate: informiranije društvo koje ne diskriminira i ne stigmatizira. Da bi to bilo moguće, važno je biti svjestan javnog mnijenja o ovoj temi i struktura moći koje ga oblikuju. Tako u Hrvatskoj javno mnijenje dijelom oblikuje i Katolička crkva, čiji se stavovi u mnogočemu kose sa stavovima struke o načinu prevencije širenja HIV-a i ostalih spolno prenosivih bolesti. Stoga, Štulhofer zaključuje:

„Dodatna društvena teškoća u prevenciji seksualnih rizika jest i negativan stav Katoličke crkve prema uporabi kondoma. U posljednjih desetak godina Hrvatska biskupska konferencija i Hrvatsko katoličko liječničko društvo u nekoliko su navrata istaknuli tvrdnje koje su u suprotnosti sa stavovima i preporukama Svjetske zdravstvene organizacije.“ (Štulhofer 2009:126)

No, unatoč tome, prema riječima dr. Skoko-Poljak iz Ministarstva zdravstva u neslužbenom razgovoru, na preporuku Fonda,

predstavnik vjerske zajednice sastavni je dio Vijeća koje donosi Program. Iako bi to potencijalno moglo uzrokovati problem, dr. Skoko-Poljak ističe kako se to dosad nije pokazalo takvim. Ipak, prvotna istraživanja na ovu temu ukazuju na nekonzistentnu i ne toliko visoku razinu korištenja kondoma, kako ističu dr. Božičević i suradnici u istraživanju populacije mladih iz 2006. godine:

„Podaci upućuju na to da se programi trebaju usredotočiti na jaz između znanja o uporabi kondoma kao sredstva zaštite protiv spolno prenosivih bolesti i njihove stvarne uporabe. (...) Stoga smatramo da mlade trebamo podložiti znanstveno utemeljenim, rodno specifičnim i održivim programima, u svrhu poboljšanja njihovog spolnog zdravlja.“ (slobodan prijevod autorice, Božičević et al. 2006:69)

Razlog ovakvom stanju nisu isključivo eksplicitni stavovi Katoličke crkve, već i društvo u kojem svi seksualni akteri nisu ravnopravni. U situaciji u kojoj dvostruki seksualni standardi za različite rodove uvjetuju nejednaku raspodjelu moći, to se očituje i kao neravnopravnost prilikom donošenja odluka o korištenju zaštite (Štulhofer 2009:125). Naime, ovdje se radi o izostanku seksualnog državljanstva, pojmu koji susrećemo kod Nancy Scheper-Hughes, kod jednog od partnera, a u heteroseksualnim odnosima u Hrvatskoj su to najčešće žene. Seksualno državljanstvo u sebi sadrži splet prava (individualnih, socijalnih, pravnih i medicinskih) koja uvjetuju autonomiju tijela, reproduktivnu slobodu, ravnopravnost i mogućnost pregovaranja sigurnog seksa (Scheper-Hughes 1994:993). Izostanak seksualnog državljanstva očituje se u nemogućnosti pregovaranja sigurnog spolnog odnosa, što u krajnjoj liniji znači i gubitak autonomije nad vlastitim tijelom. Kako bi kampanje doista bile učinkovite, nužno je voditi računa o ovim specifičnostima ciljane populacije.

Nadalje, uz internetske kampanje koje su novija pojava, u Hrvatskoj su relativno ustaljene kampanje u stvarnom prostoru i u masovnim medijima. Dr. Tatjana Nemeth Blažić sažima ih na sljedeći način:

„Od kampanja redovnih, ovih nacionalnih i većih su dva puta godišnje – ljetna i zimska. Ljetna je na plažama, s platinama na svlačionicama i preventivnim porukama na hrvatskim plažama na desetak lokacija u Hrvatskoj. Zimska je povodom svjetskog dana AIDS-a u studenom i prosincu. Sastoji se od raznih oglašavanja – plakatima, letcima u zdravstvenim ustanovama, ljekarnama, vozilima javnog prijevoza, učeničkim domovima... a ova ljetna je od lipnja do rujna i s tim info-panoima i s platinama na svlačionicama na plažama.“ (dr. Tatjana Nemeth Blažić, 28.9.2018.)

Dakle, projekti unutar nacionalne kampanje dijele se na dva vremenska perioda – zimski i ljetni – što je jasan znak praćenja trendova kretanja stanovništva. Geografski položaj i tradicija ljetnog turizma uzrokuju nagli porast stanovništva na priobalju. S obzirom na taj faktor, nužno je imati spremne preventivne mjere. Sadržajno se ti plakati, letci i panoi mogu, ali i ne moraju, previše razlikovati od onih koje vidamo tijekom godine.

Prvi konkretan primjer je kampanja „Znanje je spas“ iz 2015. i 2016. godine. Ona svojim vizualnim dijelom privlači poglede, a istodobno je tematski dobro prilagođena kontekstu u kojem se nalazi. Godine 2017. kreće se sa sličnim, ali ipak novijim vizualom ljetne kampanje pod nazivom „Surfaj pametno“, uz koju se promovira aplikacija *Spolno zdravlje*. Ovakav tip kampanje nastavio se i iduće godine, ali pod drugačijim nazivom - „Skinij pametno“. U posljednja dva slučaja, plakati ne služe samo kao mjesta informiranja, nego se također nastoji ljude potaknuti na preuzimanje spomenute aplikacije i na posjećivanje reklamiranih portala. Moglo bi se reći da se dobrim dijelom kampanjama pristupa kao oglašavanju usluga. Plakat više nije mjesto edukacije, već je samo marketinški trik koji navodi ljude da konzumiraju određeni sadržaj – u ovom slučaju znanje i provjerene informacije.

Zanimljiva je i evolucija korištenih slogana: od kampanje iz 2015. čiji je slogan bio „Znanje je spas“ dolazi do najnovijeg slogana koji glasi „Skinij me - #SpolnoZdravlje prije svega“. U samo nekoliko godina slogan se razvija iz konzervativnog i gotovo frigidnog u provokativni i seksualno eksplicitniji. No, u oba su slučaja slogani, ali i vizualni identitet, pažljivo smišljeni da se podudaraju s generalnom idejom koja se pokušava prenijeti, što je u potpunom slučaju preuzimanje mobilne i *web* aplikacije. Pa ipak, u trenutku u kojem slogani mogu postati odvažniji i eksplicitniji, u društvu postoji potencijal da i ono postane otvorenije za ovakve teme.

Nadalje, velika prednost najnovije kampanje jest da ona doista može pokazati koliko ljudi zaista percipira poruku s plakata. Kako ona promovira skidanje aplikacije, veoma se lako može bilježiti i pratiti koliko je ljudi doista skinulo i koristilo aplikaciju. To je pozitivan korak naprijed prema posjedovanju konkretnijih podataka o učinkovitosti preventivnih kampanja, s obzirom na to da se dosad nisu sustavno provodile ni evaluacije ni istraživanja mišljenja javnosti o kampanjama. Aplikacija na jednom mjestu objedinjuje sve važne i korisne informacije o HIV/AIDS-u i spolnom zdravlju općenito, u sebi sadrži kalkulator rizika te upućuje na testiranje. Ukratko, na jednom mjestu, i uz samo nekoliko klikova, prosječni građanin može veoma jednostavno saznati najvažnije informacije i osvijestiti važnost brige o svom spolnom i reproduktivnom zdravlju. Kako su HIV/AIDS još uvijek poprilično obavijeni stigmom, anonimnost ove aplikacije i njena mogućnost da se na vrlo jednostavan način osvijesti rizik kojem se određeni pojedinac izlaže, čini ju odličnim primjerom toga kako bi trebale izgledati kampanje koje idu ukorak s vremenom. Na uspješnost ove kampanje osvrnula se i kazivačica iz udruge HUHIV: „(...) mi i promoviramo i aplikacije, i ljudi nam se javljaju u *CheckPoint* zbog aplikacija, tako da su to sve neki povezani projekti“ (Bona Dea, 24.7.2018.). Stoga je promoviranje ove aplikacije doista strateški iznimno važan korak, jer u društvu u kojem ne postoji gotovo nikakva seksualna edukacija u školama, a postoji stigma koja sprječava ljude da postavljaju svoja pitanja stručnjacima, važno je ljudima ponuditi opciju koja će ih ohrabriti i uputiti na mjesta gdje se mogu besplatno i anonimno testirati, informirati i savjetovati.

Što se tiče kreiranja sadržaja na aplikaciji, u tome HZJZ i HUHIV surađuju s raznim stručnjacima, potvrđujući tako važnost multidisciplinarnog pristupa u prevenciji, što je uostalom i propisno

Nacionalnim programom (Hrvatski nacionalni program za prevenciju HIV/AIDS-a, 2017: 4). Dr. Nemeth Blažić po tom pitanju kaže:

„Suradujemo s raznim stručnjacima, i sa ginekolozima, i sa nutricionistima jer je spolno zdravlje povezano i sa debljinom i sa nepravilnom prehranom, dakle želimo široko prenijeti, osim ove prevencije AIDS-a, i zaštitu reproduktivnog i spolnog zdravlja, širenje i na zdrave stilove života i promicanje zdravlja općenito, tako da nam je to jedan najnoviji proizvod – s modernom tehnologijom smo željeli doprinijeti, odnosno obuhvatiti mlade, jer je to način komunikacije kakav oni danas najčešće... i služe se i prihvatljiv im je.“ (dr. Tatjana Nemeth Blažić, 28.9.2018.)

Osim potvrde multidisciplinarnosti, citirani dio iz intervjua s dr. Nemeth Blažić pokazuje kako je kampanje kojima je cilj sprječavanje širenja HIV/AIDS-a nužno staviti u kontekst u kojem trebaju biti ostvarene i tako proširiti priču na spolno i reproduktivno zdravlje, pa čak i na zdrav stil života i zdravlje općenito. Usto, ističe kako je orijentiranost na mlade također jedan od važnih aspekata nacionalne kampanje pošto su mladi skupina unutar opće populacije koja se očituje s ponešto rizičnijim ponašanjem od prosjeka (Štulhofer 2009:125). U tome, ističe Bona Dea, HUHIV-u i HZJZ-u pomaže i CroMSIC, udruga studenata medicine, što znači da u kreiranju i realizaciji kampanja sudjeluje i ciljana populacija.

U redovitom objavljivanju sadržaja na društvenim mrežama prednjači HUHIV koji uz svoj službeni profil na Facebooku ima i Instagram račun, a uređuje i objave na Facebook stranici *croaids*. S obzirom na to da se ove dvije mreže uvelike razlikuju u tome kako i što se objavljuje, tako je plasirani sadržaj drugačiji. Primjerice, na Facebooku se uz promotivne videe izrađene u sklopu određene kampanje te slike s određenih prigodnih događanja često objavljuju i članci informativne prirode. S druge pak strane, na Instagramu se objavljuju fotografije i video sadržaj uz malu, odnosno gotovo nikakvu količinu teksta. Stoga se može zaključiti da digitalni način vođenja kampanja rade osobe koje poznaju i populaciju kojoj pristupaju, ali i način izražavanja u ovakvom kontekstu. Pa ipak, broj lajkova na objave na Facebooku, što nije apsolutno relevantna evaluacija, ali u konačnici jest neka vrsta povratnog odgovora, uglavnom bude po nekoliko desetaka, a na Instagramu ni toliko. To bi značilo da ili sadržaj nije dovoljno zanimljiv, da ljudi još uvijek nisu navikli na ovakav način realizacije kampanja, ili da društvo još uvijek ne *prepoznaje* važnost informiranja o ovoj temi. Bilo kako bilo, ako se želi poboljšati dosadašnja digitalna komunikacija s ciljanom publikom, nužno je napraviti evaluaciju dosadašnjeg rada.

Također, valja primijetiti kako je broj objava, baš kao i akcija u prostoru, nešto veći tijekom studenog, nego bilo koji drugi mjesec. Razlog tome jest približavanje Svjetskog dana AIDS-a, koji se obilježava 1. prosinca. To je, na neki način, i vrhunac zimske kampanje. Tad se i fizički izlazi u javni prostor kako bi se podigla svijest o važnosti korištenja zaštite u sprječavanju daljnjeg širenja AIDS-a. Uz to se ljudima pokušava približiti testiranje. U Zagrebu se, primjerice, svake godine na Trgu Petra Preradovića, pod vodstvom

HU HIV-a, ali u suradnji s drugim institucijama i udrugama, podiže uočljiv šator unutar kojeg je organiziran niz edukativnih aktivnosti. (Bona Dea, 24.7.2018.) Usto se također organizira i Pozitivan koncert, od milja zvan *Pozitivac*. Koncert uglavnom traje dva dana, a na njemu redovito nastupaju renomirana i svima dobro poznata, uglavnom domaća, glazbeno-estradna lica. Prošle je godine HU HIV objavio niz videa u kojima postavlja niz „škakljivih“ pitanja vezanih uz seksualnu aktivnost i znanje o HIV-u izvođačima. Iako dovoljno poznat da se smatra kampanjom sam za sebe, takozvani Pozitivac, zapravo je dio kampanje #MeniSeToNeMozeDogoditi. Za potrebe iste izrađen je kratki promotivni video koji na veoma moderan način dočarava zablude mladih i izgovore koje oni rabe za nekorištenje zaštite. Vizualno, kampanja je kao i sve recentne, pomalo provokativna i odlikuje se svojom vještom uporabom emotikona i ostalih simbola koji su dio naše internetske svakodnevice.

Za kraj ću se samo ukratko osvrnuti na jednu kampanju koja zasad živi samo idejno. Naime, slijedeći važan projekt ima za cilj uključivanje mladih, odnosno same ciljane zajednice, u njegovu realizaciju. Naime, radi se o pilot-projektu uvođenja edukacije o spolnom zdravlju u škole koji bi provodili sami učenici. Prema riječima dr. Nemeth Blažić to je projekt za koji se trenutno piše priručnik. Na pisanju istog trenutno radi „multidisciplinarna skupina stručnjaka od dvadesetak stručnjaka koji uključuje i sociologe, i socijalne pedagoge, i psihologa“ i mnoge druge, a između ostalih i predstavnike organizacija civilnog društva (dr. Tatjana Nemeth Blažić, 28.9.2018.). Važnost ovoga projekta jest u tome da se još jednom pokaže kako je borba protiv AIDS-a, zapravo borba veoma širokog spektra. Ona je ujedno borba koja zahtjeva ukidanje stereotipa, educiranu populaciju o spolnom i reproduktivnom zdravlju te svijest o spolnosti i važnosti otvorene komunikacije u društvu. Zasad samo preostaje vidjeti koliko će projekt biti idejno i realizacijski kvalitetan te koliki će uspjeh polučiti. Svakako, značajan preduvjet njegovog uspjeha jest uvođenje održivog seksualnog odgoja od rane dobi koji bi se bazirao na znanstvenim činjenicama te bi bio osjetljiv na rodna pitanja i odnose moći koji uvjetuju mogućnost pregovaranja o seksualnoj zaštiti, kao što to predlažu Božičević i suradnici. (Božičević et al. 2006:68) Upravo je pozitivan stav, koji se uči, prema uporabi kondoma značajan prediktor uporabe kondoma, dok s druge strane programi temeljeni na apstinenciji, a posebice izostanak programa, nisu se dosad pokazali učinkoviti. (Štulhofer 2009:124)

Zaključak

Iako je Hrvatska zemlja razmjerno malog pobola od HIV/AIDS-a, nipošto ne znači da treba reducirati trud koji institucije i udruge ulažu u održavanje trenutne situacije, odnosno, njezino poboljšanje. Upravo zahvaljujući tom trudu, čak su dva hrvatska primjera izvrštena u Europski kompendij dobre prakse. Prvi je centar za besplatno, dobrovoljno i anonimno testiranje i savjetovanje *CheckPoint*. Poznat po svojem dugogodišnjem radu i prepoznatljivom vizualnom identitetu, on doista je sinonim mjesta za testiranje na HIV. Drugi je pak uspješan model prelaska na državno financiranje projekata - što se, uostalom, i moralo dogoditi 2006. po završetku projekta Globalnog fonda za borbu protiv AIDS-a, malarije

i tuberkuloze. Unatoč tome, udruge i institucije koje financijski ovise o tome koliko će im projekata biti financirano i s kojom svotom novaca složit će se da novaca nema dovoljno da ostvare sve zamišljeno. Razlozi nedostatka financija kompleksni su, a njihova analiza premašuje opseg ovog rada.

Nadalje, kako je prevencija HIV/AIDS područje u kojem se isprepliću mnoge discipline i struke, za izradu i provedbu kampanja nužan je multidisciplinarni pristup. Stoga sa svrhom poboljšanja trenutačnih i budućih projekata i usluga dolazi do suradnje udruga i institucija. Produkt jedne od najvažnijih suradnji – one između HZJZ-a i HUHIV-a - upravo je nacionalna kampanja. Ono što je trenutno najbolje opisuje jest inzistiranje na pametnom korištenju novih tehnologija i suvremenog načina komuniciranja, kako bi je sadržajno bila bliska čitavoj populaciji, a napose mladima. Usto, kampanja nastoji kontekstualizirati HIV/AIDS kao dio šire priče o spolnom i reproduktivnom zdravlju. Stoga je okosnica trenutne kampanje upravo promocija aplikacije *Spolno zdravlje*, koja na jednom mjestu sadrži informacije o HIV-u, spolnim bolestima i rizičnom ponašanju, kalkulator rizika te upućuje korisnike na to gdje se i kako testirati. Svakako je hvalevrijedno vidjeti da su kreatori kampanja shvatili važnost i potencijal koji internet ima kao platforma široke dostupnosti.

No prednost Interneta ujedno je i njegova mana. Naime, unatoč tome što se u Hrvatskoj o HIV-u progovara već dugi niz godina, uslijed nedostatka institucionaliziranog spolnog odgoja, javni je diskurs prepun neprovjerenih, netočnih i diskriminirajućih stavova. Stoga svakako treba poraditi ne samo na poboljšanju komunikacije putem kampanja već i na sistematiziranom spolnom i zdravstvenom odgoju koji bi se temeljio na znanstveno utvrđenim činjenicama.

Naposlijetku, valja spomenuti i izostanak evaluacije kampanje. Evaluacija je krucijalan faktor koji omogućuje poboljšanje postojećih kampanja. Zasad možemo samo nagađati o uspješnosti istih. No, ukoliko želimo poboljšati stanje, i u konačnici, u potpunosti eliminirati širenje zaraze, važno je precizno detektirati te analizirati dosadašnje „pogotke“ i „pogreške“.

Izvori

1. Facebook stranica udruge HUHIV. https://www.facebook.com/huhiv/?ref=br_rs (pristup 1.12.2018.)
2. Instagram stranica udruge HUHIV. <https://www.instagram.com/huhiv/> (pristup 1.12.2018.)
3. „#MeniSeToNeMozeDogoditi“. 2018. *udrugahuhiv*. 19. studenog. <https://www.youtube.com/watch?v=P0fSH7Dfx40> (pristup 1.12.2018.)
4. Plakat ljetne kampanje 2015. i 2016. „Znanje je spas“, 2015., nepoznat autor. <https://www.hzjz.hr/sluzba-promicanje-zdravlja/ljetna-kampanja-znanje-je-spas-2015/> (pristup 26.11.2018.)
5. Plakat ljetne kampanje 2017. „Surfaj pametno“, 2017., nepoznat autor. <https://www.hzjz.hr/sluzba-promicanje-zdravlja/ljetna-kampanja-znanje-je-spas-2017/>

- je-zdravlja/surfaj-pametno-ljetna-kampanja-o-zastiti-spolnog-i-reproduktivnog-zdravlja-2017-g/ (pristup 26.11.2018.)
6. Plakat ljetne kampanje 2018. „Skini pametno“, 2018., nepoznat autor. <https://www.hzjz.hr/wp-content/uploads/2018/06/Spolno-1-LETAK.pdf> (pristup 26.11.2018.)

Literatura

1. „AIDS“ 2014. *Medicinski leksikon*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. <http://medicinski.lzmk.hr/aids/> (pristup 12.11.2018.)
2. BOŽIČEVIĆ, Ivana., ŠTULHOFER, Aleksandar., AJDUKOVIĆ, Dean., KUFRIN, Krešimir. 2006. „Patterns of Sexual Behaviour and Reported Symptoms of STI/RTIs among Young People in Croatia – Implications for Interventions’ Planning“. *Collegium Antropologicum* 30/2:63-70. <https://hrcak.srce.hr/27699> (pristup 25.10.2018.)
3. Hrvatski nacionalni program za prevenciju HIV/AIDS-a. 2017. – 2021.; 2017. <https://zdravlje.gov.hr/UserDocsImages/2017%20programi%20i%20projekti/Hrvatski%20nacionalni%20program%20za%20prevenciju%20HIV%20AIDS-a.pdf> (pristup 15.6.2018.)
4. OREŠKOVIĆ, Stjepan., BEGOVAC, Josip. SKOKO-POLJAK, Dunja. 1998. „Pravo na zaštitu privatnosti i obaveza informiranja o osobama koje su HIV pozitivne“. *Socijalna ekologija* 7/1-2:17-33. <https://hrcak.srce.hr/141626> (pristup 25.10.2018.)
5. POTKONJAK, Sanja. 2014. *Teren za etnologe početnike*. Zagreb: FF press. <http://www.hrvatskoetnoloskodrustvo.hr/wp-content/uploads/2014/11/Sanja-Potkonjak-Teren-za-etnologe-pocetnike.pdf> (pristup 15.6.2018.)
6. „Primjeri iz Hrvatske u Kompendiju dobre prakse prevencije HIV infekcije Svjetske zdravstvene organizacije“, 5.10.2018. HZJZ. HZJZ. <https://www.hzjz.hr/sluzba-promicanje-zdravlja/primjeri-iz-hrvatske-u-kompendiju-dobre-prakse-prevencije-hiv-infekcije-svjetske-zdravstvene-organizacije/> (pristup 22.11.2018.)
7. „retrovirusi“ 2014. *Medicinski leksikon*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. <http://medicinski.lzmk.hr/retrovirusi/> (pristup 12.11.2018.)
8. SCHEPER- HUGHES, Nancy. 1994. „AIDS and the Social Body“. *Social Science & Medicine Journal* 3/7:991-1003. <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/0277953694902100> (pristup 1.6.2018.)
9. ŠTULHOFER, Aleksandar. 2009. „Sociokulturni i psihosocijalni aspekti rizičnoga seksualnog ponašanja“. *MEDICUS* 18/1:123-129. <https://hrcak.srce.hr/48298> (pristup 3.9.2018)

Teorija u praksi: ekofeministički principi u radu udruge „Zemlja za nas“

Sara Morić

Ovaj rad istražuje pojam ekofeminizma i što taj pojam znači u praksi, na primjeru rada udruge „Zemlja za nas“ na Braču. U radu objašnjavam kako je nastala udruga i na koji se način formiralo njihovo razumijevanje samih sebe i pozicije u zajednici, što je olakšalo ili otežalo ostvarenje njihovih ciljeva i na koji su način one rasle kao zajednica te kako se je dinamika odnosa mijenjala.

Ključne riječi: ekofeminizam, zajednica, individualizam, kolektiv

Studija slučaja „Zemlja za nas“

Priča zajednice „Zemlja za nas“ započinje trima gradskim djevojkama: Mrvicom, Antonelom i Lucom, koje su shvatile da nisu zadovoljne svojim životom te su smatrale da im nešto nedostaje. Njihova promjena počela je odlaskom iz Rijeke na Brač i prakticiranjem načina života koji im je dotad bio nepoznat, nov i prije svega idealiziran. Iako je u 2006. godini započeo njihov samoodrživi način života (tada su se dislocirale, odvojile od urbane sredine, industrijalizacije, institucija i svega ostaloga što se veže uz suvremeni urbani život) one nisu u potpunosti i zauvijek prekinule veze s “civilizacijom” i idejama koje su ih oblikovale tijekom njihovog dotadašnjeg života.

Od prvotne ideje bijega u prirodu i micanja od „površnog“ načina života suvremenoga svijeta, razvila se udruga i životna zajednica (većinom) žena, koja sada djeluje kao registrirana udruga s točno definiranim ciljevima za budućnost, željom da se razvije kontinuirana suradnja s otočanima, javnim institucijama i ostalim udrugama na Braču, te s mrežom volonterki i volontera koji se rado vraćaju i odazivaju na pozive za pomoć oko rada na zemlji.

Ciljevi, hipoteza, metodologija i struktura

Cilj je ovoga rada, prije svega, pokušaj objašnjenja pojma ekofeminizma, njegove glavne premise te dviju glavnih struja, spiritualne i materijalističke, kao i razmatranje dijelova u kojima se one isprepliću. Također, u radu će se sagledati nastanak zajednice „Zemlja za nas“ kao samoodređene ekofeminističke zajednice, nastale u određenom društvenom kontekstu. Taj društveni kontekst prvenstveno podrazumijeva iskustvo pokušaja stvaranja alternativne ruralne zajednice i samoodrživog načina života, u vremenu kada ljudi odlaze iz sela.

Osim toga, rad će pokušati dati odgovore na sljedeća pitanja: što je oblikovalo njihovo razumijevanje samih sebe, što je olakšalo ili otežalo ostvarenje njihovih ciljeva, na koji su način one rasle kao zajednica te kako se je dinamika odnosa mijenjala?

Metodologija koju sam koristila u radu poziva se na etnografske principe istraživanja. Istraživački dio nose intervjui koje sam provela u Zagrebu i na Braču sa ženama koje su u zajednici bile od

početka te s nekim koje su se pridružile kasnije. Intervjui su bili polustrukturirani i većinom snimani diktafonom. Osim samog uvida u zajednicu i dinamike odnosa, cilj mi je bio kroz intervjuje istražiti sve aspekte života u zajednici, i pozitivne i negativne, te važnost individualizma i njegova odnosa spram okolnosti međusobnog života u takvoj zajednici. Primarni način sakupljanja građe bili su intervjui i sudjelovanje s promatranjem.

Ekofeminizam – teorijski okvir

Ekofeminizam je kao pojam prvi put upotrijebila francuska autorica Francoise d'Eaubonne, u članku *Feminism ou la Mort* iz 1974. godine (d'Eaubonne 2000:1). Pojam se također pripisuje i Rosemary Radford Ruether, koja 1975. godine piše o ekološkom feminizmu u knjizi *New Woman, New Earth: Sexist ideologies and Human Liberation* (Merchant 1992:184).

Sherylin MacGregor, predavačica ekološke politike na Sveučilištu Manchester, u svojem članku *Beyond mothering earth: ecological citizenship and the politics of care* (2006), govori o ekofeminizmu kao hibridu feminizma i ekologije. Kaže kako se feminizam borio za rušenje hijerarhije razbijanjem dotadašnjih paradigmi i binarnih odnosa muškarac-žena, odnosno kulture i prirode. Dotad je na hijerarhijskom vrhu ljestvice uvijek bio muškarac, smatran tvoriteljem kulture i ljudske povijesti. Ekologija pak kao glavni problem vidi hijerarhijski poredak ljudi (s muškarcem kao dominantnim spolom) nasuprot prirode, koji kaže kako je čovjek slobodan da prirodu ovladava, iskorištava i uništava za svoje materijalističke potrebe. Ekofeminizam je svojevrsni hibrid ova dva pokreta. On nastaje iz potrebe radikalnih feministkinja i antiratnih pokreta, kao borba protiv obje nametnute hijerarhije (MacGregor 2006:286).

Rosemary Radford Ruether (1975) postavlja temelje ekološkog feminizma. Kad govorimo o feminizmu, teško možemo doći do nekakve opće definicije, jer definicija ima mnogo, ali možemo se složiti da se radi o teoretskoj i praktičnoj borbi, odnosno nekoj vrsti aktivizma koja ukazuje na opresivne sistema i bori se protiv njih i diskursâ koji štete prvenstveno ženama, ali i svim skupinama ljudi koje trpe ugnjetavanje u svrhu produciranja kapitala (Carlassare 2002:89). Kako se tu uklapa ekologija? Ekofeministkinje, govori Karmen Ratković u uvodu časopisa *Treća* (2000) Centra za ženske studije, smatraju da feminizam zanemaruje, odnosno zatvara se unutar antropocentričnog načina razmišljanja te da se borba treba proširiti i na neljudski svijet, odnosno životinje i prirodu. Ekofeministkinje povlače paralelu između ugnjetavanja žena kroz ljudsku povijest i ugnjetavanja i uništavanja prirode (2000:2).

Riječima Elizabeth Carlassare, koja piše o ekofeminizmu i politici, ekofeminizam je društveni pokret i forma teoretskih propitkivanja, koji se odupire formama dominacije i teži konstrukciji politike koja zagovara planetarno preživljavanje i društveni egalitarizam. Ekofeminizam je teško generalizirati unutar jedne definicije jer on se provlači kroz feministički diskurs još od njegova prvoga vala te se sastoji od mnoštva raznolikih ideja i djela (2002:89).

Osim što je sama akademska zajednica nesklona ovome radikalnome konceptu (te ga ponekad i napada), ekofeminizam zna biti napadan i od strane samih aktivističkih krugova, jer često se ekskluzivno povezivao s paganskom duhovnošću, kultovima ženskih božanstava i idejama prema kojima se društvene ekološke promjene događaju kroz osobnu promjenu, ali i kroz promjene svijesti kulture - radije nego kroz promjene u ekonomskim i političkim odnosima (Erbaugh2002:90). No, velik dio ekofeminizma orijentiran je materijalistički na način da vidi promjene u odnosima produkcije i društvene, ali i biološke reprodukcije, kao osnovu za društvenu promjenu. Takav ekofeminizam traži društvenu i kulturalnu transformaciju kroz nove načine duhovnosti i individualnu promjenu, ali i kroz materijalne promjene, poput kraja kapitalizma i kulture komoditeta te okretanje nedržavnim vrstama socijalizma, konzumaciji lokalnih dobara, kraju normativne heteroseksualnosti i raskidanju patrijarhalne nuklearne obiteljske jedinice (Carlassare 2000:90).

Također, postoji dio ekofeminizma koji je u striktno antikapitalističkim idejama materijalistički orijentiran, te koji povezuje kapitalistički način proizvodnje s okolišnom krizom kasnog 20. stoljeća i opresijom žena. Ostali materijalistički elementi koji se pojavljuju unutar ekofeminističke misli su korištenje historijskog materijalizma i ideje da su, kako "priroda", tako i "ljudska priroda" društveni konstrukt, što je rana marksistička ideja koju su dalje uz ekofeministice razvijali neomarksisti (Carlassare 2000:91).

No, unatoč raznolikosti unutar ekofeminističke misli, njezine su pobornice ujedinjene u borbi protiv opresije – kapitalističke, patrijarhalne, heteronormativne. Carlassare nadalje govori kako se unatoč tome što se pobornice ekofeminizma bave širokom paletom aktivnosti (borbom za čišćenje toksičnog otpada, borbom protiv nuklearnog oružja, za reproduktivnu slobodu, pisanjem alternativnih etika, pisanjem priča o prošlosti ili budućnosti itd.) one slažu oko generalne točke kako su ekološki problemi zapravo problemi društva i kulture. (Carlassare 2000:91).

Većina ekofeminističkih autorica osjetljiva je na kruženje moći unutar kulture, jezika i povijesti te traži intervenciju pri formiranju dominacije koja se pojavljuje u službi promocije egalitarizma. Također, mnoge dijele mišljenje kako su opresija žena i ekološka degradacija povezane tako da obje izvire iz društva čiji fundamentalni model odnosa nastavlja biti onaj opresije i dominacije (Ruet her, 1975: 204). Unatoč tome što se većina slaže kakosu ekološko propadanje i ženska opresija povezani, postoji debata oko toga kva je točno ta povezanost i na koji je način promatrati.

Ekofeminizam u regiji

Marina Blagojević Hughson jedna je od rijetkih autorica u regiji koja se bavi ekofeminizmom ili temama bliskim njemu, a u svome radu u zborniku *Ekofeminizam: nova politička odgovornost* predstavlja autorefleksivni pregled povijesti ekofeminističkih ideja u Srbiji. Njezin rad (2012) govori o zajednicama u susjednoj Srbiji, ali vuče i paralele s regijom. U radu *Ekofeminističke ideje u ženskom pokretu u Srbiji: rod, socijalna pravda i ekologija* govori

o ekofeminizmu i o tome kako bi on na ovim prostorima trebao reflektirati veliki stupanj agrarnosti lokalnog stanovništva i činjenicu da su žene u ruralnim područjima još uvijek veliki dio populacije i ključ za razvoj Srbije, ali i regije u cjelini. Nadalje, kaže kako bi ekofeminizam periferije trebao inkorporirati i specifičnosti poluperiferije i prepoznati veliku potencijalnu moć koju žene imaju u ruralnim dijelovima zemlje. (Blagojević 2012:167)

Mirela Holy u svojoj knjizi *Mitski aspekti ekofeminizma* govori i o ekofeminizmu u Hrvatskoj te kaže kako je ekofeminizam još uvijek relativno nepoznata pojava. Razlog tome su specifične povijesne prilike u posljednjih petnaestak godina, zbog kojih se u društvu marginaliziralo sve što nije imalo konkretan lokalno-politički predznak. (Holy 2007:283) U situaciji u kojoj su opći trendovi išli na ruku uzdizanju tradicionalno-patrijarhalnih vrijednosti katoličkog hrvatskog društva, Holy kaže kako bi svaka kritika nasilja i rata bila shvaćena kao nepatriotski ili nedomoljubni čin, pogotovo kad se sjetimo da je ekofeminizam kritizirao ideju domovine kao *patrie* – očevine (2007:284). U vrijeme kada se tvorila nova Hrvatska, svaka ideja kojom se zagovaralo ujedinjenje i brisanje granica bila je stigmatizirana kao „jugonostalgičarska“ i nepoželjna, stoga je tada ekofeminizam ostao anonimn (2007:285).

Bračke vještice

Prije samog odlaska na teren razmišljala sam na koji ću način strukturirati intervju te sam došla do četiri glavna pitanja koja su me zanimala i na koja sam željela dobiti odgovore. Prvo što me zanimalo bilo je hoće li kazivačice biti upoznate s ekofeminizmom, te postoji li utjecaj njegovih teoretičarki na načine organizacije udruge. Također me zanimalo što to znači živjeti ekofeminizam, dakle izaći iz akademskih krugova koji često mogu biti privilegirani i elitistički, te zaista primijeniti principe ekofeminizma u radu unutar zajednice te na zemlji, pogotovo na otoku poput Brača, na kojem svi proizvodi zemlje, od maslina do mliječnih i ostalih lokalnih proizvoda najčešće budu namijenjeni za skupocjene police *gastro* trgovina ili *duty free shopova*, za turiste dubljih džepova. Zanimalo me kakva je uopće mogućnost održivog razvoja u kapitalističkom društvu, odnosno može li se govoriti o potpunoj samoodrživosti i neovisnosti od vanjskog svijeta ili se pak mora pristati na neke kompromise? Na kakve su probleme naišle pri radu na zemlji, kod gradnje mjesta za stanovanje/spavanje? Treće pitanje koje sam željela pokriti bilo je pitanje odnosa s mjestom i prostorom, odnosno sa zajednicom na otoku Braču, ali i s lokalnim institucijama. Radi li se o jednom uzajamnom s(u)kladnom postojanju ili se pak Bračke Vještice, kako ih prema njihovim riječima nazivaju otočani, doživljava kao nepoželjne *outsiderice*? Posljednje što me zanimalo jest sama povijest inicijative, njezini začetci, prvotne ideje, te razlikuje li se trenutačni način organiziranja od tih prvotnih ideja o samoodrživoj zajednici. Naravno, iz glavnih su se pitanja izrodila i potpitanja. Jedno od njih je: kako je definirana ravnoteža između zajedničkih ideala života – sličnih ili suprotnih? Koje specifične napetosti proizlaze iz pokušaja stvaranja kohezivnih, ujedinjenih, osnažujućih, ali inkluzivnih zajednica koje priznaju i poštuju razlikovnost pojedinih skupina (ili pojedinaca) koje zajedno čine veću društvenu cjelinu?

Počeci izgradnje zajednice

Zajednicu čine ljudi okupljeni oko udruge „Zemlja za nas“ koji su 2013. godine kupili 4 hektara zemlje na Braču, 3 kilometara od mora gdje grade samoodrživo imanje. Njihov maslenik, koji broji nekoliko stotina stabala, oduzima im najviše vremena. Zanimljivo je da je taj maslenik pretrpio požare prije nego li je zemlja kupljena, no stalnom njegovom se opožarena stabla sada oporavljaju. Osim maslina postoji i vrt, koji mijenja veličinu ovisno o tome koliko vremena i volontera ima na zemlji, te psi i mačke. Struja se crpi iz solarnih panela ili agregata (kad se rade veći projekti), a voda dolazi od kišnice ili česama na otoku.

Prije samog odlaska na teren, javila sam se članici udruge koja radi i živi u Zagrebu, no ipak je dio zajednice. S Ivonom sam obavila „predterenski“ inicijalni razgovor kako bih se pripremila i znala što me očekuje kada dođem. Igrom slučaja, prve dvije kazivačice s kojima sam razgovarala trenutačno ne žive/ ne rade na zemlji, ali dio su priče njihove zajednice. Razgovori s njima pružili su mi drugačiju perspektivu od razgovora vođenih na zemlji.

Ivona mi je rekla kako Luce, s kojom sam razgovarala nakon nje, nije ostala u početnoj ekipi, ali kako je i dalje u priči ekofeminizma, malih poljoprivrednika, razmjenjene. Kaže kako su sve žene i muškarci koji su već prethodno bili dijelom zajednice, ostali i dalje, dugoročno ili volonterski i dalje u toj priči. Na Lucinu situaciju osvrnula se i rekla kratko: „...samo što kroz deset godina prođeš kroz neke stvari, odrasteš i vidiš svoj put negdje drugdje.“

„Tako da je ta priča počela slučajno, mislim slučajno u navodnicima, jer one su krenule na Brač iz Rijeke jer nisu mogle više [živjeti] u sustavu. Odlučile su naći staru kuću i zemlju gdje će živjeti. Luce ima korijene na Braču, Mrvica je iz Splita, i tako. One su tad rekle meni, koja sam živjela u Zagrebu, i zaljubila sam se u sve njih: mi se selimo na otok. I otišle su dolje i ja sam bila s njima prvu godinu, kad se dogodila Stipanska. Ta prva godina je bila nešto sasvim posebno. I onda je nekako iz te održive ideje postalo neodrživo s obzirom na veličinu zemlje. Tonko¹ nije pristajao na otkup ili zakup i to je bio taj dio gdje ti ovisiš o nekom čovjeku i njegovoj volji i ne možeš ništa.

Onda se priči pridružila Ivana i nekako se to sve „zarolalo“, prije neke tri godine. Počela se tražiti veća površina zemljišta, da se to kupi, da su tamo masline i našao se veći komad na Braču. Postoji gornja terasa, kao privatna zemljišta i donja terasa, na kojoj se planira gradnja volonterskog centra, gdje je vrt. Na zemlji se nalazi 600 maslina, ali nakon velikog bračkog požara više od pola ih je izgorilo. Ali lijepo se oporavljaju, samo ih se mora održavati. Korijen im je ostao.“ (Ivona)

Ivona mi je objasnila kako zajednica trenutno ima 13 članova:

„Sa mnom osobno je taj slučaj da su mi ti ljudi oduvijek bili obitelj, koliko god da ja nisam sad u svim tim pričama i uopće ne sudjelujem drugačije nego da pokušavam skrpati novce da platim ratu zemlje. Nažalost trenutno mi je interes u gradu i ne mogu biti tamo koliko bi htjela

biti. Ali, ima još ljudi koji tamo ne žive. Nije slučaj kod svih 13 ljudi da im je tamo baza, ima Maksa koja radi u Berlinu i dođe na 4-5 mjeseci ili manje. Svako ima neki svoj ritam i samo četvero ih je stalno na zemlji. To su Mrvica, Ivana, Lana, koja ode u Srbiju ili Dubrovnik i vrati se, i Antonela, koja ode u Dubrovnik i vrati se. (ha-ha). I to ima širi smisao kad se svi ti ljudi spoje zajedno.“(Ivona)

Na Ivoninu primjeru i na primjeru njenog opisa situacije oko zemljišta i članova koji na toj zemlji borave, može se uočiti fleksibilnost i solidarnost zajednice. Iako ih u udruzi službeno ima više od deset, samo njih četvero stalno živi i radi na zemlji, što znači da kada dođe vrijeme za velike radove poput branja ili rezanja maslina, njih nekoliko obrađuje svoje, ali i masline onih koji se tada ne nalaze na zemlji. No, Ivona nije krila kako nije sve idealno i jednostavno u gradnji zajednice kakvom one žele da u konačnici bude „Zemlja za nas“.

Nakon razgovora s Ivonom zaputila sam se na Brač. Prva osoba s kojom sam razgovarala bila je Luce, kod koje sam i odsjela za vrijeme svojega prvoga posjeta, početkom 2016. godine, kada sam provela dvije noći na Braču. Luce je nedavno izašla iz zajednice iz osobnih razloga, ali pošto je tamo bila od početka mogla mi je dati uvid u pojedinosti vezane uz prvi dolazak na otok. Luce mi je ispričala kako su se tri žene/članice od kojih je sve počelo, Mrvica, Antonela i ona, znale od ranije i sve su tri živjele u gradu Rijeci.

„Nije nam bio taj život u gradu baš... Htjele smo sve tri negdje otići, naći komadić zemlje, srediti tu zemlju i stvarati nekakav drugačiji način života. Mi smo ti sve gradska dica, imali smo neke korijene u selima, ali ne iskustva. Tražile smo prvo po Istri, tražile i tražile, ali nije se desilo, vukla nas je Dalmacija...“ (Luce)

Zašto baš otok? Prije svega, članice udruge odmaknule su se na neki način od života u gradu. Alternativa gradu predstavljena je, njihovim riječima, željom da „stvore neki drugačiji način života“. Drugačiji u odnosu na grad: kako mjestom stanovanja, tako i načinom života. Taj drugi način života mogao se ostvariti baš na otoku. Privlačio ih je unatoč tome što su bile svjesne težine života na njemu. Odlučile su se za Brač jer im je svojom pozicijom djelovao kao mjesto s kojeg je njima kao „gradskoj dici“ najlakše početi jer je ipak blizu Splita, pa tako nisu u potpunosti odsječeni od većeg gradskog središta. Mrvica je počela istraživati po otocima i tražiti zemlju. Preko poznanice našle su Tonka, vlasnika zemlje i napuštene kamene konstrukcije na Stipanskoj uvali, na Braču. Tonku su reklye što im treba: željele su nešto dalje od sela, u divljini i prirodi. Bila im je dovoljna obična kućica s vodom i strujom, a Tonko im je nudio sve osim tih osnovnih uvjeta, kako mi je sa smijehom ispričala Luce.

„*Ta divljina, ta priroda*, to nam se sviđjelo, pa smo došle i krenile raditi, sređivati oko kuće, podignuti krov. Tonko i mi, zajedno. I tu je sve krenilo, ta priča sa Stipanskoj. I odmah su tu bili neki drugi ljudi s nama, pogotovo je bila jaka veza s Novim Sadom. Posli smo saznale da su se kladili u policiji očemo li izdržati zimu (ha-ha).“ (Luce)

Osim izmještanja, premještanja iz centra na rub, iz „dominirajuće kulture“ u onu manje vidljivu, perifernu i nedominantnu, zazivaju se „divljine“ i „prirode“ bračku zajednicu na nedvojen način povezuje s temeljnim idealima ekofeminističkog življenja i oblikovanja novih samodostatnih zajednica. U vrijeme kad sam odlučila saznati nešto više o Bračkim Vješticama, odnosno današnjoj udruzi „Zemlja za nas“, one su već imale registriranu udrugu te su funkcionirale drugačije nego mi je Luce rekla da je to bilo na početku, formalnije i organiziranije. Danas one, primjerice, na internetskoj stranici udruge navode na kojim planovima rade i koje projekte izvode s ostatkom bračkog stanovništva. Dakle, sada djeluju i rade van te „oaze mira“, u kojoj su bile odvojene od drugih stanovnika, bez struje, vode i signala pa me zanimalo kako se dogodio prijelaz sa tog momenta distanciranja i boravka u prirodi bez kontakta s ostalim otočanima, do toga da rade zajedno, uključuju se i povezuju sa zajednicom, te osmišljavaju i realiziraju zajedničke projekte sa zajednicom koja ih okružuje, ali i koje su dio. Pitala sam Luce više o tome, a ona mi je rekla kako su na početku zaista bile odvojene od ostalog stanovništva, ali onda su malo-pomalo počele upoznavati otočane tako što bi radile za njih njihovim poljima, maslinicima i vinogradima te su se na takav način počele integrirati u bračku, nazovimo je, makro-zajednicu.

Svakako je ulogu u tome imala i činjenica da su u jednom trenutku napustile zemlju u blizini Stipanske uvale. Radilo se o zemlji koja je bila u Tonkovom vlasništvu, a Luce je rekla kako su ipak željele graditi nešto ozbiljnije, nešto što je njihovo i na zemlji na kojoj ne ovise o nečijoj dobroj volji. Kako kaže Luce, transformacija zemlje od prvotne ideje i oblika organiziranja do današnje forme bila je i za njih same svojevrsni put rasta, promjene i promišljanja: „Kao da smo nekakvu osnovnu školu, pa i faks prošle u Stipanskoj“ (Luce).

Dinamika zajednice i život na zemlji

S obzirom na to da se Luce odvojila od udruge, nisam mogla od nje doznati više o tome kakvo je trenutačno stanje i na kojim se projektima radi. Drugi dan svojeg boravka na Braču zajedno sam s Lucom i prijateljicom otišla na zemlju koju su kupile nakon Stipanske te razgovarala s Mrvicom, koja najviše boravi na zemlji. S njom sam pričala više o trenutnim projektima, a ispričala mi je da su s radom na novoj zemlji zapravo krenule sa svojevrsnim pozivom:

„Antonela, Lana Luce, Rada i ja smo započele priču u Stipanskoj, i kako se to nešto raspalo, željele smo se vratiti tom zajedništvu i napraviti novu zajednicu, odlučile smo napraviti nekakav manifest, pisani dokument kakvu zajednicu želimo napraviti, nešto slično Stipanskoj. Napisale smo prijedlog u smislu da bi voljele da započne nekakva nova priča i da zajednica bude prava zajednica, da se napravi kako treba. Poučene iskustvom iz Stipanske, naučile smo neke stvari koje su bitne da ne dođe do raspada, a to je da svaka individua ima prostor koji je samo njen i da ne bude zablude da mogu 10 ljudi živjeti u 50 kvadrata i sve dijeliti.“ (Mrvica)

Na tragu Unger (2010), koja u svom radu govori o važnosti mjesta i načinu na koje ono može imati utjecaja na to kakva će biti dina-

mika zajednice, treba istaknuti kako mjesto i tranzicija originalne zajednice na novu lokaciju određuju novu dinamiku zajednice. Utjecaj „mjesta“ na dinamiku zajednice bio je iznimno važan i u zajednici žena na Braču. Dok su živjele na Tonkovoju zemlji, pored Stipanske uvale, budućnost je bila nesigurna i ovisila je o Tonkovom raspoloženju – odnosno, on ih je mogao u bilo kojem trenutku iseliti sa zemlje i njegova narav, kako mi je ispričala Mrvica, kočila je napredak zajednice, radove i planove koje su one željele ostvariti. Zbog toga se promjena lokacije morala dogoditi. One su željele biti sigurne da je ono na čemu one rade i gdje žive, zaista pod njihovom kontrolom.

Mrvica mi je objasnila kako je tada kreiran manifest u kojemu je zacrtano kako bi trebala izgledati nova zajednica. To ne bi bila priča o otuđenosti, već priča o tome da se svakoj individui koja bi bila u toj zajednici omogućiti komadić zemlje koji je njezin, privatna i na kojemu se osoba može razvijati kao individua te razvijati svoje „imanje“. Ova „pounutrena“, iznutra iznikla „individualizacija unutar kolektiviteta“ zanimljiv je oblik transformacije proizašao iz potrebe da se zajednica adaptira s obzirom na uočene probleme. Radilo se o pomaku iz svojevršne „amazonske“ zajednice (kada je, po Mrvičinim riječima, njih 10 živjelo u 20 kvadrata), s kojom su započele, prema kretanju smjeru samoodrživosti, s jasnijim planovima o budućnosti, jasnijim principima po kojima žele raditi i sa sigurnošću da to ne mogu izgubiti – jer mjesto će na kojemu se nova zajednica gradi biti njihovo. Na taj manifest u početku se odazvalo šestoro ljudi, a do danas jedanaest. Kroz Mrvičinu priču o manifestu djelomično mi se pojavio odgovor na jedno od mojih glavnih pitanja, a to je postoji li nekakav utjecaj ekofeminizma na rad udruge, odnosno: na koji se način ta teorija primjenjuje u praksi? Ovdje je bila riječ o tome da se na papir, tj. u poziv, stavila ideja buduće zajednice, onako kako je one vide: ravnopravnu, ali s mjestom za individualnost; optimističnu, ali ipak realnu; održivu, ali sa strpljenjem kao bitnim elementom.

Važnost individualizma, ali i zajedništva, bila je naglašavana najvećim dijelom moga razgovora s Mrvicom, a jedno od pitanja koje mi se neprestano ponavljalo jest: kako se unutar zajednice definiraju i uravnotežuju ideali jedinstva i individualnosti, na putu k uspostavi zajedničke kulture, a sve to unutar inkluzivnog i podržavajućeg okruženja za sve sudionike? Koja je glavna dilema zajednice u tom pogledu? Stoji li individualizam previše na putu formiranja kohezivne zajednice, sposobne raditi prema zajedničkim ciljevima i postizanju zajedničke vizije? Ili bi prevelika težnja ka komunitarizmu zasjenila osobno izražavanje i razumijevanje individualnih razlika koje neizbježno postoje unutar zajednice? U boravku na toj zemlji i kroz neformalne razgovore s ostalim članicama pokazalo se da se obje dileme isprepliću kroz samu dinamiku odnosa i malu povijest oblikovanja ove zajednice, ovisno o trenutačnoj situaciji zajednice ili pak ovisno o trenutačnom raspoloženju svake članice zajednice ponaosob.

Kao što je o problemima zajednice, odnosno važnosti individualizma i zajedništva, razmišljala Holleman (2011), tako su o istoj toj dinamici u svojoj zajednici promišljale moje sugovornice. Individualnost i raznolikost često se „slave“ u suvremenom društvu, ali se i problematiziraju u nekim slučajevima. Isto tako, snažan

osjećaj zajedništva često se predstavlja kao osnaživanje, ali ono može također postati restriktivno iskustvo u drugim slučajevima. Zašto, kako i kada nastaju te napetosti? Individualizam se često promatra kao definirajuća karakteristika suvremenog društva, a poštovanje različitosti promovira se i "slavi" u mnogim institucionalnim okruženjima. No, s druge strane, zajednica je isto tako idealizirana, a jedinstvo se često izražava kao željeni cilj za naciju ili "nacionalnu zajednicu", kao i za mnoge manje zajednice koje čine naciju (Holleman, 2011:5). U slučaju „Zemlje za nas“ žene su, ponukane iskustvom iz Stipanske, svoju novu priču odlučile započeti ne ignorirajući te probleme, već ih direktno prepoznavajući, javno ih obznanjujući u manifestu te na kraju rješavajući ih tako da se radovi na zemlji, kuhanje, dogovori i financijske odluke čine zajednički, a pojedinci se ipak na kraju dana mogu povući u osamu, ako im je to potrebno.

Zaključak

Žene-članice, bilo stalne ili privremene, udruge „Zemlja za nas“, daleko su od teoretičarki ekofeminizma, no njihovo djelovanje, razmišljanja, aspiracije i ideje komplementarne su s nekim njegovim osnovnim principima (čak i unutar dviju suprotstavljenih struja). One svoju zemlju tretiraju s poštovanjem i ljubavlju, shvaćaju da bez partnerskog odnosa prema njoj ne bi mogle planirati dugoročnu održivost, dok bi zemlja bez njih i dalje postojala. Poštuju je na način da pokušavaju ostaviti čim manji negativni trag na njoj, što manje koristiti aparate koji bi sadržavali benzin ili agregate, te iskoristiti čim više prirodne materijale dok je obrađuju i na njoj rade. Ali, najvažnije od svega, one ne postoje kao nekakav mikro-otok, odvojen od ostatka Brača. One započinju dijalog s ostatkom otoka, bilo to preko njihovog rada na Vapnenici i održavanju raznih edukacija i sastančenja, već i suradnjom s ostalim eko- i etno-entuzijastima, šireći mrežu poznanstava otvaranjem srca i prostora znatiželjnicima i volonterkama.

Iako sam ovaj rad počela pisati prvenstveno u želji da otkrijem na koji se način principi ekofeminizma prožimaju kroz rad udruge, došla sam do zaključka kako na to pitanje zapravo i nema jednostavnog odgovora. Svakako, udruga na internetskoj stranici sebe opisuje kao ekofeminističku, ali unutar ciljanog djelovanja se nalazi i sve ovo:

„Promicanja vrijednosti održivosti i samoodrživosti, biološke i kulturne raznolikosti, revitalizacije dalmatinskih otoka, očuvanja kulturne baštine, promoviranje i afirmiranje ekofeminističkih vrijednosti tolerancije, suradnje, pacifizma te svih oblika ravnopravnosti kroz okolišnu i rodnu edukaciju, promicanje životinjskih prava, poticanje razvoja kreativnih, slobodnih i samoodrživih modela zajednice.“ (<https://zemljazanas.com>: datum pristupanja 20.11. 2016)

Drugi razlog zašto na pitanje o povezanosti principa ekofeminizma i rada udruge teško nalazim odgovor je i zato što su njezine članice (i članovi) toliko različiti jedni od drugih i njeguju različite političke i ekološke stavove. Dok dio članica, primjerice, slijedi (uglavnom)

vegetarijansku prehranu, dio smatra kako je svejedstvo dio prirodnog ciklusa. Tu se opet vraćamo na priču o individualnosti. Unutar zajednice, učeći na greškama sa Štipanske, razvila se zdrava ravnoteža između dubokog poštovanja individualnosti i ljudskoj potrebi da imaju vrijeme samo za sebe – sve dok i dalje žive zajedno na zemlji, nastojeći postići zajedničku viziju, koncipiranu i iskustvenu.

Kako sam na zemlji svaki put bila kratko vrijeme, mislim da sam balansirala savršenu količinu vremena da bi doživjela mnogo različitih kutova, ali pri tome sam i hotimice izbjegavala takve radnje kojima bih se uključivala u odlučivanje u zajednici ili pak ozbiljnije remetila dinamiku unutar zajednice. Oni koji tamo žive ili provode više vremena, naravno, izgube tu privilegiju. Kada ste obavezani donositi odluke i reći ono što je vama osobno bitno, morate imati uvid u ono što smatrate važnim, prioritiziranje vlastitih vrijednosti ili načinu na koji provodite vrijeme u zajednici. U svojem sam etnografskom istraživanju imala slobodan prostor za manevar; komuniciranja s mladim roditeljima, samcima i partnerskim zajednicama i blisko se povezati sa ženama koje žive na toj zemlji i razvijati osobni interes, slušati različite priče, a ponekad i neke koje su bile u konfliktu jedna s drugom. Drugim riječima, uistinu sam doživjela raznolikost, ali i koheziju koja postoji u zajednici „Zemlja za nas“.

Popis kazivačica

1. Ivona (39)
2. Luce (40)
3. Mrvica (41)
4. Ivana (38)
5. Dijana (28)

Literatura

1. BLAGAIĆ, Marina. 2012. „Povijesni izvori i etnografija šoltanskoga vapnarstva.“ U *Monografija. Otok Šolta*, ur. Zoran Radman. Grohote: Općina Šolta, 402-407.
2. BLAGOJEVIĆ, Marina Hugson. 2012. „Ekofeminističke ideje u ženskom pokretu u Srbiji: rod, socijalna pravda i ekologija.“ U *Ekofeminizam: nova politička odgovornost*, ur. Petar Bojanić. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju, 142-172.
3. CARLASSARE, Elizabeth. 2000. „Socialist and Cultural Ecofeminism: Allies in Resistance.“ *Ethics and the Environment* 5/1: 89-106.
4. D'EAUBONNE, Françoise. [1990]2000. „Što bi moglo biti feminističko društvo?“. *Treća. Časopis Centra za ženske studije* 2: 59-64.
5. ERBAUGH, Elizabeth. 2002. „Women's Community Organizing and Identity Transformation“. *Race, Gender & Class* 9/1: 8-32. <http://www.jstor.org/stable/41675005> (pristup 20.7.2017)
6. GAARD, Greta. 1997. „Toward a Queer Ecofeminism“. *Hypa-*

- tia – A Journal Of Feminist Philosophy* 12/1:114-137.
7. HARAWAY, Donna. 1991. *Simians, Cyborgs and Women: The Reinvention of Nature*. New York: Routledge.
 8. HOLLEMAN, Mirjam. 2011. *Individuality in Community at the EcoVillage at Ithaca*. VU University, Amsterdam. Faculty of Social Sciences – Social and Cultural Anthropology. (dok. disert).
 9. HOLY, Mirela. 2007. *Mitski aspekti ekofeminizma*. Zagreb. Biblioteka Novi pokreti.
 10. JURČIĆ, Marko. 2012. „Povijest LGBTIQ aktivizma u Hrvatskoj“. *Čitanka LGBT ljudskih prava, drugo dopunjeno izdanje*. Sarajevski otvoreni centar. <http://lgbti.ba/o-lgbtpovijest-lgbtiq-aktivizma-u-hrvatskoj/> (pristup 5.9.2017)
 11. JURIĆ, Hrvoje. 2000. „Ekofeminizam vs ekologija za žene.“ U *Ekofeminizam: nova politička odgovornost*, ur. Petar Bojanić. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju. Univerzitet u Beogradu, 42-61.
 12. MACGREGOR, Sherilyn. 2006. *Beyond mothering earth: ecological citizenship and the politics of care*. Vancouver: UBC Press.
 13. MERCHANT, Carolyn. 1992. „Chapter 8: Ecofeminism“. U *Radical ecology: the search for a livable world*, ur. Roger S. Gottlieb. New York: Routledge: 183-210.
 14. RATKOVIĆ, Karmen. 2000. „Uvod“. *Treća. Časopis Centra za ženske studije* 2: 1-9.
 15. RUETHER, Rosemary Radford. 1975. *New Woman, New Earth: Sexist ideologies and Human Liberation*. New York: The Seabury Press.
 16. STURGEON, Noel. 1997. *Ecofeminist Natures: Race, Gender, Feminist Theory and Political Action*. New York – London: Routledge.
 17. UNGER, Nancy. 2010. „From Jook Joints to Sisterspace: The Role of Nature in Lesbian Alternative Environments in the United States“. U *Queer Ecologies: Sex, Nature, Biopolitics, and Desire*, ur. Catriona Mortimer-Sandilans, Bruce Erickson. Bloomington - Indianapolis: University of Indiana Press, 173-198.
 18. WARREN, J. Karen. 1987. „Feminism and Ecology: Making Connections“. U *Environmental Ethics*, ur. Eugene C. Hargrove. Texas: The University of North Texas, 9/3-20.

Bilješke

- ¹ Tonko je stariji otočanin, vlasnik privatne zemlje s kamenom kućicom u kojoj su cure – žene/kazivačice/članice udruge u dogovoru s njim živjele kad su tek došle na Brač, od 2006. do 2013. godine.

Igra života – prilozi antropologiji smrti i žalovanja

Nikolina Novaković

Ovaj rad, baveći se biografijom djevojke koja je sa 22 godine doživjela smrt majke, donosi jedan od mogućih kulturnih odgovora na smrt bliskog člana obitelji. U radu se prati veći dio života kazivačice, od djetinjstva pa sve do danas kada ima 26 godina. Metoda rada je biografski retrospektivni intervju u kojemu kazivačica prepričava najvažnije obiteljske događaje, objašnjava odnose u obitelji te iznosi svoja viđenja i zaključke. Pitanja kojima se istraživačica bavi jesu: način na koji je kazivačica doživjela smrt majke; način na koji ona sama opisuje i objašnjava proces žalovanja; te način na koji se njen život promijenio nakon majčine smrti. Sam naslov rada ukazuje na specifičan kulturni odgovor na smrt, a sintagmu iznosi sama kazivačica.

Ključne riječi: smrt, majka, obitelj, biografija, kulturni odgovor

„Prije deset godina vjerovala sam da kada bi svaka žena mogla ispričati svoju životnu priču i biti saslušana, mogli bismo promijeniti svijet. I dalje to vjerujem.“ (prevela N. N.; Behar 2014: 19).

U ovom ću radu iznijeti biografiju djevojke koja je sa 22 godine doživjela smrt majke. Kao prilog antropologiji smrti i žalovanja ova biografska etnografija pokušava ispisati pojedinačno iskustvo i time doprinijeti razumijevanju jednog od mogućih kulturnih odgovora na smrt bliskog člana obitelji. Cilj je dobiti cjelovitu i neometanu „priču o njihovim iskustvima“ (Maple i Edwards 2010: 38) te je stoga ovaj rad eksperimentalna feministička etnografija koja donosi perspektivu personaliziranog subjekta, čime se približava specifičnom, detaljnom i situiranom opisu stvarnosti (O'Neill 2003: 340) jedne djevojke. Na taj način rad neće imati klasičan zaključak, već će završnu riječ prepustiti kazivačici i njezinim razmišljanjima o tome kako se ona nosi s proživljenim.

U radu sam koristila tehniku polustrukturiranog, retrospektivnog intervjua, koji opisuje veći dio života kazivačice, od djetinjstva pa do njezine dvadesetšeste godine, a intervju je proveden 4 godine nakon majčine smrti. Glavna istraživačka pitanja su: kako je kazivačica doživjela smrt majke, te kako ona opisuje i objašnjava proces žalovanja. Rad je podijeljen u više poglavlja koja opisuju važnija razdoblja i događaje u životu kazivačice, redosljedom kojim je i sam intervju tekao. Kazivačica u nekoliko navrata koristi sintagmu *igra života*, pa je taj izraz postao i naslov rada. Čini se da „igra života“ na najbolji način opisuje specifičan kulturni odgovor i način na koji se smrt prihvaća – ona je dio „života“, odnosno „dio igre“ koja u sebi sadrži tugovanje i prihvaćanje. Identitet kazivačice i osobâ o kojima ona govori su skriveni; kazivačica, koju ćemo za potrebe ovoga rada nazivati Lucija, rođena je 1992. godine u jednom gradu u Istočnoj Hrvatskoj.

Odrastanje

„Uopće nemam pojma šta se prvog sjećam. Sjećam se nekih stvari kad sam bila manja, al to nema veze s mamom, pradjeda se sjećam i to. Mama i ja smo imale dosta blizak odnos, jer mama i tata su se rastali kad sam imala 8...do tad smo živjeli svi skupa, nas dvije smo godinu dana još živjele sa bakom, sa tatinom mamom što je bilo dosta kritično, i onda smo se odselile.“

„Mislim nije [baka] grozna bila al ono, imali smo dva bora za Božić, jer nije htjela s nama slaviti Božić i razumijem da ni toj ženi nije bilo jednostavno jer moj tata nije baš najbolje raskinuo taj brak (...) Jednostavno premladi su se vjenčali i odrasli su i nakon 7-8 godina to više nije imalo smisla. Znači vjenčali su se s 22 i 23, jer sam se omakla (smijeh).“

„(...) i ja sad u potpunosti razumijem situaciju (...) ali da je on to okončao pa našao neku drugu, onda bi to bilo *malo* nježnije.“

„upoznali su se, preko prijatelja vjerojatno, jer mamina najbolja prijateljica se vjenčala s tatinim najboljim prijateljem, pa pretpostavljam da je to. Nikad nisam pitala jer ta cijela tema mame i tate nije baš bila za pitat. (...) ali bili su dugo, jedno dvije godine zajedno kad su mene dobili (smijeh).“

„(...) ja sam cijeli svoj život praktički, osim tih 8 godina, živjela s mamom. (...) uvijek smo bile same, imala je tu i tamo nekog dečka, al bila je preizbirljiva po tom pitanju, a i imala je dijete.“

„I onda sam ja došla u Zagreb na faks, sa 18 godina, mama je ostala sama i to je nju dosta pogodilo (...) tu je nekako sve nizbrdo krenulo.“

„Imale smo super odnos, al opet s druge strane ne. Mogla sam joj reć kad bi dobila 1 u školi i nikad im nisam lagala zbog tih stvari jer nekako se uvijek to sve saznalo, ali neke druge stvari ono, tata je znao i da se napijem u gradu, jer imam 17 godina i da je to okej, a mami sam se pravila u autu kad bi došla po mene, sjedila sam ono mmm, mrtva pijana (...). Tak da to je bilo dosta čudnjikavo, al onda kad sam otišla u Zagreb popustila je i ona malo (...) tak da tu se nešto, u njenoj glavi preokrenulo, ali dosta toga nije govorila (...) Mislim da cijeloj njenoj bolesti da je jako pridonjeo taj stres oko financija i to što mene nije bilo, a ja sam joj bila sve na svijetu.“

„mislim da baš zato što su se njih dvoje rastali smo imali super odnos, jer on je meni bio trener, ja sam njega viđala svaku več, a svaki drugi dan sam išla spavat kod njega. Nismo nikad po onom sudskom išli, jedan vikend, dva tjedna i te gluposti. Našla sam jednom papir na kojem piše kad bi ja njega trebala viđat pa sam se opalila smijati (...) i zato sam imala puno bolji odnos s tatom nego neke moje prijateljice koje su živjele s njim, jer kak sam bila sama s mamom, tak sam bila sama i s tatom. (...) Onda je imao jednu, na početku srednje škole moje, drugu ženu i tu se baš nismo slagali, još ja na početku puberteta, on meni nekih tuđih dvoje djece dovodi u život (...) tad baš nisam htjela ić kod njega, sve mi je to grozno bilo i nisam se htjela ni družiti s njima ni ništa, al ajd, kak sam i ja odrastala i sve se to nekako prilagođavalo, na kraju je i on prekinuo s njom (...) i onda nam se odnos popravio.“

„Sad nam je super odnos, malo kad je mama umrla nam se pokvario odnos zato što, ostala mi je ta velika rupa od mame koju sam htjela popuniti sa tatom, a to tak ne ide, nit je on bio spreman na to, nit je sposoban za to jer je ipak tata, i onda sam išla i kod psihologa, većinom zbog *daddy issues* doslovno, i stalno sam se svadala s njim, a nisam se htjela svadati s njim, nit se on htio svadati sa mnom, al smo išli jedno drugom na živce...“

Smrt majke

„Mama je umrla prije 4 godine. Mamu je stalno, ne znam, bolila su je leđa, bolila ju je noga, al mislili smo previše radi, propuho ju vjetar, bila je zima, doslovno promaja, ko babe. I na kraju jedan dan, kad sam išla na putovanje (...) tad me tata nazvo, kad smo se vraćali nazad. Ja sam znala da je bolesna, al misla sam malo je bolesna, niko nije znao ništa, onda nazvo i reko mi je, ‘molim te izadi iz vlaka i dočekać te moja ujna’. Moj tata nije baš s maminom stranom obitelji ostao u nekim odnosima, al kad je on meni reko da se dogovorio sa mojom ujnom da će me dočekać na kolodvoru i da će mi donijet cvijeće, da odnesem mami, da ju iznenadim, ja sam znala da nešto ne valja. I rekli su mi da će mama ić u bolnicu, na preglede neke, mislim, ta žena nekad stvarno nije imala sreće u životu, na svoj rođendan je završila u bolnici. I, ja sam rekla, taman je počimo faks, taman su završili rokovi (...) ‘imam predavanja, mogu doć tek u petak’, i oni su rekli ‘dobro, u petak’, i u međuvremenu ja sam se čula sa tetom i kumom, i okej, mama mi je u bolnici, pa ajde, nije mi to bilo toliko čudno, ali ja sam tatu pitala na kojem je mama odjelu i nije mi (...) htio reć, nekako je to izokolišo, i ja sam znala da nešto ne valja, jer šta, da je na kirurgiji, reko bi mi na kirurgiji, ali bila je ili neurologija jer je ošla skroz, ili onkologija, i, dovoljno ga znam, jer kako ja njima ne lažem tako su i oni meni stvarno rijetko lagali.“

„ja sam došla u petak, i moja prijateljica sa mnom... Tad sam bila sa B., B. i ja smo tad, jadan on sa mnom, bili smo mjesec dana skupa, dva, ni dva, i njemu su taj vikend dolazili prijatelji, i nisam ga htjela gnjaviti da ide sa mnom, ko zna jel uopće to sad nešto puno malo, ovo ono. Ja sam došla sa svojom najboljom prijateljicom kod mame u bolnicu i tad mi je rekla da je, godinu i po dana prije toga, napipala neku kvržicu u dojci, al kak je nju već polako kad sam ja otišla u Zagreb depresija onako prala, i nije ništa poduzimala u vezi toga, stvarno mi nije ništa htjela reć zato što, imale smo, igrom života, oko sebe nekoliko i mojih i njenih prijateljica koje su imale rak dojke kojima je bilo grozno, i djeci njihovoj, i njima. Mojoj najboljoj prijateljici iz srednje mama je umrla na kraju 3. srednje. Žena je imala rak 10 godina, prvo je dobila rak dojke, pa je to prešlo na kosti, pa na pluća, i na kraju je umrla od raka pluća. I sve te kemoterapije i operacije, njoj ništa nije pomoglo, a djeca su patila, ona je patila i uopće nisu živjele neki lijepi život, i mislim da je to mami mojoj stalno bilo u glavi. Još je znala da sam ja na faksu, da ona da ide na kemoterapije, pa ne bi ja ostala u Zagrebu, nizašto, i jednostavno nije htjela da patim, cijeli moj život.“

„I nije nikom rekla, rekla je tom jednom čovjeku s kojim se viđala, ali to isto nije bilo ništa, to mi je tek kasnije rekla. I kasnije kad sam na njen *mail* otišla da maknem neke stvari pročitala sam da je

njemu rekla, jer je i on bio bolestan i onda su tako valjda se u tome pronašli. Uglavnom ništa nije poduzela u vezi toga (...) ni svojoj doktorici nije rekla. Baš nikom, naručivala je neke alternativne lijekove iz Srbije (...) al jednostavno nije joj pomoglo kad psihički nije poduzimala ništa u vezi tog, samo je sve dublje i dublje tonula i onda mi je rekla, tad u petak da je to napipala i, onesvijestila se u stanu i onda je tek shvatila da bi ju neko mogo pronać tako, onda je tek nazvala moju ujnu, s kojom je bila dobra i rekla joj, i drugog kog je nazvala je moj tata. Vidjela sam poruku, napisala mu je 'moram ti nešto reć, [Lucija] ne smije znat'. Kad je završila u bolnici i kad se onesvijestila kod kuće, svi su znali tih tjedan dana, ali meni niko ništa nije smio reć, dok ne dođem i da mi mama kaže, zato što (...) kak je mom tati umro tata, i njemu se dogodila, valjda najgora moguća stvar na svijetu. Njegov tata je (...) poginuo, na mjestu je bio mrtav, a on je bio tad u Zagrebu, i on je kad sam ja napunila 18, ispričo cijelu tu priču.“

„On je bio vani u Zagrebu, i mama je znala u kojem disku, nazvala je tamo, (...) jako je velika sreća da je uspjela doć do njega i rekla mu je 'molim te doći odmah kući, tata je u bolnici'. On je bio mrtav već tad, al mu je rekla da je u bolnici, jer kako da mu kaže na telefon, kako bi taj dečko došo kući. I on je ulazio u svoju zgradu, na 5. katu su živjeli, i njemu su ljudi izražavali sućut na putu do stana. I on je reko 'ja nisam htio da se to tebi dogodi' i zaprijetio im je svima, reko je 'ubit ću vas sve ako joj iko kaže'“

„A svi su mi nekako htjeli pomoć, i kasnije su mi se ispričavali, 'mi smo tebi htjeli reć, ali tata tvoj nam je za...'. Tak da ja nisam znala ništa, al imala sam predosjećaj užasan. I mama mi je tad rekla, al je već bila nepopravljiva situacija, bilo je samo pitanje vremena. I mjesec dana nakon je umrla, ja sam bila tih mjesec dana kod kuće. Prvo je ta prijateljica bila sa mnom, pa je B. došo na jedan dan, pa je tata taman dolazio, pa sam kod njega bila i... kad je on otišo, mislim, imam ja baku i didu, i uju i ujnu, ali nisam toliko, pogotovo sa ujom i ujnomo, ujni je mama umrla mjesec dana prije, isto od raka. I onda mjesec dana nakon moja mama kaže da će umrijet, i nije ta žena mogla još i meni pomoć.“

„Baka isto, ja pred bakom, nisam plakala zadnjih 4 godine, jer jednom sam se rasplakala, to je velika greška bila jer nije bila sposobna mene tješiti još, jer sebe je jedva utješila i onda sam rekla 'nikad više neću plakat pred njima'. I nisam plakala pred njima, nisam plakala pred mamom, plakala sam kod kuće.“

Tatino vjenčanje i mamina smrt

„i još situacija pored toga, tatini svatovi su bili zakazani [krajem tog mjeseca]. Mi niko nismo znali. Za Božić je reko da su se on i M. zaručili i da se žene. I ja sam rekla mami i rekla je da je sretna zbog njega jer je imao do tad, 3 žene, u dužim vremenskim, nije da ih je mijenjao. Bio je sa svakom 5, 6 godina, al sa ni jednom se nije oženio (...) svima nam je to bio znak, ak je on spreman opet na to nešto, znači da je ta cura, žena stvarno vrijedna toga. I to je bio glavni problem i tata je pričao s mamom, i reko joj je 'gle ja to ne mogu otkazat' jer tatina žena nije kriva jadna ni za što i to je njoj najsretniji dan u životu jer je njoj to prvi brak, tad je imala 37

godina, zadnji voz doslovno (smijeh). Tak da, to je bila još situacija i mama je rekla ma naravno da ću ić, jer je znala da će to i mene razveselit, i nije htjela da ja sad tu plačem zbog nje, tak da sam otišla, bila sam 2 dana, svatove i još jedan dan i vratila sam se. Baki i didi nisam do dan danas nisam rekla da sam bila u svatovima jer ionako ga mrze, jer je uništio mamin život i to sve, gluposti bapske. Oni još uvijek misle da sam išla na ispit u Zagreb, i da sam učila za ispit i položila ga. Mama je znala, i rekli smo bolnici da ako mami nešto bude da mi ne javljaju. Jer dok se ne vratim ne mogu ništa napraviti, a pokvarit ću ljudima dan i to što ću ja saznat dan poslije, dan, na taj dan, nikom ništa neće značit i oni su se složili (...) naravno da je babama to, ona se sad ide tamo veselit, a mama joj umire. Kao prvo ja toj mami ne mogu pomoć, kao drugo ta mama se ne ljuti na mene...

„ne idem se ja veselit jer me briga za nju, nego tata mi se ženi. To je bio isto jedan od težih dana u mom životu jer sam s jedne strane bila toliko sretna, a s druge strane toliko tužna. Kad sam se vratila, drago mi je bilo da je to sve prošlo, i da sam uspjela zadržati emocije. Tjedan dana nakon je mama umrla, čak dan, kad sam se vratila, me pitala 'i jesi sad sretna', ja sam rekla 'jesam', i dan, dva poslije je pala u nesvijest i više nije bila pri sebi. Nekako mislim da je trpila i htjela izdržati da to prođe. Zaspala je i nije se probudila, al nekako svi smo znali. Doktor je rekao da je srčani tlak previsok i da je to vjerojatno to.“

„Doktori su stvarno sve pokušali, i tata i ujo su bili spremni napraviti sve što treba. Razmišljala sam puno o tome poslije, nije bilo ni mom tati baš lako, jer, nemam dijete, al to je mama njegovog djeteta i...pričali smo bili, da stvar bude bolja, ta godina je bila najturbulentnija u životu, jer su mi te godine rekli da je M. trudna. Isto oko Božića, kad sam došla kod njih. Plakala sam ko kišna godina, jer bila sam 23 godine jedino dijete i sad kad mi tata najviše treba ja ga moram dijeliti s nekim derištem malim, još ja ne volim djecu. Mislim ja radim sa djecom (...) al da mi dođe neko tuđe dijete, da ću ja sad čuvati to dijete...Nije mi stvarno zanimljivo ništa oko djece i još mi kaže da ću dobiti seku, kad mi on najviše treba, užasno sam plakala tad i ispričavala sam im se u jednu stranu, u drugu stranu se nisam mogla iskontrolirati, to je još bio period kad smo se svađali, i onda mi je ispričao neke stvari, ja sam mu rekla da, sad ima dijete sa ženom koju voli...moju mamu nije volio nakon nekog vremena i to mi je užasno bilo, ali onda mi je ispričao sve kako je bilo s njim i sa mamom. Oni su se volili kad su me dobili, i kaže 'mi tebe ne bi imali da mi tebe nismo htjeli', mislim na vrijeme su saznali, dalo se i tad, napraviti stvari da to se ne provede do kraja, i vjenčali su se i stvarno su se volili, al su jednostavno odrasli drugačije i sad kad ja sam u tim godinama jasno mi je.“

„B. i ja smo prekinuli prije godinu i po dana iz istih razloga zbog kojih su se moji tata i mama rastali. I to sam mu rekla, mi smo još uvijek prijatelji. B. je super osoba, da me nazove u 3 ujutro i kaže 'e na hitnoj sam, jel moš doć', ja bi rekla 'mogu', i on bi isto za mene, al u te dvije godine što smo bili skupa smo se razišli, ja sam htjela u jednom smjeru, on u drugom i jednostavno (...) umno, nismo bili na istoj valnoj duljini više, jer drugačija poimanja o životu i nekim stvarima, vezi, prijateljima, i jednom sam shvatila, ahaa ovo se i njima dogodilo, jer mladi su bili i (...) jednostavno volili su se oni,

ali nije išlo više, i koliko je njemu bilo teško što nije išlo, tolko je i njoj bilo teško, i reko je, možda sam mogo to malo ljepše završit ali, sve je krenulo nizbrdo i mlad i glup je bio.“

„Na kraju kad sam ja vidjela tu seku u M. stomaku, i kad se ona prvi put ritnula po mojoj ruci, sve se okrenulo, nisam misla da sam sposobna tolko volit nekog.“

„Sa tetom imam isto super odnos, jer mislim da je mami obećala da će se brinut za mene. Teta mi je ko starija sestra, i naravno, živi u Austriji sa svojom obitelji, tak da niko nije u Zagrebu, ni u Hrvatskoj. Ali mi je rekla da sam ja njima baš dobro došla kad sam se rodila nakon što je dida moj poginuo, neko malo veselje u životu, onda sam shvatila meni je moja seka isto tako došla, identično. Jer malo dijete ne moš ne volit. Još moja seka je stvarno čudo od djeteta, i prezanimljiva, prezabavna, nije neki mrgud od djeteta, nego je super...“

„Iskreno, taj bivši dečko, da nije njega bilo, ne bi ovo sad ovako mogla ispričat zato što...on je kao prvo, Dalmatinac i (...) blesav je čovjek i takav treba neko u životu, jer (...). Ja sam se odma nakon sahrane vratila u Zagreb jer sam htjela pobjeć od svega i sad mi je još uvijek taj [grad], gorak okus u ustima i... tjedan nakon toga sam se išla tetovirat, nešto u vezi mame. Mi smo taj dan, sjeli smo na Tomislavac jer je bilo proljeće i napili smo se, u 4 popodne. I bilo nam je prezabavno, i stvarno da nije bilo njega tad, da me tako zabavlja, jer on je, kako oni to sve tamo *pomalo*, stvarno me iščupo i nije toliko emotivan i nije tip osobe koja će sjest sa mnom i plakat, nego poslušat će me, saslušat će me i onda će se počet zajebavat na neki, na moj račun il nešto tako i okrenut će sve na smiješno. (...) zato i kažem, taj mi dečko niš nije dužan u životu i on mi je bio iskreno najveća podrška, jer kad su svi otišli on je osto sa mnom, jer su svi morali otić u jednom trenutku (...) mislim i tata i teta i to, al oni isto ono, imaju svoje obitelji, i to još uvijek stoji, al...“

„Meni je mama bila moja obitelj. To je isto jedna od stvari što mi je bilo teško, nosit se s tim, mislim sad se ja smatram dio njihove obitelji, al tad mi je to bilo, što svi na kraju dana odu svojim obiteljima, al sad imam osjećaj da sam i ja dio njihove obitelji jer jesam (smijeh).“

„Baki sam ja bila podrška, iako nekako smo, sa tom maminom stranom obitelji...ne znam, ujo i ujna mene godinu dana nisu pitali 'ej jel trebaš šta'. Zato što su se bojali da trebam, a nisu mi mogli pružit ništa, jer meni je osto i stan, i kredit za stan, i auto, i neki računi, i financijski, a da ne pričam psihički, podrška što mi treba. Tak da, tamo su malo zahladili odnosi, sa bakom isto.“

„Baku moju, da nije bilo crkve i misa koje ona može platit, ja ne znam šta bi nju iščupalo. Ali ja jednostavno, meni to nije pomoglo (...) znala sam da ima svoje prijateljice i oplakivala je manu moju godinu dana, nalazile su se pa su se molile, plakale do 3 ujutro, ne mogu ja, mislim, rasplakat ću se, ali ne mogu plakat svaki dan pa nigdje me to neće dovest. To mi baš nisu tamo nešto pomogli, ali baš zato što su tata i teta prošli isto što i ja, znali su šta mi treba, i zato su mi oni vjerojatno bili malo bolja potpora, nego ova druga strana.“

„A prijatelji, stvarno su bili, došli su na sahranu neki ljudi koje nisam vidjela jako dugo, i to mi je baš puno značilo jer, mislim glupo je al taj dan sahrane smo otišli poslije na pizzu jer sam rekla ja karmine ne organiziram nikom, eventualno baka je skuhalo ručak za obitelj koja je došla iz Zagreba, iako, to je isto druga neka priča. Ja sam rekla ja neću sjedit tamo da mene neko oplakuje, 'joj jadna ti meni sad', kao prvo to, kao drugo nisu oni došli jest na moj račun neg su došli mojoj mami na sahranu, al ono ajd ono sa prijateljima. Ja sam imala osjećaj ko da je meni rođendan, zato što su došli svi ljudi koji su meni dragi i smijali smo se, nećemo sad plakat. Mama je bolesna dugo bila i svi smo znali, mjesec dana je već bila u bolnici, čemu to vodi, i zato mi taj dan nije bio toliko grozan koliko mi je bio taj dan kad sam saznala.“

„Prijatelji su me poslije pustili da se ja njima javim kad budem spremna i niko me nije forsirao ni na kakve izlaske, rođendane, jer su znali da nisam uopće za ljude, a i znali su da imam B. i da ću bit okej.“

„Imam isto, igrom života, prijateljica s faksa, tata joj je umro u 8. razredu.. ta prijateljica iz srednje, i još jedna prijateljica, njen tata je umro godinu dana prije moje mame. Tako da imala sam ljude oko sebe koji su znali šta mi treba, i mislim da mi je to bila najveća podrška, što su znali šta mi treba, i da me treba nasmiyat i pustit me da plačem, a ne plakat sa mnom, jer zadnje što trebam je da ja nekog moram tješit.“

Život nakon smrti

„Pa iskreno, za blagdane smo se svađale (smijeh) (...) jer je njoj to bio jako veliki pritisak (...) jer smo morali otić kod bake, jer šta ako ne odemo. Nas dvije smo najradije htjele prespavat cijeli taj Božić, sjedit i gledat filmove kod kuće. Tak da nije mi taj Božić, više mi je rođendan, rođendan mi teško pada. A za Božić, prvo je počelo s tim da pobjegnem kod tate (...) jer ako ostanem u Hrvatskoj i kažem baki da neću doć za Božić, iskreno strah me uopće, kud bi to dovelo ono. Jer ona još uvijek misli, da ja idem u crkvu i... mislim shvatila je da nije baš tako kako misli, ali ne bi joj htjela skroz nade neke ugazit.“

„nije mi za blagdane uopće, Uskrs ni ne osjetim da je tu, jer ono, svi ti blagdani su nama više bili stres, zato što smo obiteljski to morali provest, a nije ta obitelj baš neka idealna.“

„a i cijeli taj, koliko god se ja trudila...taj mjesec, rođendan joj je [datum], tad je ostala u bolnici i [datum] je umrla, tih mjesec dana meni bude... koliko god se ja trudila i, dobro radi druge stvari, i stvarno se trudim bit više sretna i pozitivnija nego inače, baš mi nekako, proživljavam svaki put tih mjesec dana, to i rođendan mi je baš, bude mi teško. Al fali mi, naravno fali mi uvijek...tu i tamo čujem u glavi neke stvari što bi mi rekla, pa se nasmijem ili ono, Isuse da mi mama zna da sam ovo napravila il tako nešto...“

„ne mogu reć da mi fale njeni savjeti kad ih nisam baš uvijek slušala (...) ona je uvijek bila joj pa nemoj, znaš, jel bi ja sad nekom nešto trebala reć, pa nemoj, ajde pusti, ja ne mogu baš prešutit. (...) Znam šta bi mi rekla, ali ja bi uvijek napravila nešto po svom,

ne u smislu da sam bila pametnija od nje, nego jednostavno smo drugačije bile. Više poslušam tatu, šta će mi reć jer smo dosta slični, zato on tupi svoje, ja svoje.“

„nas dvije smo taman postale super, kad se razbolila, taman zadnje dvije godine (...) počele smo pričat i o dečkima, i možda zato i jesmo jer je znala, kud to sve vodi, da je bolesna pa možda zato i je postala ono ajde, nek ide život, al trebala je i ranije...“

„Dugo mi je trebalo, to sam isto i kod psihologinje pričala da se pomirim s tim da nisam mogla ništa promijenit, da je to sve tak trebalo bit, jer sam puno razmišljala, joj da sam barem ovo, pa da sam barem ovo, al jednostavno... bude mi teško nekad jer da je npr. otišla u Zagreb na faks, ona bi totalno bila drugačija osoba, al jednostavno nije bila financijska situacija takva.“

„ona je bila dosta depresivna, tako da mislim da je to bio možda neki izlaz. I prije je bila dosta pesimistična, i to je jedna od stvari što je meni dosta teško nekad bilo s njom, popila bi mi energije puno, a mama mi je, a kad imaš prijatelje koji ti piju energiju pa ih odjebeš, i ono, šta sad. Al mama mi je, ona je super bila žena i stvarno kažem i naučila me puno i da sam, zbog nje sam ovako samostalna, al nekad je baš bila teška za život i jako *needy*, a ja joj to nisam mogla pružit jer to ne mogu ni svom dečku toliko pružit (...). Možda zato i je bila sama, to sad ja pretpostavljam...“

„vrijeme liječi apsolutno sve rane. Neke ne izliječi do kraja, al neke stvari baš onako proć će, to su meni prijateljice rekle, i stvarno je tako, ja se rasplačem kad baš detaljno pričam o tome, al ne plačem ja sad svaki dan. I život ide dalje, mislim ne možemo ko baka moja, oplakivat svaki dan, jer onda stojiš na mjestu (...) znam da moja mama sigurno ne bi htjela da ja nosim crno, godinu dana i šta ti ja znam. Obukla sam crno na sahranu, eto da ne osramotim familiju (smijeh), al ja sam htjela obuć nešto šareno, jer ona zna da sam ja takva i ne bi se ljutila sigurno. Da, proć će...“

„znam da me puno me to naučilo i trudim se nekako iz svega toga izvuć neke pozitivne stvari. Jer smatram da se u životu sve događa s razlogom, i iskreno, često vidim razlog zašto se to moralo dogodit, ja stvarno ne znam kako bi ona to sve podnijela. I kako bi ja izbalansirala da nikog ne povrijedim. Tak da mislim da me ona možda, ružno zvući, ali kočila u životu. Ja se sad mogu odselit na Mars (...) tata ima svoju obitelj, teta ima svoju obitelj, okej, falit ćemo si međusobno ali...nisam ja nikom sve, da imam tu obavezu ajmo reć.“

Popis kazivača

1. Lucija, rođena 1992. godine u Istočnoj Hrvatskoj, studentica, živi u Zagrebu

Literatura

1. BEHAR, Ruth. 2014. *Translated woman: Crossing the border with Esperanza's story*. Boston: Beacon Press.
2. MYFANWY Maple i Helen EDWARDS. 2010. „Locating and Understanding Voices in Narrative Inquiry. A Journey of Discovery“. U *Qualitative Journeys: Student and Mentor Experiences with Research*, ur. Victor Minichiello i Jeffrey A. Kottler. Los Angeles: Sage Publications, 33-48.
3. O'NEILL, Brenda. 2003. „Methodology, Feminist“. U *Encyclopedia of Feminist Theories*. ur. Lorraine Code. London, New York: Routledge, 339–342.

Derviška zajednica s naglaskom na život i položaj žena

Žana Tkalčić

Tema je ovog članka afirmacija žene u derviškoj zajednici. Rad je usredotočen na ženinu ulogu unutar zajednice, način odijevanja te na razlike između muškaraca i žena pri svakodnevnom izvršavanju obveza, kao i pri vjerskim obredima. Izuzev razlike između muškarca i žene u radu se pozornost također posvećuje razlici između žena koje su pripadnice derviškog reda, odnosno dervišana, i onih koje nisu dervišane. Cilj je rada istražiti život i položaj punopravne pripadnice derviške zajednice, dervišane, na primjeru dviju derviških zajednica - reda rifaja u Rijeci te nakšibendijskog reda u Sarajevu. Istraživanje je provedeno u okviru pitanja kako dervišane postaju punopravne pripadnice derviškoga reda, koja su njihova prava i obveze u zajednici, kakvi su odnosi moći između punopravnih pripadnica i pripadnika odabranih derviških redova, kao i između dervišana i ne-dervišana koje žive u derviškoj zajednici. Cilj je istraživanja odgovoriti na pitanje kako funkcionira derviška zajednica u cijelosti, uključujući njezinu svjetovnu i duhovnu stranu, približiti obredne običaje i okarakterizirati ulogu žene u njoj. Uz analizu literature vezane uz položaj žene u islamu te uz literaturu i građu vezanu uz dervišku zajednicu općenito, rad se također temelji na etnografskom terenskom istraživanju primjenom promatranja i polustrukturiranih intervjua. Težište u radu stavljeno je na etnografiju položaja i života dervišane u cilju pridonosenja još uvijek slabo poznatoj i relativno neistraženoj temi - poznavanju života derviških zajednica.

Ključne riječi: derviš, dervišana, rifaje, nakšibendije, sufizam, islam

Rad se bavi pojedinim obilježjima sufizma, sastavnog dijela islamske religije. *Tesawwuf* je pojam za sufizam ili dervišluk, odnosno posebnu disciplinu u okviru islamskog nauka. Predmet istraživanja uvid je u život i položaj žena u derviškoj zajednici, s posebnim naglaskom na punopravne pripadnice derviške zajednice. Pritom se propituju načini na koje one postaju punopravnim pripadnicama zajednice, njihove dužnosti u zajednici te razlikuju li se od ostalih pripadnica u zajednici. Rad se temelji na terenskom istraživanju koje je uključilo neformalne razgovore i polustrukturirane intervjue kao i prisustvovanje obredu „Godišnjica“ u derviškoj zajednici Rifaja u romskom naselju Pehlin u Rijeci te na višednevnom boravku u Bosni i Hercegovini, točnije u Sarajevu i okolici gdje je *tesawwuf* vrlo zastupljen. Cilj je istraživanja ponuditi što konkretniju i stvarniju sliku o uključenosti žena unutar derviške zajednice te o razlikovnim osobinama njihove afirmacije i života unutar zajednice u odnosu na muškarce, kao i u odnosu na žene koje ne pripadaju derviškom redu u kojem žive.

Sufizam je pojam vezan uz islam, askezu i mistiku. Koristi se od 19. stoljeća., a uveo ga je njemački profesor F. A. D. Tholuck (Mujkić 2009: 135). Pojam sufizam dolazi od arapske riječi *tesawwuf* što označuje askezu. Hafiz Sehl ibn Abdullah et-Tusteri, sufija koji je djelovao prije nastanka sufijskih tarikata¹, opisuje *tesawwuf* ovako:

„*Tesawwuf* nije nikakva oficijelna šema i ceremonijal, a niti određena znanost, nego lijepo ponašanje i duhovne vrline (ahlak). Da je *tesawwuf* ceremonijal, ljudi bi ga mogli uvijekzbat, a da je znanost, mogli bi ga naučiti. Međutim, *tesawwuf* je usvajanje Allahovog ahlaka. Ti nisi u stanju prihvatiti Božanski ahlak putem nauke i ceremonijala.“ (Voloder-Strinić 2017: 154)

Tesawwuf opisuje put sufija ili derviša kroz ljubav, skrušenost, služenje, ekstazu, borbu protiv sebe i vlastitog ega. Kao mnoge islamske znanosti i discipline, i *tesawwuf* potječe iz vremena Alahovog poslanika (Serin 2004: 11). Pojam *tesawwuf* među orijentalistima se koristi od 19. stoljeća. Pojam je izveden od riječi *šûfi* koja označava asketu. *Šûfi* su bili prvi asketi, odnosno zanesenjaci i lutalice, pobožni ljudi koji su odbacili svjetovnu raskoš i oblačili se u jednostavne odjevne predmete načinjene od vune“ (Kreža 1977b: 720). Prema nekim drugim mišljenjima „pojam *tesawwuf* dolazi od riječi *safa* čiji je smisao čistoća, odnosno pročišćenje ili pak od riječi *ehlul-saff* koja označava ljude koji mole u prvom redu“ (Tanasković prema Mujkić 2009: 135). Sufije su također poznati kao derviši. Prema Kreži (1997a:301) riječ *derviš* „dolazi od turske riječi *derviş* koja također označava člana muslimanskog vjerskog reda, odnosno monaha, prosjaka čiji je život isključivo posvećen duhovnosti i molitvi“. Sufizam se temelji na dvije postavke. Prva je pobožno izvođenje obreda koje proizvodi milost duhovne nadosjetilne realnosti, a druga je znanje srca koje stvara duši mudrost utemeljenu na iskustvu. Sufije smatraju da znanje srca označava put prema Bogu.

Položaj žene u islamu

Muslimanke u Bosni i Hercegovini u vremenu oko 1850. godine bile su aktivno prisutne u skoro svim područjima života. Pisale su knjige, pohađale mejtef², vezle, učile dove³, ilahije⁴ i tako dalje. Djecu su poučavale isto koliko i muslimani jer su bile učene i ustrajne (Voloder-Strinić 2017: 201). Zapadno društvo često donosi etnocentrične zaključke o islamu zanemarujući heterogenost i kompleksnost islamskih društava i opisuje ga kao patrijarhalan sustav u kojim su žene potčinjene te žrtve muškaraca (Štojs 2012: 179). Tihana Štojs s Instituta za društvena istraživanja *Ivo Pilar* u Zagrebu ističe da mnogi muslimani i muslimanke ogorčeni navedenim stavovima na njih odgovaraju kako je muslimanska vjera sredstvo oslobođenja, a ne ugnjetavanja. Štojs (ibid.) nastavlja, bez navođenja izvora, kako su predislamski Arapi na rođenje kćeri gledali kao na nesretan događaj, sramotu za oca i teret za obitelj te se često žensko novorođenče zakapalo u pijesak. Žene su bile promatrane kao izvor grijeha, nisu imale status ljudskog bića već su bile vlasništvo muškaraca koji su ih kupovali, prodavali ili nasljeđivali, a tako su živjele sve do objave islama koji je izričito zabranio čedomorstvo i ženama dodijelio šira društvena, politička i ekonomska prava (ibid.).

U Kuranu se žena i njezino tijelo ne ističu kao nešto iskvareno i loše za društveni poredak (Štojs 2012: 183). Štojs (2012) upozorava na zapadna tumačenja koja često ne uočavaju da mnoge muslimanke nose veo jer same to žele. Neke misle da je nošenje vela

njihova „vjerska obaveza ili izražavanje poslušnosti Bogu, neke u velu vide simbol svoga kulturnog identiteta, a za neke muslimanke veo predstavlja otpor dominaciji Zapada“ (Štojs 2012: 183-184).

Obrazovanje muslimana započelo je Muhammedovim podučavanjem Kurana te su uloge učitelja i učenika bile otvorene i za muškarce i za žene. Nakon smrti Muhammeda smanjuje se uloga žene u javnom životu jer se među islamskim vođama govorilo kako je „učenje osnova vjere dostatno za žene, budući da su one primarno supruge i majke“ (Jawad prema Štojs 2012: 192). Tako se ženama uskratilo opće obrazovanje te poznavanje vlastitih prava i mogućnost zapošljavanja, a time i ravnopravnost u društvu (Štojs 2012: 192). M. el-Musnid prema Štojsu (2012: 192) navodi da „samo zapošljavanje nije zabranjeno ženama ako posao ne utječe na izvršenje obiteljskih obaveza i ne ugrožava ženino dostojanstvo“.

Iako je zapadno društvo stoljećima krivo tumačilo poruke Kurana, danas je u velikoj mjeri omogućeno „osnaživanje žena i usvajanje međunarodnih normi u muslimanskim zemljama čime je omogućeno jednako obrazovanje za žene i muškarce te čak djevojke čine većinu polaznika visoko školskih institucija“ (Štojs 2012: 192), a sve zahvaljujući islamskim misliocima koji su uvodili reforme.

Odnos muškaraca i žena

Važno je istaknuti da se u sufijским krugovima muške i ženske uloge nisu podijelile te se oba spola shvaćaju kao ravnopravna u sposobnostima spoznaje i duhovnog usavršavanja (Voloder-Strinić 2017). Voloder-Strinić navodi da je Ibn Arebi razvio viziju sufija te navodio da su „žene bića od znanja i spoznaje“. Razlog tome je što se u svom životu „susretao s mnogim ženama koje su imale značajan utjecaj na njegov život, duhovni put i razvoj“ (Voloder-Strinić 2017: 69). Imao je duhovnu učiteljicu, šejhu, duhovnu majku kojoj je služio najduži period u svom životu. Nije se stidio učiti od nje ili predati se njenom vodstvu te je to „praktični dokaz da žena može biti šejh i duhovni vođa te je muškarcima dozvoljeno da budu pod njenim duhovnim vodstvom“. Njegov primjer također pokazuje kako su se oba spola shvaćala ravnopravnima (Voloder-Strinić 2017: 68-70).

Voloder-Strinić piše kako je Ibn Arebi:

„čovjek od znanja i iskustva, a ne od teorije te ne priča o ženi kao o nevidljivom i skrivenom biću. Kada je opisivao ženinu sposobnost i njene mogućnosti te njenu jednakost s muškarcem mislio je i na one žene koje je poznao te nije radio teorije o pitanjima vezanim za žene. Arebi potvrđuje ženin utjecaj i postignuća u ljudskom savršenstvu. Gospodar daje prednost i vlast, ne ljudi sami, a Poslanik kaže da su žene i muškarci braća i sestre te to znači da sve što zakonito pripada muškarcu, kao na primjer položaj, diploma ili kvaliteta življenja također vrijedi i za koju god da ženu Gospodar odredi. Žena je jednaka muškarcu u sposobnostima za sve položaje u duhovnoj spoznaji.“ (Voloder-Strinić 2017: 72-73)

Odijevanje žena

Kuran propisuje pokrivanje žena tako da se ne vidi silueta ženskog tijela te nalaže pokrivanje kose i vrata. Lice i ruke, točnije dlanovi mogu biti otkriveni svim muslimankama. Ipak, u nekim dijelovima svijeta, većinom na šijitskim područjima, žene su pokrivene burkom⁵, nikabom⁶ ili čadorom⁷. Na području Hrvatske te Bosne i Hercegovine, kako u muslimanskoj zajednici općenito tako i u derviškim zajednicama na tom području djeluje sunitska struja, žene su odjevene tako da im se ne nazire silueta tijela, pokriva ju kosu i vrat te su otkrivenog lica i otkrivenih ruku. Žene nose odjeću različitih boja i uzoraka te nisu propisana druga pravila o odijevanju. Osim toga, neke žene nisu pokrivene ili odjećom ne sakrivaju potpuno siluetu tijela te se time ne umanjuje njihova vjera i služenje Bogu (Štojs 2012: 184).

Ipak, kako navodi T. Štojs (2012), muslimanke se u mnogim muslimanskim zemljama pokrivaju jer same to žele. Kako sam već navela, neke pokrivanje smatraju vjerskom obvezom i izrazom poslušnosti Bogu, neke u pokrivanju vide simbol svoga kulturnog identiteta, a za neke ono predstavlja jedan oblik otpora općenitoj dominaciji Zapada (Štojs 2012: 184).

Prema kazivanju, dervišane u riječkoj zajednici odabiru pokrivanje glave maramom kako bi u potpunosti prekrile kosu i vrat, a lice bi im ostalo otkriveno, te odjeću koja, kako navode, pokazuje povučenost, usmjerenost Bogu. Ističu da ako dervišana nosi *feredžu* ili *maramicu*, time pokazuje da je ozbiljna te da je se tako treba shvaćati.

Kako navodi Kalčić Špela (2007), mnogo Bošnjakinja koje su pripadnice islamske zajednice ne pokrivaju se cijelo vrijeme, već povremeno. One se pokrivaju u vrijeme molitve, neovisno o tome obavljaju li je u svojem domu ili džamiji. Također neke od njih šamiju⁸ stavljaju na glavu već pri izlasku iz kuće, a neke tek prije nego što stupe u džamiju. Islamski zakoni nalažu da su žene pokriveno u vrijeme molitve, za vrijeme posjeta džamiji ili nekom drugom svetom prostoru. No, kako muslimani nisu isključivo vezani za sakralni prostor, musliman ili muslimanka lako mogu bilo koji prostor pretvoriti u sveti prostor, ako tamo izvršavaju molitvu. Jedini uvjet je da je odabrani prostor čist i okrenut prema Meki, iako se to drugo pravilo ne poštuje uvijek. Neke žene pokrivaju se za vrijeme različitih vjerskih događanja, za vrijeme vjenčanja, kada prisustvuju predavanjima ili same predaju o islamu. Prema istraživanju Kalčić, pokrivanje je kod svih žena njihova samostalna želja i odluka te su se pokrivalo žene u čijim obiteljima ni jedna druga žena nije bila pokrivena (Kalčić 2007: 160-161).

U nakšibendijskom derviškom redu u Kačunima u Bosni i Hercegovini, u okviru kojega sam provela istraživanja, muškarci nose bijele košulje, crne hlače i zelene hajderije (prsluci bez rukava), dok je ženama dopušteno da se odijevaju kako žele. Prema kazivanju šejha Luana Strinića u nakšibendijskom derviškom redu, ponajviše u vrijeme Mevluda⁹, žene bi trebale biti pokriveno bijelom šamijom, a ispod nje trebale bi nositi zelenu maramu. Odjenuti bi također trebale nešto zeleno jer ta boja simbolizira buđenje i rođenje. Prema kazivanju Sabine Voloder-Strinić (ime kazivačice u nastavku teksta navedeno inicijalima S.V.S.), šejh njenog nakši-

bendijskog tarikata u Kačunima dao je ženama slobodu u izboru odjeće te naglašava da je bitno da je žena odjevena jednostavno i skromno te da se osjeća ugodno kako bi u svakoj situaciji bila spremna pomoći i napraviti nešto što je potrebno u tekiji. Ponekad dervišana kaže ženama koju boju da odjenu kako bi ih prepoznali kao pripadnice istog tarikata, no nema striktnih pravila u odijevanju žena.

Položaj žene u derviškoj zajednici

Voloder-Strnić (2017: 187) piše kako:

„osoba koja postane sufija ili derviš, jednom kad odškri-
ne vrata tarikata i uđe u ocean *tesawwufa* više iz njega ni-
kada ne izađe. Cilj te osobe je spoznaja Alaha, a to postići
mogu samo oni koji su ustrajni i izdržljivi na tom putu,
oni koji čine dobro i preporučuju dobro, oni koji malo
pričaju, a kada nešto kažu, kažu ispravno.“

Autorica još navodi da je žena sufija ili dervišana:

„bila kćer svog pobožnog oca, supruga svog pobožnog
muža, a često i usamljeni tragač Uzvišenih Ljepota koje je
spoznavala uz pomoć svog šejha koji je njen vođa, uvodi
je u tajne *tesawwufa* i pokazuje pravi put“ (ibid.: 12).

Bosanskohercegovačke pobožne žene ili sufije bile su pored toga majke, kćeri i supruge, uvijek uzorne u mjestima u kojima su živjele, „a isticale su se po svom ahlaklu, mudrosti, znanju i spremnosti da pomognu i savjetuju te se one baš kao i muškarci mogu okriti ahlakom Muhammedije¹⁰“ (ibid.: 13). Te žene nekada su se nazivale badžije, što je *tesawwufski* termin koji označava stariju sestru, ali se u povijesti taj naziv koristio kada bi se obraćalo šejhovim suprugama. Danas se više ne koristi, već se te žene naziva dervišanama ili sufijama, a neke od njih „postigle su visoke ciljeve u duhovnosti, te bile šejhe“ (ibid.).

„Allah je jasno propisao i izrekao prisutnost žene i potpuno je izjednačio s muškarcem pred Sobom u uživanju njenih prava i odgovornosti.“ (Voloder-Strnić 2017: 211)

Prema Voloder Strnić, na mnogim se mjestima u Kuranu na različite načine spominju dužnost žene u činjenju ibadeta, propisi koji joj se nalažu, ali i olakšice kada se nađe u takozvanim *ženskim stanjima*. U obavljanju svakodnevnih djelatnosti, kao što su dnevni namazi, post, pomaganje siromašnima, doprinos obitelji i rodbini te odlazak na hadž, ne postoje razlike između muškaraca i žena. Žena može ibadetiti na razne načine: namazom i postom, zekatom, čistoćom, džihadom¹¹, dovom, spominjanjem Alaha i sl. (ibid. 211).

Kao što je predočeno, Voloder-Strnić ističe da ne postoji razlika između muškaraca i žena pri namazu ili pri zikrenju u tekiji. Također piše kako šejhovi u derviškim zajednicama nisu u tekijama nikada odvajali muškarce i žene (2017: 155). Ipak, moja su terenska istraživanja pokazala kako žene uvijek mole i klanjaju iza muškaraca, bilo to u tekiji za vrijeme zikra bilo pri dnevnom klanjanju namaza. Ta odvojenost žena od muškaraca, prema kazivanju S. V.

S. dobra je i za muškarce i za žene, jer se tako mogu više koncentrirati na molitvu i slavljenje Boga. Kazivačica S. V. S. te druge žene u tekiji s kojima sam razgovarala, čak smatraju da su one u privilegiranoj poziciji jer su smještene na galerijskom prostoru gdje nalaze svoj mir te se tamo lakše sjedinjuju s Bogom. Također navode da je to prostor namijenjen samo njima te mogu sa strane moliti čak i kada ne smiju klanjati. U zajednici u Pehlinu, gdje su žene u drugoj prostoriji, također ne smatraju da ih odvojenost od muškaraca dovodi u podređenu poziciju jer njima namijenjen prostor u tekiji smatraju svojim, te ondje mogu razgovarati o “ženskim temama”. Štoviše, žene ne smatraju da su u odvojenom prostoru od muškaraca sve dok čuju šejha te mogu (u svom dijelu prostora) moliti i klanjati na isti način kao i muškarci. Ni u jednom trenutku nisam primijetila da se žene osjećaju zapostavljenima ili manje vrijednima jer su odvojene od muškaraca, već naprotiv – fizičku odvojenost smatraju prednošću i za žene i za muškarce. Derviši i dervišane ktomu ističu da je prostor namijenjen ženama u tekiji, odnosno prostorija odvojena prolazom ili galerijom, zapravo prostor spojen s glavnom dvoranom tekije.

Kuran, naglašava Štojs, postavlja jednake standarde ponašanja pred muškarce i žene te ističe da su vjernici i vjernice prijatelji jedni drugima, pokazuje da ih smatra jednako sposobnima za održavanje društvenog morala te da ne privilegira muškarca u odnosu na ženu već privilegira samo vrlinu u odnosu na zlo (Štojs 2012: 182).

„Kroz povijest islama može se vidjeti da žena nije zaostajala za muškarcem u ispunjavanju zadanih vjerskih obaveza. Žena je ta koja je poslije primanja Objave bila prva koja je primila islam te nijedna religija svijeta nije ženi dala takvo mjesto, kao što joj je dao islam. Zato je žena kroz generacije to mjesto zauzimala dostojanstveno i bila poštovana kao majka, supruga, borac, sufija, ali nadasve kao vjernica“ (Voloder-Strinić 2017: 211).

S.V.S. u kazivanjima navodi kako je žena bila poštovana i ravnopravna s muškarcima po pitanju vjere i uloge u obitelji, dok u svom radu ne govori o položaju žene u širem društvu te općenito u ekonomiji i politici. U svojim kazivanjima spominje kako se žene danas školuju, osobito dervišane, jer sufizam nalaže obrazovanje kao važnu kvalitetu sviju, no pritom ne ističe poziciju žene na važnim ne-vjerskim društvenim razinama.

Prema muslimanskom uvjerenju, da bi namaz bio ispravan, tijelo mora biti potpuno čisto. U vrijeme mjesečnice, žene ne mogu klanjati, postiti, učiti Kuran, tj. uzeti u ruke Kuran ispisan arapskim pismom, ne mogu ulaziti u džamiju te ne mogu imati spolne odnose sa svojim muževima. Vjera ističe kako je Alah dozvolio ženama da u razdoblju mjesečnice odmaraju od islamskih dužnosti, namaza i posta, a kada to razdoblje završi, odnosno kad je žena ponovno „čista“, ona može postiti onoliko dana koliko je bila oslobođena dužnosti. Prema kazivanju S. V. S., propuštene dane posta zbog mjesečnice u razdoblju ramazana žena bi trebala nadoknaditi u sljedećih jedanaest mjeseci, a propušten namaz ne mora naknadno klanjati. Kazivačica dodaje i kako žena smije dolaziti u tekiju i obavljati *zikr*¹², jer se ne može u tom razdoblju prekinuti njena povezanost s Bogom. U razdoblju mjesečnice žena može

učiti razne dove, zikriti Alaha, slušati šejha i učenje Kurana (Voloder-Strinić 2017: 212-213).

Prema kazivanju u derviškoj zajednici u Rijeci, svatko tko želi postati derviš, odnosno dervišana, mora biti punoljetna i zdrava osoba, vjernik, musliman koji se tada zavjetuje jer „nisu isti oni koju su se zavjetovali i oni koji su bez zavjeta“ (šejh H. O.). Dervišana je vodič u tarikatu, pokazivatelj puta, osoba preko koje se pristupa šejhu i derviškim obredima, a ostale žene slijede svog vodiča i ispunjavaju zadane obaveze (Voloder-Strinić 2017: 213). Dervišanom se često postaje porijeklom, tj. kada su starije žene iz obitelji (majke, bake) također bile dervišane. Osim toga, kako kazivači nastavljaju, dervišanom su postale i žene koje su htjele pronaći sebe i svoj duhovni put, kako bi pronašle Boga. Neke od žena postaju dervišane zbog bolesti ili osjećaja nemira i duhovne praznine, a u dervišku zajednicu ih tada nerijetko uvode obitelj, prijatelji ili poznanici:

„Inače potječem iz katoličke obitelji. Moja obitelj su vjernici. Znači, u vjeri sam oduvijek. Ali, evo, fala Bogu što sam upoznala gospodina Osmanija koji mi je u biti nadopunio moju vjeru u Boga i stavio me na pravi put. I šta je gospođa rekla, načinom molitve i klanjanjem i svime time, jednostavno ti se duša ispuni, jednostavno nađeš neki svoj mir, jednostavno je.“ (R. M.)

„Tako sam sa svekrvom krenula tim putem. Pokojna moja svekrva, imala je 78 godina. Znači, ja kao snaja došla, imala sam 20 godina, uz nju. Ona je stvarno bila veliki vjernik. Krenula sam tim putem. Moj suprug je isto derviš (...) Nekako nađeš neki mir unutarnji koji je sada jako potreban svima nama, pogotovo jer živimo pod stresom, pod brzinom. I tako nekako nađeš tu molitvu mira, zahvaljujući zajednici našoj i šejhu.“ (kazivačica C. S. P.)

Žene koje često dolaze u tekiju, a nisu dervišane, nazivaju se muhibe, te mogu, ali i ne moraju, jednog dana postati dervišane. Ako ipak odluče postati dervišane, njihova se uloga mijenja utoliko što moraju preuzeti neku obvezu u tekiji, redovito mole, čine dobra djela te te vjerski teže višem i boljem, čemu ih se i poučava u tarikatu.

Uz ranije navedene potrebne kvalitete, prema kazivanju dervišane S. V. S., dervišem se postaje tako da osoba od učitelja šejha dobiva određena učenja koja uključuju pet dnevnih namaza te svakojutarnje učenje pojedinih odlomaka iz Kurana (vird). Kazivačica S. V. S., ujedno i dervišana, svoj put prema *tesawwufu* započela je vrlo mlada družeći se s ljudima koji su *živjeli svoju vjeru*. Među njima joj je najviše pomogao njen (tada budući) muž koji je bio uključen u druženja s ljudima koji su upravo preko *tesawwufa* primili islam. Zajedno s mužem htjela je postati pripadnica tarikata te su pronašli svog šejha koji ih je potpuno prihvatio. Kako ističe, u tekiji su se osjećali kao u obitelji. Dervišane, prema kazivanjima, u dervišluku pronalaze sve duhovno i tjelesno dobro za sebe.

Kako govore kazivanja, dervišana ili žena koja je položila zavjet mora dvaput paziti na svoja nedjela, a ne samo jednom kao ostale, zato što će biti kažnjena prvi put za grijeh, a drugi put za kršenje zavjeta. Prema kazivanju šejha H. O., žene su u dervišluku bolje

nego muškarci, vjerojatno zbog ozbiljnosti s kojom pristupaju vjeri; one su "veće vjernice", iako uče jednako kao i muškarci. Bez obzira na njihovu predanost, mnogo je manje žena u dervišluku u odnosu na muškarce. Zajednica u Rijeci broji oko tristo derviša i svega tridesetak dervišana. U nakšibendijskom tarikatu, prema kazivanju S. V. S., u današnje vrijeme je mnogo više žena nego što je to bilo kada je kazivačica počela dolaziti u tekiju.

Za razliku od žena koje su samo pripadnice zajednice, dervišane mogu pristupiti u zajedničke prostorije derviša i šejha. Žene koje nisu dervišane mogu sudjelovati u životu zajednice, ali moraju slušati dervišane koje ih vode u zajednici. Dužnosti su dervišane, koja je vodič ženama u zajednici, organizacija različitih aktivnosti i dječjih druženja, pomaganje roditeljama, obilazak bolesnih, poticanje djece na dobra djela i pozitivne društvene vrijednosti. U riječkoj zajednici dervišana i čisti tekiju, sprema hranu, prenosi znanja na mlađe dervišane. U tom dijelu obveza su u potpunosti samostalne, tj. dervišana sama kupuje namirnice, sama radi i sama daje sve u zajednicu.

Derviši, pa tako i dervišane, žive skromno, vrednujući milosrđe i humanost. Ne razlikuju dječake od djevojčica pri uključivanju u zajednicu. U kazivanjima se često spominje skromnost derviša, pri čemu im najviše pomažu žene, te se ističe dužnost dervišane da ne zakine muža u njegovoj predanosti molitvama i obredima:

„Ako derviš ima dobru ženu koja brine o obitelji te redovito moli i služi Bogu, smatra se da će se i on sam osjećati dobro. Ako ima lošu ženu koja ne drži do vjerskih običaja i poniznog ponašanja unutar obitelji te izvan nje, bit će loš derviš.“ (šejh H. O.)

Prema kazivanju dervišane Sabine Voloder-Strinić, u nakšibendijskoj derviškoj zajednici u većini slučajeva žene se obraćaju za pomoć šejhu te se ne moraju prethodno savjetovati s dervišanom, iako je ona u zajednici vodič ženama te ima dozvolu tumačiti snove ili savjetovati žene. Dervišana S.V.S. govori:

„Kod nas svi pitaju šejha. A ako je nešto dodatno, ako su neke druge aktivnosti koje mi imamo redovno, dogovore se sa mnom. Ali kad i dođu da mene nešto pitaju, ili ako su nešto sanjale, ja njima kažem da pitaju svoga šejha.“ (S.V.S.)

Kazivačica S.V.S. navodi da derviši i dervišane u nakšibendijskoj zajednici imaju slobodan odnos sa šejhom te da žene vole osobno pričati sa šejhom o svojim problemima. Ona kao dervišana podržava blisku vezu pripadnica zajednice sa šejhom, te ih savjetuje da prihvate šejhove odgovore na njihova pitanja. Također smatra prihvatljivim da šejh samostalno šalje žene kod dervišane po savjete.

Šejh u Pehlinu i šejh u Kaćunima prihvaćaju svakoga tko dođe kod njih po savjet, tumače snove svojim dervišima i dervišanama te nastoje pomoći. Ipak, oni potiču žene da se o mnogim pitanjima savjetuju s dervišanom zbog međusobno njima bliskih tema. Time šejhovi također pokazuju potpuno povjerenje u dervišanu na koju se oslanjaju u svojoj zajednici. I same žene u Kaćunima navode da im je lakše pitati dervišanu Sabinu – njen suprug je šejh, s kojim se ona može dodatno savjetovati oko određenog problema kod kuće.

Zbog navedenih kazivanja i razgovora sa šejhovima, dervišanama i ženama pripadnicama derviške zajednice, smatram da su žene više povezane s dervišanama te radije razgovaraju s njima, nego sa šejhom, vjerojatno zbog bliskosti s njima i mogućnosti lakšeg izražavanja pred njima.

Prisustvom u derviškoj zajednici u Pehlinu uočila sam prisnost i slogu derviša i dervišana, međusobno poštovanje i njihov zajednički rad i molitvu. Iako postoje odijeljeni prostori za žene i muškarce u tekiji, žene slobodno prolaze prostorom za muškarce. Prisutna je podjela poslova u tekiji te se derviši s poštovanjem odnose prema radu žena koji uključuje kuhanje i pospremanje. U zajednici naglašavaju jednakost derviša i dervišana u sudjelovanju u obredu, no može se primijetiti da jedino muškarci izvode glavni obred, dok žene u drugoj prostoriji u tišini mole ili razgovaraju. Ženska uloga dolazi do izražaja prije i nakon obreda u pripremi svega što je potrebno, uključujući uređivanje tekije i spremanje hrane, a kasnije posluživanje muškaraca koji jedu prije žena te pospremanje i čišćenje. No, prema kazivanjima, razlika između derviša i dervišana se ne uočava, a najvažnija im je njihova međusobna povezanost i zajedničko sudjelovanje u zajednici.

„I mi smo povezani. Jedina razlika između derviša i dervišana je da su derviši spremni i zaklinju se dati život za mene, dervišane ne. One na to nemaju pravo. Ali ako ona to preuzme, to je njezin odabir.“ (šejh H.O.)

U derviškoj zajednici u Kačunima također je vidljiva složnost i suradnja derviša i dervišana. Kako je tekija u Kačunima mnogo veća od tekije u Pehlinu, postoje dva prostora u kojima žene mogu obavljati zikr. Jedan je u istoj prostoriji u kojoj klanjaju i derviši, samo su žene nekoliko metara iza muškaraca, dok je drugi dio za žene galerijski odvojen prostor u koji zalaze samo one. Galerijski prostor manje je osvijetljen te manji broj žena u njemu zikri. U donjem prostoru i žene i muškarci slobodno prolaze te se nekon obreda u istom prostoru poslužuje večera, istovremeno ženama i muškarcima. Hranu poslužuje muškarac i dervišima i dervišanama. Za razliku od zajednice u Pehlinu gdje sam primijetila da žene u drugoj prostoriji tiho mole i razgovaraju, u zajednici u Kačunima žene nisu razgovarale, već su bile predane molitvi i obredu zikra. Također sam uvidjela da muškarci razgovaraju sa ženama nakon obreda u zajedničkom prostoru, dok su u zajednici u Pehlinu žene i nakon obreda prilikom večere ostale u posebnoj prostoriji.

Zaključak

Slijedom provedenog terenskog istraživanja i spoznaja stečenih iz literature, žene su uključene u dervišku zajednicu te, premda je uočljiv znatno manji broj dervišana spram derviša, one obnašaju dužnosti u sličnoj ili gotovo istoj mjeri kao i muškarci. U obje zajednice jasna je i vidljiva podjela poslova na takozvane muške i ženske poslove, a svi ih izvršavaju jednako aktivno radi dobrobiti zajednice. Ponašanje žena unutar zajednice sukladno je tumačenju islama, a u pojedinostima svaki derviški red određuje svoja pravila unutar zajednice. Tako su dervišane u riječkom Pehlinu

odvojene za vrijeme obreda zikra u drugoj prostoriji, ne izvode obred kada i derviši, već tiho pjevuše ili šaptom razgovaraju. Za razliku od njih, dervišane nakšibendijskog reda u Kaćunima aktivno sudjeluju u izvođenju obreda zikr djelomično odvojene od muškaraca, nekoliko metara iza derviša ili na galeriji, ali u zajedničkom prostoru. U zajednici u Pehlinu dervišane večeraju nakon derviša, dok u Kaćunima derviši i dervišane večeraju zajedno.

Derviši žive u skladu s učenjem Kurana i s velikim štovanjem Alaha, ali veliku pozornost pridaju i zbivanjima izvan religije, primjerice, sudjelovanju u znanstvenom radu te radu za opće dobro, na vrlo skroman način što je u skladu sa sufijским učenjem. I žene i muškarci veliku pozornost posvećuju molitvi i izvedbi obreda, ne samo iz duhovnih razloga, već i u svrhu jačanja homogenosti zajednice. Svatko kao pojedinac doprinosi rastu zajednice kako u duhovnom tako i u svjetovnom načinu života. Premda je među muškarcima i ženama jasna podjela poslova, njih izvršavaju s podjednakom učinkovitošću i pažnjom te bez pogovora. Hijerarhija u zajednici jasna je te dervišane imaju prednost pred ženama koje nisu dervišane. Može se primijetiti da su dervišane puno učenije i obrazovanije od onih koje nisu dervišane. Prema riječima kaćunskog šejha, dervišani se svaka osoba uvijek može obratiti za savjet. Radilo se o dervišani, ili pak šejhu ili dervišu, njihovi se savjeti mogu odnositi kako na svjetovna tako i na duhovna pitanja. Dervišane su jednako važne kao i derviši u pitanjima vezanim za zajednicu. Dervišane uglavnom vode brigu o djeci u zajednici, od malena ih uče o obvezama od kojih se neke odnose samo na dječake, a neke samo na djevojčice. Ta podjela je izraženija među već odraslim pripadnicima zajednice, npr. pri obredima u riječkoj zajednici gdje su žene uglavnom zadužene za kuhanje, dok muškarci izvode obred. No, dok isključivo muškarci mole i izvode zikr u pehlinskoj tekiji, žene se slobodno kreću tim prostorom. Ovo istraživanje uloge i načina života žena unutar riječke rifajске i kaćunske nakšibendijske zajednice, pokazalo je brojne sličnosti i razlike unutar tih dviju zajednica, te se u okviru zadane teme ne mogu donijeti neki jednoobrazni generalni zaključci.

Popis kazivača i kazivačica

1. C. S. P., 01. 05. 1969., intervju 29. 12. 2017., Pehlin, Rijeka
2. Đ. P., 08. 08. 1965., intervju 29. 12. 2017., Pehlin, Rijeka
3. Hajrulah Osmani, H. O., 31. 10. 1963., intervju 29. 12. 2017., Pehlin, Rijeka
4. I. B., 20. 08. 1958., intervju 29. 12. 2017., Pehlin, Rijeka
5. Luan Strinić, L. S., 25.06. 1968., intervju 22. 4. 2018., Pazarić
6. R. M., 02. 09. 1978., intervju 29. 12. 2017., Pehlin, Rijeka
7. Sabina Voloder Strinić, S. V. S., 25. 10. 1971., intervju 19. 12. 2017., Videopoziv Zagreb - Pazarić
8. Sabina Voloder Strinić, S. V. S., 25. 10. 1971., intervju 22. 4. 2018., Kaćuni
9. V. B., 07. 07. 1961., intervju 29. 12. 2017., Pehlin, Rijeka

Izvori

1. *Kuran s prijevodom Besima Korkuta*. 2012. Sarajevo: El-Kalem. Dostupno na: <https://medzlis-split.org/images/pdf/prijevod-kurana-besima-korkuta.pdf> (pristup 9. 9. 2018.).
2. Manifest Sabora Islamske zajednice u Hrvastkoj. 2017. Dostupno na: <https://www.islamska-zajednica.hr/vijesti/odrzano-zasjedanje-sabora-islamske-zajednice-u-hrvatskoj> (pristup 22. 9. 2018.).
3. *Tekija Blagaj-Medžlis Islamske Zajednice Mostar*. [s.a.]. Mostar: Medžlis Islamske Zajednice Mostar.
4. *Ustav Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini*. 2006. Dostupno na: <http://www.islamskazajednica.ba/component/content/article?id=43:ustav-islamske-> (pristup 22. 9. 2018.).

Literatura

1. HENIG, David. 2014. „Tracing creative moments. The emergence of translocal dervish cults in Bosnia-Herzegovina“. *Focaal. Journal of Global and Historical Anthropology* 69: 97-110.
2. HENIG, David. 2016. „Hospitality as Diplomacy in Post-Cosmopolitan Urban Spaces. Dervish Lodges and Sofra-Diplomacy in Post-War Bosnia-Herzegovina“. *The Cambridge Journal of Antrhropology* 34(2), 76-92.
3. HIRSI ALI, Ayaan. 2009. *Djevice u kavezu*. Zagreb: Naklada Ljevak.
4. HIRSI ALI, Ayaan. 2016. *Heretkinja*. Zagreb: Naklada Ljevak.
5. KALČIĆ, Špela. 2007. *Nisem jaz Barbika*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo.
6. KRLEŽA, Miroslav. 1977a. *Opća enciklopedija 2*. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod.
7. KRLEŽA, Miroslav. 1977b. *Opća enciklopedija 7*. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod.
8. MERNISSI, Fatima. 2005. *Zaboravljene vladarice u svijetu islama*. Sarajevo: buybook.
9. MUJKIĆ, Zinka. 2009. „Mistična misao o Islamu; Tesawwuf ili sufizam“. *Spectrum* 3-4: 135-142.
10. MUTAHERRI, Murtada. 1997. *Prava žene u islamu*. Zagreb: Mešihat islamske zajednice u Hrvatskoj.
11. PETROVIĆ, Željka, Tihana RUBIĆ i Petar BAGARIĆ. 2008. „Biti derviš u Hrvatskoj“ <http://www.zarez.hr/clanci/bitidervis-u-hrvatskoj> (pristup 21. 12. 2017.).
12. SERIN, Rahmi. 2004. *Tarikatski savjeti i upute*. Kačuni: UG Hastahana – tekija Mesudija.
13. SPAHIĆ-ŠILJAK, Zilka. 2007. *Žene, religija i politika. Analiza utjecaja interpretativnog religijskog naslijeđa judaizma, kršćanstva i islama na angažman žene u javnom životu i politici u BiH*. Sarajevo: Internacionalni multireligijski i interkulturalni centar IMIC Zajedno.
14. STRINIĆ, Luan. 2004. „Inicijacija – tri koraka do istine“ *Kelamu br. 2*, <http://www.mesudija.ba/kelamul-sifa-online/> (pristup 22. 12. 2017.).

15. ŠPEHAR, Milan. 2010. „Mistika u velikim nekršćanskim monoteističkim religijama židovstvu i islamu“, *Zagreb: Obnovljeni život, Časopis za filozofiju i religijske znanosti* 65/1:57-76.
16. ŠTOJS, Tihana. 2012. „Neki vidici položaja žena u islamu“, *Zagreb: Obnovljeni život, Časopis za filozofiju i religijske znanosti* 67/2:179-194.
17. VOLODER-STRINIĆ, Sabina. 2017. *Badžije pobožne muslimanke*. Sarajevo: Dobra knjiga.

Bilješke

- ¹ *Tariqa* (arap. put, staza) označava put k Bogu, to jest put sufizma, a također se koristi i kao naziv za bratstva – organizirane zajednice sufija pod vodstvom jednog učitelja.
- ² Islamska vjerska osnovna škola
- ³ Zov, poziv, dozivanje, prizivanje, molitva, moljenje, molba. Čovjek se dovom obraća Alahu da mu podari dobro, a od njega otkloni zlo.
- ⁴ Muslimanska vjerska pjesma
- ⁵ Burka, najzatvoreniji od svih muslimanskih velova, iz jednog je dijela i pokriva i lice i tijelo, često sa samo uskom mrežicom u predjelu očiju.
- ⁶ Nikab, veo za lice koji obično ima prorez za oči, ali se može nositi i sa zasebnim zarom za oči, a uz njega ide prateća marama.
- ⁷ Čador, vrsta plašta koji prekriva cijelo tijelo, a žene često ispod njega na glavi imaju jednu manju maramu.
- ⁸ Šal ili marama kojom je omotana glava kako bi se prekrila kosa.
- ⁹ Muslimanski blagdan Muhamedova rođenja
- ¹⁰ Najljepša čud i ponašanje po uzoru na Muhammeda koje je preporučeno svim ženama i muškarcima.
- ¹¹ *Džihad* (arap.) je islamski izraz koji predstavlja koncept vjerske dužnosti muslimana. Na arapskom imenica *jihād* znači “borba”.
- ¹² *Zikr* (zaziv) je molitveni obred koji kao vjerski izraz označava slavljenje Alaha korištenjem ustaljenih fraza koje se ili glasno ili u sebi ponavljaju po obrednom redosljedu.

Prikazi

Splitska Radunica kao turistička destinacija: studija društvenih interakcija, Helena Tolić. Hrvatsko etnološko društvo, Zagreb, 2019., 128 str.

Štorija o Radunici, ulici što od zidina Dioklecijanove palače krivuda kroz gradsku četvrt Lučac, priča je ne samo o novijoj povijesti stare splitske četvrti, već i priča hrvatskog turizma općenito, obilježena ukrštavanjem globalnih trendova i lokalnih posebnosti, interesa „domaćih“ i „stranaca“, trkom za profitom i borbom za preživljavanje.

Helena Tolić na temelju vlastite insajderske pozicije kao stanovnice Radunice te temeljem višegodišnjeg promatranja i intervjuiranja pripadnika zajednice donosi obuhvatan i intrigantan uvid u preobrazbu odnosa u svom kvartu pod utjecajem razvoja turizma. Snaga globalne industrije turizma, kojoj se lokalni centri moći nisu mogli ili htjeli suprotstaviti, u sprezi s visokom motiviranošću svih aktera za ostvarivanjem profita imala je na Radunicu transformativan učinak. Petnaestak godina otkako je turizam počeo uzimati maha, identitet stanovnika te njihovi odnosi stubokom su se promijenili. Pri tomu je masovnost i neregularnost turizma za posljedicu imala otuđenje susjeda od susjeda (jer si postaju konkurencija); razgradnju nekad kohezivne zajednice i pretvaranja kvarta u turističko naselje; te u konačnici depopulaciju naselja i sve izraženiju dominaciju „stranih“ ulagača iznajmljivača.

Tolić, studentica na doktorskom studiju etnologije i kulturne antropologije na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, u knjizi donosi pregled povijesnog razvoja Radunice, njezinog uklapanja u koncept „mediteranstva“ od 90-ih godina naovamo te analizu postepenog razvoja turističke djelatnosti. Zahvaljujući dugotrajnom promatranju rodnog kvarta i aktivnom sudjelovanju u interakcijama i procesima koje opisuje, Tolić dohvaća osobitosti svakog pojedinog kazivača, događaja te procesa u Radunici. Iako se usporedno analiziraju makroekonomski faktori te vanjski akteri, fokus ostaje na interakcijama i odnosima pripadnika same zajednice. Odnosi s turistima, velikim hotelima, državom i drugim sudionicima turistifikacijske transformacije Raduni-

ce nisu izostavljeni, dapače njihov je utjecaj presudan, no leća se autoričine kamere uvijek vraća „domaćen svitu“ i promjenama u njihovoj svakodnevnici.

Upravo su živopisni iskazi kazivača, dogodovštine s raduničkih *kantuna* te autoričina osobna iskustva, zajedno s njezinim refleksijama o dotičnome iz pozicije kulturne antropologije, najdojmljiviji aspekti knjige. Intenzivnost, uvjerljivost i osjećaj težine proživaju te dijelove teksta, ostavljajući čitatelja fasciniranim i potresenim životnim pričama koje se razvijaju u sjeni naizgled neumoljive dominacije industrije turizma i nesigurnosti uzrokovane gospodarskom krizom. Animiziteti koji se stvaraju na relacijama „domaćih“ i „stranih“, „nas i njih“, „malog čovika“ i sustava izazivaju čitav niz snažnih osjećaja.

Dok „Radunica“ briljira u spomenutim dijelovima, slaba su joj točka suhoparna referenciranja drugih autora, sažimanja teorijskih modela i učestala ponavljanja. Iako je za antropološki rad nužno uspostaviti teorijski okvir istraživanja te navesti uvide drugih znanstvenika o temi, Tolić kao da se o sve to spotiče dok hrli podijeliti vlastitu etnografsku građu.

„Radunica“ ipak uspjeva nadići ove nedostatke te njene vrline zasjenjuju mane. Sveobuhvatnost, mnoštvo iskaza, živopisni opisi te pronicljivi uvidi autorice u klupko procesa koji su doveli do transformacije njezinoga rodnog kvarta plijene pažnju. Iako je knjiga mjestimice „teška“, osobito za čitatelja koji ne pripada kulturnoantropološkoj struci, vrijedna je vremena i predstavlja dragocjen uvid u utjecaj procesa „turistifikacije“ na lokalnu zajednicu. Kao takva važno je štivo kako za antropologe turizma, tako i za sve pojedince čije odluke doprinose procesima koji su preoblikovali Radunicu. **AA**

Okus doma: kulturnoantropološki osvrt na integraciju migranata u Zagrebu, Iva Grubiša. Hrvatsko etnološko društvo, Zagreb, 2019., 83 str.

Knjiga *Okus doma: kulturnoantropološki osvrt na integraciju migranata u Zagrebu* Ive Grubiše uvodi čitatelje u problematiku suvremenih masovnih migracija s posebnim osvrtom na integraciju migranata u društvenu zajednicu. U središtu interesa je zajednica migranata okupljena oko projekta Okus doma. Okus doma je kulinarsko-jezični kolektiv koji je migrantima olakšavao integriranje u lokalnu društvenu zajednicu. Cilj knjige je prikazati „kroz životne primjere njegovih članova kompleksnost procesa integracije” (9) te saznati „ostvaruje li se i na koje načine kroz djelovanje i aktivnosti kolektiva Okus doma integracija migranata” (10), pri čemu se za primjer uzeo grad Zagreb. Knjiga je podijeljena na uvod, tri cjeline i zaključak, a cjeline nose naslove *Migrant – integracija – grad: Što kaže teorija?*, *Otvoreni grad* i *Hrana kao medij*.

U prvom djelu knjige autorica je obrazložila pojmove *migrant*, *izbjeglica*, *integracija* i *grad*. Iako se za pojam *migrant* vežu skoro pa samo negativne konotacije, autorica je odlučila da će za pisanje knjige koristiti upravo taj pojam. Fokus je na „integraciji kao procesu stvaranja veza i odnosa koji konstruiraju raznolika značenja grada” (26). Grad za autoricu „nije samo pozornica, okvir u kojem se promatra integriraju li se i kako migranti, on je proces u čijem stvaranju odozdo sudjeluju svi njegovi građani, i tzv. starosjedioci i novopridošli” (26).

U drugom dijelu knjige propituje se otvorenost grada, gdje se čitatelji upoznaju s raznim iskustvima koja su migranti doživjeli tijekom dosadašnjeg boravka u gradu Zagrebu. Mišljenja autoričinih kazivača su podijeljena, ali uočljivo je da pričaju o životu *prije* i *poslije* priključivanja kolektivu „Okusa doma”. Grubiša tako pokazuje da je uloga kolektiva u integraciji bila ključna, a „Kolektiv je tako za mnoge postao mjestom prvog pripadanja u gradu Zagrebu.” (52)

U posljednjoj cjelini autorica hranu istražuje kao medij, tj. kao ulogu koju kulinarska iskustva imaju u životima migranata jer oni tako „nanovo konstruiraju svoje mjesto pripada-

nja, svoj dom.” (54) U ovoj su cjelini opisani doživljaji članova kolektiva za vrijeme njihova djelovanja u „Okusu doma”. Naglasak je stavljen na njihovu ljubav prema kuhanju te mogućnost približavanja vlastite kulture domaćinom stanovništvu.

U zaključku autorica sažima cjelokupni korpus knjige, navodi istraživačka pitanja koja su ostala otvorena, otvara prostor za daljnja promišljanja o „Okusu doma”.

Knjiga Ive Grubiše djelo je koje nas uvodi u problematiku integracije migranata, ali i u metode i načine kojima se ta problematika može istraživati etnografski. Knjiga je odlično sistematizirana trima poglavljima koja obuhvaćaju problematizaciju konceptualnog aparata, potom predstavljaju analizu različitih modela integracije obrađujući na malim studijama slučaja različite vidove građanskog aktivizma, te u konačnici nude alternativu etnocentričnim modelima življenja u doba masovnih i prisilnih migracija.

Pridruživši se nizu domaćih autora koji su otvorili temu istraživanja migracija i integracije migranata, poput radova Rahele Jurković i Marijete Rajković Ivete, i ova će knjiga svoju publiku prije svega pronaći u domaćim akademskim i stručnim krugovima. S obzirom na to da je autorica iscrpno predstavila primjere „dobre prakse” i donijela autentične glasove učinaka migrantskog aktivizma kao oblika društvene i kulturne integracije, jednako je tako lako predvidjeti njezinu čitanost kod neakademske publike u najširem smislu riječi, kao i kod aktivista, te kreatora upravnih politika. Iz tog razloga bi se knjiga „Okus doma” trebala naći u rukama svakog suvremenog čitatelja. Još jedan od razloga koji potkrepljuje takav stav jest činjenica da su migracije postale naša svakodnevnica. Stoga možemo kazati kako su izazovi integracije možda upravo oni izazovi s kojima se moramo suočiti kako bismo osigurali pravedno, održivo i uključivo društvo.

Kontakti autora

Anamarija Artić, artic.anamarija@gmail.com

Lea Biličić, lea.bilicic@gmail.com

Dorotea Cakić, dcakic@ffzg.hr

Doris Dautović, doris.dautovic@gmail.com

Karlo Držaić, karlo.drzaic@gmail.com

Ema Grgić, ema.grgic98@gmail.com

Andrea Horvat, andreahorvat7@gmail.com

Karla Macan, karla.macan@gmail.com

Sara Morić, sara.moric1991@gmail.com

Nikolina Novaković, ninovako@ffzg.hr

Martina Novosel, novosel.martina@gmail.com

Ante Petrović, anpetrov@ffzg.hr

Andrea Reljac, a.reljac@hotmail.com

Žana Tkalčić, zana.tkalcic74@gmail.com

Adi Tufek, atufek@ffzg.hr

Josipa Vokal, josipa.vokal@gmail.com

